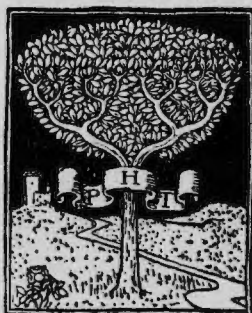

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BERTIL BROOMÉ

1959

ÅRGÅNG 57 · HÄFTE 3

INNEHÅLL

Sid.

Professor BENGT HILDEBRAND:

Klimatväxlingen i modern svensk biografi. Exemplifiering och synpunkter 97—170

Läroverksadjunkt GUSTAF BRYNNEL:

Per Månsson Utters sigill 171—172

KLIMATVÄXLINGEN I MODERN SVENSK BIOGRAFI

EXEMPLIFIERING OCH SYNPUNKTER ¹⁾

AV BENGT HILDEBRAND

*Min mening är alltid ombytlig
emot en bättre sådan.*

SVEN LAGERBRING.

Den 1957 bortgångna författarinnan Amelie Posse, uppmärksammad bl. a. för sina självbiografiska böcker, har skildrat, hur hon fick uppleva nyårsafton 1899.² Det var på Charlottenlunds slott i det sydligaste Skåne hos hennes farfar, f. d. statsministern och presidenten greve Arvid Posse. Den gamle serafimerriddaren — som säkerligen som vanligt serverades av sin grönklädde och silversmidde livjägare, som tog faten ur de andra betjänernas händer³ — berättade vid champagnemiddagen först, hur hans far skildrat nyårsafton 1799. I städerna hade skjutits med kanoner och bössor, befolkningen hade dansat, supit och skrånat, värdshus och krogar hade varit öppna hela natten, men också kyrkorna. Och en del hade trott, att yttersta dagen var förestående.

Nu, 1899, var på kvällen hela slottet illuminerat, marschaller lyste i alla uppfartsvägar och alléer, ställvis flammade väldiga tjärtunnor. De underlydande bjöds på kaffe, gotter och vin. Vid tolvslaget tuta-
de nattväktaren tolv stötar i hornet, skottsälvor brakade löst, betjänerna vandrade i gåsmarsch runt huset och slog på gong-gong och trummor. Orgeln bars ut, familjen trädde ut på trappan med gästerna och den gamle greven talade, heter det, »märgfullt, skånst och rungande». Han betecknade 1800-talet som banbrytande, djärvt framåtsträvande. Han önskade, att det nya århundradet skulle full-

¹ Framställningen återgår på bl. a. ett föredrag i Historiska Samfundet i Åbo den 12 april 1957, men detta har överarbetats och kompletterats. Om uppställning och syfte för nedanstående redogörelse se närmare s. 104 f. — Det är mig omöjligt att tacka alla, med vilka jag under årens lopp diskuterat ämnet eller som läst uppsatsen i manus eller korrektur. Men jag vill särskilt tacksammt nämna krigsarkivarien B. Broomé, professor K.-G. Hildebrand, förste arkivarien Nils F. Holm, fil. lic. Birgitta Lager, redaktören fil. mag. Ragnar Oldberg och förste antikvarien Nils L. Rasmusson. Självfallet är förf. ensam ansvarig för gjorda uttalanden.

² Amelie Posse, *Kring kunskapens träd* (1946), s. 151—155.

³ Dens., *I begynnelsen var ljuset* (1940), s. 312.

borda vad det gångna seklet och hans egen generation påbörjat. Han slutade med ett niofaldigt leve för det nya seklet och de förhoppningar det skulle förverkliga. Efter talet steg mänskorslet och från slättbygden runt omkring hördes de vita skånska lantkyrkornas klockor.

Den solenna avslutningen hade emellertid föregåtts av en liten diskussion vid middagen mellan greve Arvid och hans alltid oppositionella sondotter Amelie, behärskad, såsom hon själv ansåg, främst av sitt mödernas Wennerbergska blod. Amelie, då en 15 års tös, hade nämnt ordet utveckling. Men hennes farfar skrattade: »Så enkelt var det ta mig böveln inte! Ibland gick det framåt, ibland bakåt».⁴

Det är gott för mänskligheten, att den inte är för klarsynt. Arvid Posse skulle säkert ha rygгат många steg tillbaka, om han vetat, att det som avslutats, var inte bara ett århundrade, snarare ett årtusende. Och att det, som kom, skulle bli revolutionernas sekel på alla områden och framför alla andra. Den konventionella människan Arvid Posse hade som politiker säkerligen förvärvat viss mänskokunskap. Men att livsomständigheter, mänskoupfattning och mänskoscildring totalt skulle skifta färg i det nya seklets rampljus, kunde han inte ana. Det är troligt, att han med viss motvilja observerat, att i riksdagens andra kammare satt sedan 1897 en enstaka 'socialist', som det då hette — Hjalmar Branting. Men med tämlig visshet hade ingen för greve Arvid Posse på Charlottenlund nämnt, att i Wien arbetade en vetenskapsman och läkare med namnet Sigmund Freud.⁵

*

Mänskor har naturligtvis i alla tider haft viss kunskap både om andra människor och om sig själva.⁶ Svårare har alltid varit att i ord utforma sådan kunskap. Och så länge primitivismen färgade t. o. m.

⁴ Dens., Kring kunskapens träd, s. 152.

⁵ Om F. jfr litt. nedan i not 23, 24 och 25, s. 106 f.

⁶ Beträffande den svenska biografins allmänna äldre historia hänvisas till B. Hildebrand, Biografisk historiografi och Svenskt Biografiskt Lexikon. Några huvudlinjer av utvecklingen (PHT 1939—40, s. 138—206). En allmän biografisk historiografi jämte principdiskussion finns i handboksform i J. Romein, Die Biographie. Einführung in ihre Geschichte und ihre Problematik (Bern 1948; övers., med väsentliga omarbetningar och utslutningar, av Romeins holländska original: De Biografie, een inleiding, 1946). Jan Romein (f. 1893) blev 1939 professor vid Amsterdams universitet i världshistoria och nederländsk historia samt teoretisk historia, av vilka ämnen han f. n. endast bibehållit det sistnämnda. Han har varit kommunist och synes ännu vara det (jfr HT 79, 1959, s. 329 ff.). Hans handbok synes ej bära större spår härav men innehåller däremot här och där uttalanden, som förvåna i en historikers mun. När den schweiziska uppl. utkommit, recenserades den i Historische Zeitschrift, 171 (1951), av tidskriftens ene utg., Walther Kienast, med

mycket bildade kretsar, var denna kunskap ännu högst ytlig och ofullständig, stundom skrämmande felaktig. Man ser det bäst vid bedömning av en sådan sak som sinnessjukdom.

I själva verket har sjukdom liksom alla andra slag av lidande spelat en stor roll för biografins historia.⁷ Lidandet blottar väsentliga sidor av den mänskliga personligheten. Och utan erfarenhet av lidande och möjlighet att känna medlidande kan ingen få verklig mänskokunskap och mänskoförståelse. Bådadera behövs såväl för att rätt läsa en biografi som för att kunna skriva en tillfredsställande sådan.

Äldre biografi är ofta starkt konventionell, bl. a. beroende redan på källmaterialets art, smalt och torftigt som det länge är. Biografien i sin tidigaste, korta form — runstenarnas minnesord, gravstenarnas fromma formler, kalendariets eller annalernas notiser — ger ingen verklig mänskokildring.⁸ Då medeltiden breddar biografien blir den i alla fall alltid starkt tendentiös, både i helgonlegendens konventionella ljusbild och i krönikornas hatfulla nidporträtt. Icke desto mindre ger givetvis just den religiösa belysningen i t. ex. Birgittas uppenbarelser eller samtida biografier över henne en begynnande mänskoorientering men inte någon möjlighet till bredare, nyanserad introspektion med konkreta drag. Ute i Europa är ju allt historiskt material vidlyftigare än i Norden men långt när man ej heller där i den äldre historiska mänskokildringen.⁹ Däremot begynner en allmän mänskokunskap av oändligt mycket rikare art inom litteraturen, t. ex. hos Shakespeare eller Montaigne. Sinnessjukdom, i vilken medeltiden blott såg 'besatthet', blir inte betraktad med mycket klarare blick under 1500-talet, men materialet kan för moderna forskare ge mera, även om meningarna går i sär. Hur försiktigt man måste gå till väga i den historiska biografien för denna tid har Ingvar

en hel del kritik (s. 311—315), men med slutfrasen: »Doch ist trotz allem an treffenden Formulierungen und nützlichen Winken für die praktische Arbeit kein Mangel, und stets wird der Leser zum Nachdenken angeregt» — ett uttalande i vilket man kan instämma. En diskussion av biografiskt principintresse har förts av Erik Lönnroth, En annan uppfattning (1949), och B. Boëthius, »Behöver vår historievetskap lägga om sin kurs?» (HT, 70, 1950, bl. a. s. 240 ff.). — Om äldre biografi se även P. Kirm, Das Bild des Menschen in der Geschichtsschreibung von Polybios bis Ranke (1955; jfr *Lychnos*, 1956, s. 345 ff.).

⁷ Jfr Romein, a. a., s. 67.

⁸ Om den äldre biografien B. Hildebrand, a. a., och Romein, s. 14—62.

⁹ Häpnadsväckande rik är dock den bysantinska biografien, se t. ex. Ch. Diehl, *Figures byzantines* (1—2, 1908), beroende på den bysantinska kulturens höga litterära standard (jfr om Bysans E. Lönnroth, *Historia och dikt*, 1959, s. 20).

Andersson antytt i sin uppsats i *Nordisk tidskrift* 1952 (s. 249—258) om »Nils Gyllenstiernas porträtt av Elisabeth av England. En studie över biografiskt material i diplomatrappor». Han nämner där, att rekonstruktionen av en historisk personlighet alltid är en svår och vansklig sak. Den måste ta sin utgångspunkt i dennes gärningar, sådana de återspeglas i primärt källmaterial, och i hans egna uttalanden, i båda fallen efter vederbörlig källanalys. Därtill kan ögonvittnens skildringar också vara en värdefull källa. Men sanningsproblemet är ytterligt svårt och ibland är skildringen så uppenbart tendentiös, illa underrättad, illa begripen eller återgiven, att den är till ingen nytta. Då iakttagaren är en bildad, erfaren, mänskointresserad mänskokännare och haft direkt sanningsintresse samt själsligt befunnit sig på samma våglängd som den iakttagne eller kunnat ställa in sig på den våglängden, då kan källan ha ett betydande värde. »Väl inte som absolut kunskapskälla», men indirekt, då man kan klargöra iakttagarens projektionvinkel och projektionsmetod. Slutligen kan, säger Andersson kritiskt, samspelet mellan flera sådana bilder i gynn samma fall ge en viss föreställning om bakomliggande verklighet. Analysen är kylig och kanske i snävaste laget, särskilt om man tänker på perioder med rikare och mindre konventionellt källstoff, men den är nyttig och hälsosam som varning för feltolkningar.

I Sverige är ännu 1600-talet biografiskt sett fattigt och svårbehandlat. Redan i Danmark märker man, att kulturen där är rikare och finare nyanserad. Man kan ju jämföra en så utomordentlig självbiografi som Leonora Christina Ulfeldts »Jammersminde» (1958 övers. t. svenska) med en svensk sådan som Agneta Horns (utg. 1908).^{10a} Svårigheterna för levnadstecknaren ser man bäst i arbeten om personer, rörande vilka källstoffet är rikt. Nils Ahnlunds i så många hänseenden imponanta monografi över Axel Oxenstierna (1940) ger i varje fall mest Oxenstiernas verksamhet, handlar om tid, miljö och statsliv, är sålunda främst en gärningsbiografi, mindre en mänskoscildring. Man kommer inte rikskanslern riktigt nära. Endast vid t. ex. sonen Gustaf Oxenstiernas död i Tyskland spårar man ej blott kanslern utan mänskan. Sådan är den biografiska vinsten av lidande.¹⁰ Materialet om drottning Christina ger rik anledning till stu-

^{10a} Om Agneta Horns självbiografi senast M. von Platen, *Biktare och bedragare* (1959), s. 16—38.

¹⁰ Till personlighetens undanskymmande i Ahnlunds Oxenstiernabiografi har givetvis också bidragit svårigheten, att den genom rikskanslerns ställning blir ett mellanting mellan en allmän svensk historia under perioden och en biografi; jfr K.-G. Hildebrands nekrolog över A. i *HT* 1957, s. 59 f. — Om de

dier men också till ständiga diskussioner, därför att det är svårtolkat.¹¹ Mest modern av alla 1600-talssvenskar och därför gripbar på ett helt annat sätt är diplomaten Johan Ekeblad genom sina brev till fadern, därför att Johan E. är en så intelligent och utomordentlig iakttagare och en så fin, frisk stilist.¹²

1700-talsmänskorna, särskilt från och med seklets mitt, förstår vi ju på vida bättre sätt än dem från föregående sekel. Frihetstiden och gustavianska tiden betyder också ett enormt uppsving för svensk biografi. Vill man nämna en gustavian, som även verkar häpnadsväckande modern i sina brev, kan man ta generalamiralen greve Carl August Ehrensvärd.¹³ Hur blek och onyanserad levnadsteckningens mänskobild ändå kan bli före romantiken, ser man bäst av t. ex. C. P. Hagbergs på en gång eleganta och komiska karakteristik i inträdetal i Svenska Akademien 1821 (tr. 1826) över presidenten frih. A. N. Edlercrantz: »Friherre E. kunde icke vara lottlös i de mänskliga bristernas arv, ty det är gemensamt för alla!»¹⁴

Här skall inte dröjas vid romantikens allbekanta roll för biografins utveckling och fördjupning genom historiskt perspektiv — biografiering mot bakgrunden av tid och miljö — och genom förståen-
de inlevelse.¹⁵ I stället skall som utgångsläge för och motsats till den moderna biografien ställas, vad som går under namn av *oscarianismen*. Det är en tidsströmning, som, oaktat sitt namn, börjar tidigt under 1800-talet och som ökar från dess mitt, under Oscar I:s epok och

principiella svårigheterna i en politisk-historisk biografi vid avgränsningen mellan det politiska och biografiska se t. ex. Ingvar Andersson, Hannibal Sehested, Anteckningar kring en biografi (danskt Hist. Tidsskr., 11: 2, 1947—49, s. 405—434). Liknande frågor berörs hos G. Landberg, Historia (1954), s. 145. Uttrycket där (s. 146): »En biografi måste därför alltid bli en smula speciellt otillfredsställande ur vetenskaplig synpunkt», synes mig vara alltför kritiskt — detsamma gäller nämligen en historisk-politisk studie, ehuru från motsatta synpunkter.

¹¹ Den enorma Christina-litteraturens nyaste förteckning är den hos Sven Stolpe, Från stoicism till mystik. Studier i drottning Kristinas maximer (1959), varom diskussionen alltjämt fortsätter. Se t. ex. artiklar i Dagens Nyheter 25 maj 1959 av E. Lönnroth samt i Sv. Dagbladet av O. Wieselgren (23 maj), Sten Carlsson (1 juni och 18 juni), G. Tideström (12 juni), V. Svanberg (16 juni) och G. Brandell (22 juni 1959). En rec. av Stolpes avh. är Lars Gustafssons i Samlaren, 39, 1958 (tr. 1959), s. 120—126. Stolpe har nu utgivit även Kristina-studier (1959; med motpolemik).

¹² Om J. E. se SBL, 12 (1949), s. 622—626.

¹³ Om C. A. E. se SBL, 12, särskilt s. 442 f., 456 f.

¹⁴ Svenska akademiens handlingar ifrån år 1796, 10, tr. 1826, s. 32.

¹⁵ Om romantiken se B. Hildebrand, ovan a. a., s. 161 ff.

kulminerar under Oscar II:s långa regeringstid. Av biografiens tre delar — *matrikeldata* (vad som lexikaliskt brukar kallas meritlistan), *gärningsbiografien* och *personkaraktistiken* — inverkar oscarianismen givetvis mest på den sistnämnda, mänskoscildringen, som därför skall här särskilt granskas. Den utgör biografiens svåraste men i djupare mening också dess intressantaste del.

Oscarianismen innebär en starkt konventionell mänskosyn och mänskoscildring och är en svensk art av en allmänneuropeisk — kanske internationell — tidsströmning. I England kallas den *victorianism*. Både vetenskapligt och mänskligt utgör den en tillbakagång. Harold Nicolson anger dess födelse till omkr. 1840 och säger drastiskt, att med domprosten Stanleys »Life of Arnold» 1844 återvändande helgonlegenden i ståtlig triumf i Englands litteratur och varade seklet ut.¹⁶

I Sverige räckte oscarianismen ännu längre och man märker den på biografiens alla områden. Den gör sig bred i Svenska akademiens inträdestal under t. ex. Wirsénka perioden, liksom i en så tidstypisk monografi som Cecilia Bååth-Holmbergs »Carl XV som enskild man, konung och konstnär», som Arvid Ahnfelt anmälde¹⁷ under rubriken »Skämtlitteratur». Den märks hos de stora statshistorikerna som F. F. Carlson, C. G. Malmström och C. T. Odhner i deras egenomligt blodfattiga och skugglika mänskoporträtt.¹⁸ liksom hos W. E. Svedelius och i viss mån ibland också hos Elof Tegnér, oaktat den förträffliga Armfeltsbiografien.¹⁹

Man kan, om man fått se bakom kulisserna, konstatera oscarianismen också hos en i många fall så utmärkt levnadstecknare som H. G. Söderbaum i biografien över Berzelius (1—3, 1929—31) — väl den rikssvenska litteraturens utförligaste — dock mindre genom vad han säger än genom det han medvetet inte medtagit. En av de mest tidstypiskt oscarianska självbiografier vi äger är Gustaf Retzius'

¹⁶ H. Nicolson, *The development of English biography* (London 1927), s. 125. Nicolson använder (s. 110) termen »Nineteenth century earnestness».

¹⁷ I tidskriften *Ur dagens krönika*. Jfr B. Hildebrand, a. a., s. 166, not 2.

¹⁸ Om Malmström se bl. a. T. T:son Höjer, *Frihetstiden i svensk historisk skrivning* (HT 1940, s. 261—288), och Hildebrand, a. a., s. 165 f.

¹⁹ Gustaf Jacobson, *Från Geijer till Hjärne* (1945), ger föga för biografiens historia, men har dock enstaka notiser av intresse. Om Svedelius' biografiska program se t. ex. s. 77—80, med kritik av hans oscarianskt färgade moraliserande dömande av vissa personer s. 78 ff. Om Elof Tegnér jfr t. ex. slutet av det citat, där denne ger sitt program för Armfeltsbiografien s. 117. Det bör påpekas, att Jacobsons 'personregister' inte är något person- utan ett författarregister och även som sådant ibland ofullständigt i sidhänvisningarna.

»Biografiska anteckningar och minnen» (1—2, utg. först 1933, 1948), som omtalar (del 1, s. 196) »Gösta Berlings saga» såsom »dessa underliga och ruskiga skildringar». Även i den encyklopediska litteraturen märker man under denna period stark oscarisk påverkan.

Men redan det senare 1800-talet visar fenomen, som på olika områden förebådar oscarismens upplösning och detta särskilt under inflytanden från skönlitteraturen. En realistisk författarinna som Emilie Flygare-Carlén har ju t. ex. i sin sista stora roman, »Ett köpmanshus i skärgården» (i bokform 1860—61), överallt fint nyanserade skildringar av människans sammansatta natur. Fredrika Bremers bäst tecknade porträtt är väl de, som ges i »Grannarne» (1837). Kanske var det för att mamsell Fredrika själv var den friska, levande mänska hon var, som det kunde inträffa något så märkligt, som att systemen Charlotte skildrade henne som verkligt problembarn i en bok, som kom redan 1868, tre år efter Fredrikas död. Den underliga, svårhanterliga lilla flickan, undernärd i det rika hemmet på Årsta, hade fullkomliga trotsreaktioner mot den missledda, despotiska familjepedagogiken. Hon klippte sidenlappar ur de dyrbara möbeltygerna, erkände oförbehållsamt men visade ingen ånger.²⁰

På 1880-talet börjar realistiskt (naturalistiskt) inställda självbiografier — jag tänker särskilt på en i litterär form samt en i historisk form, länge utgiven. Med den förra avses Strindbergs »Tjenstevinnans son» (1886—87, 1909), som är ett tidigt exempel på en senare rikt utbildad genre och ett av världs litteraturens största diktade självporträtt. Det andra fallet är Victoria Benedictssons självbekännelser, men såsom ej utgivna förrän 1949 skall de först längre fram analyseras.²¹

En verklig pionjär inom svensk biografi blev *Ellen Fries* (f. 1855, † 1900), vår första kvinnliga filosofie doktor. I monografien över Erik

²⁰ Ch[arlotte Quiding, f.] B[reme]r, Fredrika Bremer. Sjelfbiografiska anteckningar, bref och efterlemnade skrifter, 1 (1868), s. 12 f. Charlotte Quiding skriver bl. a.: »Min mor hade för sina barns uppfostran tre oryggligt fastställda principer. De skulle uppväxa i okunnighet om allt ondt i verlden», etc. (ib. s. 6).

²¹ Strindberglitteraturen är ändlös. Av den viktigare må nämnas: Göran Lindblad, August Strindberg som berättare (1924); Martin Lamm, August Strindberg (2:a reviderade uppl., 1948); Torsten Eklund, Tjänstevinnans son. En psykologisk Strindbergsstudie (1948); Gunnar Brandell, Strindbergs Infernokris (1950); A. Hagsten, Den unge Strindberg (1—2, 1951); C. R. Smedmark, Mäster Olof och Röda rummet (1952). Av värde är Kungl. Dramatiska teaterns program för stora scenen under rubriken »Strindbergsjubilet 1949». Av August Strindbergs brev har hittills utkommit del 1—6 (1947

Oxenstierna (1889) diskuterar hon (s. 313) källmaterialets torftighet. Hon lyckades emellertid för sina senare studier få rikare källor, särskilt ur herrgårdsarkiven, och upptog därtill systematiskt till biografisk behandling äldre kvinnogestalter, ett dittills försummat biografiskt område. Hennes biografiska syn vidgades, också psykologiskt sett. Som hennes viktigaste arbete torde få anses de banbrytande mänskoscildringarna i »Teckningar ur svenska adelns familjelif» (1, 1895; 2, postumt utg. av fadern med stöd av Sigrid Leijonhufvud, 1901, ny uppl. 1909). Hon säger där (1, s. 171) bl. a.: »En människa skall vara bra innehållslös, för att hon ej skall erbjuda några drag af intresse, när man *på nära håll får se hennes fel och förtjänster*». Här är den oscariska synen övervunnen. Hennes verk fullföljdes av hennes yngre vänner fil. dr *Sigrid Leijonhufvud* (f. 1862, † 1937) och professor *Lydia Wahlström* (f. 1869, † 1954). Dessa tre betecknar en egen, viktig linje i modern svensk biografi. Om Ellen Fries se bl. a. biogr. av Lydia Wahlström (i *En bok om människan*, utg. av N. Beskow, 1942, s. 120—133), om Sigrid Leijonhufvud nekrolog i *Personhist. tidskr.* 1938 (s. 214—232) och bibliogr. av brodern Sten Leijonhufvud (1945), om Lydia Wahlström nekrolog i *Historisk tidskrift* 1954 (s. 296—298) och hennes levande skrivna memoarer, »*Trotsig och försagd*» (1949). Därmed är vi emellertid inne på 1940-talet.

Vad som medfört en fullkomlig nyorientering i svensk biografi — så avgörande, att man verkligen kan tala om en *klimatväxling* — det är just 1940- och 50-talen. Den svenska biografien har, i alla dess former, därmed inträtt i ett helt nytt skede.

Orsakerna är många och några skall närmare dryftas. Först må emellertid klart påpekas, att redogörelsen nedan *inte alls är avsedd som en systematisk, allmän framställning av modern svensk biografi*. Vad som ges är endast *exemplifiering*, fritt gjord, och *synpunkter* för att söka visa något av det väsentliga i den nyare utvecklingen. Huvudvikten läggs därvid vid bl. a. *psykologisk fördjupning* och skildring av *olika miljöer*, särskilt förut mindre kända sådana. Samtidigt löper emellertid kommentaren helt fritt och gör inte anspråk på att vara annat än *marginalanteckningar*, nedkastade vid läsningen av de olika slag av biografisk litteratur, som det redan pliktmässigt ålegat mig att följa. Vad dessa anteckningar främst vill ge — i den för-
enkling, som en översikt alltid blir, och i en i mycket rapsodisk form

—58), omfattande tiden 1858—88. De återfunna breven till Harriet Bosse utkom separat 1955.

— är ett försök till överblick av den i biografisk form förda, ständigt fortgående diskussionen. Anförande av författare och citat ur deras skrifter betyder således inte utan vidare gillande eller instämmande, om det inte uttryckligen sägs — än mindre något helhetsomdöme om behandlade personer. Den korta exemplifieringen ger emellertid ofta möjlighet till snabb inblick i de berörda frågorna och i diskussionsläget.

*

Det nya seklets värld fick uppleva sina första jordstötar 1914—18. Även det neutrala Sverige var djupt skakat, inte blott av krigsoron och revolutionen i öster, utan också av den moderna demokratiens genombrott med de begynnande sociala omvälvningarna. Med ny människoppfattning kom även behovet av nyorienterad biografi.

Biografien är till sin form en historisk vetenskap. Med historisk källkritik framdragas och behandlas dess enklaste fakta, matrikeldata, och efter samma metod skrivs gärningsbiografien. För den moderna tiden sväller därtill materialet för *männskoscildring*, *personlighetskaraktistik*, omfattande också *miljöskildring*, ordet taget i vid bemärkelse: släkt, arvsanlag, uppväxt- och verksamhetsmiljö med särskild hänsyn även till stånds-, klass- och yrkesdifferentiering.

Biografien är *en* form för historisk vetenskap. Men den historiska biografien, i meningen av biografier över historiska personer, kan naturligtvis aldrig ensam uttömma det biografiska stoffet, inte ens alltid ge huvudbelysningen däråt. Detta beror på källmaterialets art. Vad människor ger eller lämnar efter sig om eget och andras liv är till stora delar av starkt opersonlig natur. Ofta får man förgäves leta, även när det rör moderna människor, efter ett stoff, som ger möjlighet till verklig inblick i människans värld. Hans Hildebrand betonade en gång den historiska bildens ofullkomlighet:²² »Det mesta är sådant, att det aldrig som minne anförtros till senare ättled.» Men därtill kommer, att den moderna tidens art ytterligare inskränkt det egentligt historisk-biografiska stoffet. Den jäktade nutidsmänskan skriver sällan dagbok annat än möjligen i rent summarisk form. Och telefon-, telegram-, bil-, flyg-, radio-, film-, TV- och atomåldersmänskan skriver inga långbrev med vare sig bikt eller bekännelser eller utförliga förtroendeuppgifter.

Annorlunda går det till i *litteraturens* värld. All den ändlösa, rika,

²² Jfr B. Hildebrand, Hans Hildebrand. Till hundraårsminnet (Scandia, 15, 1943), s. 157.

alltmer nyanserade erfarenhet, som den moderna människan verkligen får och har, kan här i anonym eller halvanonym form ge upphov till ett biografiskt flöde, mer eller mindre individuellt, men av stort historiskt värde för kännedom både om författare och socialgrupper. Under inflytande av denna ström, som bidrar att upplösa och lossa all gammal konvenans, förnyas också den historiska biografien, både i självbiografiens och levnadsteckningens form.

Men orsakerna till klimatförändringen i svensk biografi är många. Första världskriget har redan nämnts. Oändligt mycket mer ingripande följder fick *det andra*, det första stora verkliga maskinkriget. Förstörelsen i Europa blev sådan, att man torde få gå till folkvandringarnas tid för att söka motsvarigheter. Men därtill kom otryggheten, osäkerheten i alla länder, både de, som varit krigförande och de andra. Samtidigt har *naturvetenskapen*, *tekniken* och *medicinen* gjort enorma framsteg. Vi sitter, alla jordens folk, plötsligt bredvid och inpå varandra. Alla avstånd reduceras, främmande folks öden berör numera oss alla, vi befinner oss i Europa — och inte bara där — i kläm mellan Ryssland och Nordamerika, alldeles oavsett avstånd. Alla *ekonomiska* och *sociala* förhållanden är ändrade, utan att därför någonstades ha kommit i jämvikt.

Från biografiens synpunkt är kanske den viktigaste ändringen den, som skett och sker inom den *psykologiska forskningen*. Den viktiga gren därav, som psykiatri är, har visserligen ett sällsynt svårarbetat material. Men den allmänna psykologiska forskningen har, under ständigt pågående diskussion, redan gjort grundläggande upptäckter och givit nya, mer förfinade verktyg åt mänskostudiet än detta någonsin ägt. Detta har givetvis omedelbart satt spår både inom litteratur och biografi. Den fortsatta diskussionen rör sig i vissa huvudfåror. Vid behandlingen av mänskokunskapens problem nämner t. ex. G. Aspelin de viktigaste strömningarna.²³ Å andra sidan bör i historisk och biografisk diskussion psykologernas olika terminologier endast med

²³ G. Aspelin, Tankelinjer och trosformer. Huvudriktningar i vår tids idéhistoria (Vår egen tids historia, 6, 1937, ny uppl. 1955). Aspelin uppdelar sin analys och historik på kapitel om behaviorismen (med starkt kritisk behandling), McDougalls instinktpsykologi samt gestaltpsykologien, Freud och psykoanalysen, Alfred Adlers individualpsykologi, analytisk psykologi och psykosyntes samt Kretschmers karaktärspsykologi. Intressant är, med tanke på medicinens ökade betydelse, att Aspelin i sin andra uppl. 1955 låtit tillägga ett kapitel, skrivet av en läkare om psykologi och neurofysiologisk forskning. — Aspelins tidigare arbete, om Historiens problem. Utvecklingsfilosofiska studier (1926), ger inte så mycket rörande biografiens historia och problematik.

försiktighet användas, då termerna eljest lätt framstår som huvudsakligen 'etiketter'. Den biografiska verkligheten är så rik och skiftande, att en med vanliga ord gjord, men naturligtvis böjligt nyanserad skildring torde vara väl så lämplig med tanke på läsaren. Givande överblickar över de psykologiska problemen finner man också hos t. ex. John Landquist²⁴ och från biografins synpunkt inte minst hos Eino Kaila.²⁵ Direkt inriktad på bl. a. biografi är en bok av Kail Petander 1957.²⁶ Georg Landberg har undersökningar av t. ex. sannings- och värderingsproblemen.²⁷

Den psykologiska forskningen och dess framsteg har givetvis i hög grad påverkat både litteraturen och biografien.²⁸ Genom den psykologiska fördjupningen har oscarismens mänskosyn och mänskolskildring avslöjats. Det är en ohistorisk konstruktion. Övertygelsen att det hör till mänskans natur att vara på en gång på gott och ont är inte något nytt, men det var själva tillämpningen som brast. Med den nya mänskosynen — på en gång kritik och försök till inlevelse — följer en helt annan förståelse för mänskolivets villkor. Därmed riktas också dödsstöten mot det gamla *stora-män-begreppet*, som särskilt

²⁴ J. Landquist, *Människokunskap* (1920); dens., *I ungdomen. Scener ur den förlorade tiden* (1957), kap. Freud (Möten med Freud; Freud och nutiden), s. 181—198. Landquists slutord i Freud-kapitlet är (s. 198): »Det egendomliga med Freud är att han består, även sedan man kritiserat honom, och att han kommer att bestå längre än sina kritiker, fast de i somliga avseenden kan ha rätt».

²⁵ Eino Kaila, *Personlighetens psykologi* (3:e uppl., 1943; inledn. av J. Landquist). Kailas högst betydande arbete är inte nämnt hos Aspelin. Rörande professor E. K. (f. 1890, † 1958) se bl. a. nekrolog i Sv. Dagbl. den 2 aug. 1958 av Alf Ahlberg samt Göran Schildt, *En modern Lucretius* (understreckare i Sv. Dagbl. 13 okt. 1958).

²⁶ K. Petander, *Historien och personlighetstanken* (1957), ej minst kap. 3: *Personlighetssyntesen, värdena och karaktärerna*. — Om Petanders bok och hithörande problem jfr Sven Samuelsson i HT, 79, 1959, s. 340.

²⁷ Georg Landberg, *Historisk värdering och kristendom* (Årsbok för kristen humanism, 1939, s. 27—43), med citat också från Torgny Segerstedt (*Verklighet och värde. Inledning till en socialpsykologisk värdeteori*, 1938), med bl. a. orden: »känslan är ett konstitutivt värde i *alla* omdömen»; Landberg, *Historia. Ett orienteringsförsök* (1954); om biografien bl. a. s. 145 f.

²⁸ På psykologiskt håll har man varit angelägen att betona, att det mest varit psykologien, som varit en källa för skönlitteraturen och inte tvärtom, se t. ex. W. Sjöstrand, *Psykologi, skönlitteratur och litteraturvetenskap* (Sv. Dagbl. 12 aug. 1952). Å andra sidan är självfallet skapelserna av ett författargeni också en god källa för psykologerna. Man behöver blott nämna ett namn som Dostojevskij för att förstå detta. Om D. se bl. a. H. Levander, *Fjodor Dostojevskij* (1959). Om D. i sovjetrysk uppfattning se intressanta uppgifter i furs-tinnan Zinaïda Sjakovskoj, *Mitt Ryssland i rött* (1959), s. 197 ff.

lancerats inom politisk historia. Redan förut hade på historikerhåll kritiken börjat mot renodlad heroism, t. ex. hos Harald Hjärne, då han uttalar sig om helgonkulten 1892: »Vi ha ingenting att skaffa med omöjliga helgon. Vi känna endast ofullkomliga människor, som under jordelivets villkor, med begränsade krafter, i vedermöda, fres-telser och stundom fall arbeta på en samhällsbyggnad, ej skänkt som en nådegåva av dem till oss, utan övertagen av dem själva som en uppgift och från dem överlämnad till oss att vidare befästas eller för-bättras» (tr. i Hjärnes »Svenskt och främmande», 1908, s. 40).

När andra världskrigets heroer hade avtågat från arenan, kvarlämnade de en värld, som fått bitter smak i munnen av 'stora män'. Den politiska utvecklingen och de psykologiska framstegen har således här gått hand i hand och båda bidragit till nedrivandet av statyerna. Hugo Valentin hävdar i sin essä om »Historieundervisningen och de s. k. stora männen» det skärpta kravet på psykologiska porträtt och verklig mänskoko-kunskap.²⁹ Valentin framhåller även, hur andra grupper rycker fram vid sidan av stats- och krigsledare såsom stormän, t. ex. naturvetenskapsmän, tänkare, diktare — man kunde ju lika mycket nämna humanister, konstnärer och musiker samt tekniker, den nuvarande tidsålderns uppmärksammade 'heroer'. Men de psykologiska erfarenheterna räddar från heroistiska ytterlighetssynpunkter.

Problemet är ju f. ö. mondialt och diskuteras internationellt just nu. I sitt tal i New Delhi den 11 dec. 1959 sade Indiens president

²⁹ H. Valentin, *Den fjättrade Clio. Sju essäer till belysning av historikerns tidsbundenhet* (1957), s. 147—161, särskilt s. 152 ff. Kritik av det slag av psykologiserande skönlitteratur, som är 'biographies romanesques', s. 154 — det är där, som Valentin påpekar, fråga om ett slags dilettantiska historiska filmer. Beträffande begreppet 'stora män' har man anledning erinra sig ett uttalande av franske ministern i Stockholm 1863—71 H. M. H. Fournier. Louis De Geer sade efter Frankrikes nederlag 1871 till honom (De Geer, *Minnen*, 2, 1892, s. 278), att han hoppades, att någon stor man skulle träda fram och ställa allt till rätta igen. »Nej», svarade Fournier, »önska oss icke stora män, de fördärva mera än de gagna». Olle Holmberg skriver i *Madonnan och järnjungfrun* (1927; s. 122 f.): »All snilledyrkan vilar på en missuppfattning, om ock en naturlig sådan, den nämligen att det skulle finnas stora människor. Det finns inga stora människor; det finns endast små människor som då och då genom en sällsynt förening av goda anlag och energiska ansträngningar förmå göra stora verk». Om stora-män-diskussionen jfr N. Forssell, *Napoleonlegenden* (1957), bl. a. s. 66 f. — Ett fullkomligt riktigt omdöme om 'stora män' i roande form finns hos en av figurerna i Eyvind Johnson, *Nu var det 1914* (1955 års uppl.), s. 30: »Ja, jag kan ju inte vara berömd överallt, sade Kristiansson. Det kan ingen. Jag för min del har åtminstone aldrig träffat nån, som varit berömd överallt.»

Nehru, i presidenten Eisenhowers närvaro, bl. a. (enligt pressreferat): »Det finns dock något viktigare än att hylla stora män och stora nationers överhuvuden. Indiens störste man i modern tid var utan all världslig makt och ändå är han den vi vill följa» — Gandhi.

Starkt inflytande har kommit också från *utländsk biografi* genom t. ex. *Lytton Stracheys* mänskösyn.³⁰

Biografiens urval vidgas högst väsentligt, sedan det visat sig så mycket intressantare än förut att verkligen söka teckna en mänska. Detta betyder en *biografiens emancipation från statshistorien*. Det är inte längre historien, statshistorien, som bestämmer vilka som skall biografieras. Stoffet självt ger ledning vid urvalet och detta både på t. ex. det encyklopediska området och i fråga om biografiska studier eller monografier — exemplen överflödar och ett par skall senare nämnas. En person som »patron Carl», alltså Carl Fredrik Geijer (f. 1726, † 1813) på Uddeholm, Erik Gustafs farfars bror, har fått plats i ett verk som »Svenska män och kvinnor». Som artikeln själv säger, var han »hjälplos i världsliga ting», men är med alla sina svagheter en intressant mänska — Lotten Dahlgren har visat det i sin monografi (1916) genom alla utdragen ur hans stora dagbok. I tidigare biografisk litteratur, encyklopedisk eller inte, hade en sådan person helt setts över axeln.

Sättet att betrakta de biografierade och behandla deras person och öden får en rikare orkestrering, bl. a. så att man ser jagets skiftningar, ser det som 'själar i rörelse'. Genom personlighetsintresset vidgas biografien även så, att betraktelsesättet också får en *estetisk* sida, något varom väl aldrig hrr Malmström och Odhner kunnat drömma!

Det är *skönlitteraturen* och *författarna* och härvid inte minst den moderna, starkt självbiografiskt inriktade *arbetardiktningen* (termen avser ej blott industriarbetare), som på två decennier förberett och utfört vägarbetet för denna biografiens emancipation. De har inte varit ensamma; världskrigen och deras följder har uppluckrat jorden och sin psykologi har de i mycket lärt av psykologerna, *folkrörelserna* har gett den rum och luft. Härtill kommer på det biografiska området på många håll en *religiös fördjupning och intensifiering*.

Redan den äldre litteraturen hade gjort ofantligt mycket, alldeles oberoende av om det var 80-talsrealism eller 90-tal eller något annat. Heidenstam har en lysande formulering, då han vill visa, att mänskoscildring, som försöks med från naturvetenskapen lånade exakt-

³⁰ Däröfver på en gång uppskattande och kritiskt hos Nicolson, a. a., s. 148—154. Jfr även Romein, s. 63—102 (bl. a. 96—101), A. Maurois, *Aspects de la biographie* (1928), o. Valentin, s. 154 f.

hetsbegrepp, inte alls blir exakt utan bara löjlig. »Vad är den påvliga sångaren Jason?» säger han i Hans Alienus och ger själv svaret: »Ett delvis hårbevuxet ryggradsdjur, som genom att ockra med sina röstmedel tillskansar sig födoämnen! Man kunde också svara: han är

$\Gamma\Gamma$, 362 + $\frac{0}{12}$ »^{30a} Den falska rationalismen ligger här avslöjad med

komikens hjälpmedel. Hur mänskohjärtat verkligen såg ut, vad passioner, lidande, olyckor, osv. betytt, hade Strindberg visat, även om hos honom själva svartmålningen dominerar och stämningarna ständigt svänger. Lyriken hade kommit med helt nya toner än förr, naturlig, enkel, klädd i vardagsdräkt, med vittnesbörd om all den moderna splittringen, och därför säkrare på att bli hörd.

Den *borgerliga romanen* började också att kritiskt nagelfara det oscariska samhällets toppfigurer genom att framställa dem med ironi. En författare som *Hjalmar Bergman* tecknar sålunda i t. ex. »Flickan i frack» (1925) domprostinnan Hyltenius som småstadens absolut tongivande högsta instans, där ofelbarheten och pryderiet dock låter tala med sig, därför att en annan samhällsautoritet, skolrektorn, tar parti för den anklagade.

En författare, som inte utgått från borgerliga kretsar och ej heller var varken proletär eller självlärd, är *Pär Lagerkvist*. I »Gäst hos verkligheten» (1925) har han givit ett mycket betydande bidrag till litterärt utformad svensk självbiografi. Boken är lika självständig som Lagerkvist själv. Den tecknar med utomordentlig skärpa barndomshemmet i Växjö miljö och gestalter och morföräldrarnas småbondehem på landet utanför samt de själsliga reaktionerna och den själsliga utvecklingen hos det barn, som i verkligheten är författaren själv. Den biografiska uppfattningen är helt modern.

En bräcka i oscarismens ensidigt idealiserande inriktning slog även en litteraturhistoriker som Victor Svanberg med sitt arbete »Novantiken i Den siste Atenaren» (1928), där han rörande en författare som den beundrade Viktor Rydberg vågade komma med antydningar om homosexuell läggning hos denne. Över huvud har diskussionen om författare och konstnärer, som ofta på ett eller annat sätt brutit sig ut ur det oscariskt välordnade samhället (t. ex. redan Love Almquist), måst ta upp till diskussion mänskliga frågor av speciell art.

Vad som starkt framhävts inom *arbetardiktningen* var ej blott, att

^{30a} V. von Heidenstam, Hans Alienus. (orig.-uppl., 1, 1892, s. 244). Jfr ett uttalande hos Hans Larsson, Poesiens logik (3. uppl., 1914), s. 87.

konventionalismen bestämt och målmedvetet kastades undan och att blicken riktades mot verkligt liv och verkliga människor. Det var också *helt nya miljöer*, som blottades, nya, förut okända folkskikt, som togs upp till behandling. Och själva *det biografiska arbetssättet blev nytt*. »Den som skall teckna ett porträtt av en människa», säger litteraturhistorikern Erik Hj. Linder — som behandlat just den nyare litteraturen under fyra decennier — han »bör avstå från linjalen; han bör behärska den mjuka, böljande, oregelbundna linjen.»³¹ Detta visste författarna inom folkrörelserna.

Sten Carlsson har i sin givande översikt av »Svensk ståndscirkulation 1680—1950» (1950) analyser av olika sociala skikt, också av arbetarledare och »proletärförfattare», såsom hans term lyder.³² Ännu mer ingående har Lennart Thorsell i en studie i Samlaren 1957 behandlat »Den svenska parnassens 'demokratisering' och de folkliga bildningsvägarna»,³³ där han ger belysning åt frågan om folkrörelsernas bildningssträvanden och författarkårens sammansättning med avseende på social bakgrund och bildningstyp under perioden 1880—1950. Där finner man intressanta översikter särskilt rörande 10-, 20-, 30- och 40-talisterna med namn, uppgift om faderns yrke, utbildning och eget yrke. Här skall blicken fästas på dem, som biografiskt blivit av särskild betydelse.

På Källaren Freden samlades en dag på våren 1932 ett tjugotal unga författare och kom överens om att skriva var sin levernesbeskrivning.³⁴ Detta resulterade i första hand i den viktiga antologi och källskrift om 30-talets arbetarörfattare, som fick namnet »Ansikten» och utkom hösten 1932. De medverkande rubricerade sig själva i förordet som 'autodidakterna'. De framhöll, att det här inte var fråga om en grupp med visst inriktat program, utan att bidragen företedde »en brokig färgskala». Man möter här talrika kända namn: Fabian Månsson, Gustav Hedenvind-Eriksson, Martin Koch, Albert Viksten, Ivan Oljelund, Harry Blomberg, Vilhelm Moberg, Rudolf Wärnlund, Eyvind Johnson, Ivar Lo-Johansson, Harry Martinson, m. fl. Medan en del av dessa författare egentligen tillhörde ett äldre skede, saknar man t. ex. två nyare, Moa Martinson och Jan Fridegård. Det berodde på, att den förra ännu ej debuterat och den senare ännu ej slagit igenom. Senare, 1945, utkom en ny antologi, »Av-

³¹ E. Hj. Linder, *Religiöst minimum* (1945), s. 167.

³² Sten Carlsson, i *texten a. a.*, s. 143—153.

³³ Thorsells studie i *Samlaren* 1957, s. 53—135.

³⁴ Jfr R. Oldberg, *Ivar Lo-Johansson* (1957), s. 23.

sikter», som emellertid är mer programmatiskt än självbiografiskt orienterad.³⁵

Flera av dessa författare hade redan tidigare utgivit självbiografiska böcker i litterär förklädnad. Än fler fortfor att i separata skrifter eller sviter göra dylika skildringar. Dessa böcker är visserligen skönlitteratur, ej biografi i egentlig mening, men det biografiska stoffet i dem är så rikt och deras inverkan på biografien så stor, att de måste uppmärksammas i biografiskt-historiografiskt sammanhang.

Av dessa författare kom en, Vilhelm Moberg, från en rätt traditionsrik miljö med bl. a. småländska soldater, arrendatorer och bönder.³⁶ En farbror till Harry Martinson skrev vers,³⁷ men dennes eget barndomshem sprängdes tidigt. Fridegårds far var visserligen stutare, men tillhörde en soldatsläkt. Andra kom från mer traditionslösa miljöer och alla från fattiga hem. Hela deras syn, framställning och språk präglas därav. Man kan rörande dem alla citera några ord av kardinal J. H. Newman, som Marika Stiernstedt använt i en biografisk skiss om Moa Martinson.³⁸ Newman skrev: »De som genom en konstnärlig begåvning kommit fram utan den vanliga bildningsrutinen, har ett direkt sätt att uppfatta och bedöma och tänka, som är säkrare och personligare än hos de regelrätt skolbildade.»

Drivkraften hos dessa autodidakter har naturligtvis i första hand varit själva den konstnärliga skaparlusten och det sociala patos, som orsakades av alla hinder i deras väg och önskan att bidra till undanröjandet av dessa. Men därtill kommer, att detta, att de till slut, som det heter, lyckats i livet, medfört för dem alla en viss ståndscirkulation, som måste få dem att häpet se bakåt, söka ljus och förklaring över den väg de gått. En sådan tankegång har direkt lett till självbiografering.

I första hand har denna litteratur kastat nytt ljus över förut föga behandlade eller i litteraturen nästan okända socialgrupper och lands-

³⁵ Om autodidakterna finns redan en stor litteratur. Översiktsarbeten: E. Hj. Linder, *Fyra decennier av nittonhundratalet* (Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, 5, 1958); Gunnar Brandell, *Svensk litteratur 1900—1950. Realism och symbolism* (s. å.); R. Oldberg, *Nutidsförfattare* (1949); Åke Runnquist, *Moderna svenska författare* (1959). Biografisk bibliografi för dem alla i B. Åhlén, *Svenskt författarlexikon*, som finns för tiden 1900—1955 (1942—59). Jfr litt. angiven nedan i noterna.

³⁶ Sigvard Mårtensson, Vilhelm Moberg (1956). För vidlyftigare litt. rörande honom och de redan nämnda se Åhléns i not 35 nämnda lexikon.

³⁷ Lars Ulvenstam, Harry Martinson (1950), s. 11.

³⁸ Marika Stiernstedt, *Om Moa Martinson* (Förlaget Frilansens skriftserie, nr 6, 1946), försättsblad.

ändar och därigenom i hög grad berikat svensk historia och svensk biografi. Många av 'autodidakterna' har utfört politiskt arbete eller gjort sociala insatser, varvid dock stor variation råder. Friskast som typ är den oförglömliga människan *Fabian Månsson*. Fabian betraktade partierna som en »småbarnsskola» och det politiska fritänkeriet som målet för verklig andlig kultur.³⁹ Typiskt är hans uttalande: »Jag bor hos sossarna, jag trivs hos liberalerna, jag går i skola hos högern och min själ är kommunist, om dom tar bort diktaturen.»⁴⁰ Men så hade han ju också hunnit med att vara fiskare, byggnadsarbetare, butiksdräng, frälsningssoldat, stamanställd artillerist, K. M.:ts värvare, journalist, brädgårdsarbetare, diktare, rallare, agitator, ombudsman, korrekturläsare, författare, riksdagsman, redaktör, arkivforskare, kyrkohistoriker, psalmboksredaktör, hävdatecknare, lantbrukare, folkbildare och hedersdoktor.⁴¹ Uppräkningen säger mycket om autodidakternas möjligheter!

En som till sin natur kan sägas vara anti-politisk, därför att han inte tycker om flockmänkor, är Harry Martinson. Man kommer att tänka på Kierkegaards uttalanden om »den Enkelte», när man läser Martinsons ord, att kulturens mål alltid måste vara att sikta på den enskilda människan, en sak som han »inte tycker kan påpekas för ofta i den trötta fårscockpsykosens tidevarv».⁴²

Eftersom självbiografien hos autodidakterna har litterär form hör det givetvis till denna litteraturgrens art, att det biografiska stoffet alltid i viss mån omformas, ibland mindre, ibland mer. Det blir som hos Goethe »Dichtung und Wahrheit», men samtidigt en »sanning av subtilare art än den kyrkböcker, protokoll och betyg kan ge» — det är »främst från psykologisk synpunkt», som dessa självbiografier är sanna.⁴³ Sen blir det litteraturhistoriens och biografiens inte alltid lätta uppgift att söka skilja ut sanning från dikt. Sanningen är ett spektrum med många färger, också när man skriver biografi. I själva verket kan de källkritiska observationerna bli minst lika omfattande, när det gäller böcker, som uppfattats som mera direkt biografiska. Detta ser man t. ex. i en sådan studie som Helmer Långs nyutkomna om »Den unge Albert Engström» (1959). Där vimlar av

³⁹ Fredrik Ström (i samarbete m. R. Hillbom o. S. Jacob Boëthius), *Fabian. En bok om Fabian Månsson* (1948), s. 187 f.

⁴⁰ Ström, a. a., s. 280.

⁴¹ Ström, s. 284.

⁴² Ulvenstam, a. a., s. 222.

⁴³ Ulvenstam, s. 28. Jfr Mårtensson, Vilhelm Moberg, passim, och Böök, *Verner von Heidenstam* (1959), s. 21.

påpekanden av, hur inexakt Engström ofta varit i sina i olika skrifter lämnade biografiska uppgifter.

En av de äldre 'autodidakterna', som skrivit självbiografi i, som det synes, mera direkt och mindre litterärt bearbetad form, är den originelle *Gustav Hedenvind-Eriksson*, vars dramatiska levnad och skiftande litterära gärning även intressant bedömts i Örjan Lindbergers levnadsteckning 1945.⁴⁴ Hedenvind-Erikssons självbiografi omfattar flera böcker, varav den första är den fängslande »Med rallarkärra mot dikten. Drömmar och dagsverken» (1944). Äktheten är Hedenvind-Erikssons signatur. Därför gör han också ett så starkt och omedelbart intryck. Allmänbiografiskt värde har hans kloka iakttagelse, att »ingenting blivit som någon drömt och hoppats. Aldrig torde heller någon — icke ens jordens mäktige — få uppleva detta under».⁴⁵ Fin är hans strävan att göra rättvisa och ge uppskattning även åt dem, med vilka han varit i konflikt (fadern). Av en sjuksköterska lärde han det program, som också var t. ex. Seved Ribbings i Lund: att tjäna.⁴⁶ Oförblommerat och roande skildrar Hedenvind-Eriksson »bio, tidens kyrka, men en kyrka, som skänker mest tomhet. Härmed klandrar jag icke heller bio, den kan vara bra för andra — för resten går jag också dit!»⁴⁷ För att nu inte tala om den dråpliga diskussionen av problemet äktenskap i anledning av att Hedenvind-Eriksson själv hamnade där.⁴⁸

Hos *Vilhelm Moberg* stiger den småländska miljön fram, småbrukare och soldatfamiljer, men också industriarbetare, särskilt inom glasindustrien. Vilken tavla av ung bildningshunger ger han inte i »Sänkt sedebetyg» (1935) med den självbiografiska skildringen av en smålandspojke, som i mångas namn — i verkligheten ensam — lyckas rekvirera ett helt lånebibliotek och själv kastar sig över detta.⁴⁹ Redan i barndomsberättelserna är Amerika med, dit en del av släkten emigrerat. De stora emigrantvolymerna — »Utvandrarna» (1949),

⁴⁴ Ö. Lindberger, *Gustav Hedenvind-Eriksson* (1945).

⁴⁵ Hedenvind-Eriksson, *Med rallarkärra etc.*, s. 14.

⁴⁶ *Ib.*, s. 66. Om S. Ribbing se PHT, 44, 1946, s. 48. — Bristen på känsla för uppgiften att tjäna — och således inte härska — har i litteraturen ibland avsatt kritik inte blott mot politiker utan också mot ämbetsmän. Thomas Mann säger i »Tonio Kröger» (78. uppl., 1930, s. 84) om sitt alter ego: »Er verkehrte nicht gern mit Beamten». I själva verket skildrar Hedenvind-Eriksson en liknande upplevelse som Mann: att oskyldig misstänkas och förhöras av polisen.

⁴⁷ *Ib.*, s. 75.

⁴⁸ *Ib.*, s. 154 ff.

⁴⁹ Jfr V. Moberg, *Brott* (i *Ansikten*, 1932), s. 162 ff., och *Ulvenstam*, s. 16.

»Invandrarna» (1952), »Nybyggarna» (1956) och »Sista brevet till Sverige» (1959) — sluter sig därför som ett naturligt komplement till smålandsromanerna.⁵⁰ Soldaten, främst sådan han är i hemsocknen, möter oss i genombrottsboken »Raskens» (1927) och den självbiografiskt präglade utvecklingsromanen »Soldat med brutet gevär» (1944).

Hos norrlänningen *Eyvind Johnson* (av värmländskt-blekingskt ursprung)⁵¹ möter Boden som »Stad i mörker» (1927). Han skildrar också självbiografiskt de norrländska timmerflottarnas verklighetshårda liv i »Romanen om Olof» (»Nu var det 1914», »Här har du ditt liv», »Se dig inte om», »Slutspel i ungdomen», 1934—37). Men även Krilon-serien (1941—45), utgiven under andra världskriget, är av biografiskt intresse genom att han i så hög grad använder den »inre monologen», som fortlöpande refereras och som ger nya möjligheter till mänskoscildring. Handgreppet är naturligtvis inlärt också i utländsk litteratur. Man har kritiserat Krilon-serien, som är tungläst genom bl. a. sin längd, men den innehåller icke desto mindre beaktansvärda ting just för den, som är biografiskt intresserad.

Alldeles för sig står *Harry Martinsons* förnämliga produktion, där det självbiografiska särskilt möter i »Kap Farväl» (1933), »Nässlor-na blomma» (1935) och »Vägen ut» (1936).⁵² Han synes ha haft ett

⁵⁰ I känslan av utlandssvenskarnas samhörighet med och betydelse för svensk kultur har Personhistoriska institutet (Sv. biogr. lexikon som vetenskaplig institution) lyckats 1955 förvärva sin Utlandssvenska samling (O. R. Landelius' samling). Den har 1957—58 kompletterats med framlidne minister Axel Paulins (f. 1877, † 1957) samling om svenskar i Latinamerika, som institutet erhöll testamentariskt i donation. Landelius' Utlandssvenska samling (förvärvad gm anslag från Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Humanistiska fonden, Knut och Alice Wallenbergs stiftelse och K. Patriotiska sällskapet) består av fyra avdelningar: personhist. avdelningen, fördelad efter världsdelar och länder (störst om U. S. A.) samt inom dessa ordnad alfabetiskt efter personer; kulturhistoriska avdelningen (300 dossierer); broschyr-samlingen samt biblioteket. Paulins samling består av bl. a. dossierer och bibliotek och är ännu endast grovordnad. Senaste förteckning över utlandssvenskar är kalendern »Svenskar i utlandet 1959», red. av Sigurd Lindman.

⁵¹ Jörgen Claudi, *Eyvind Johnson. En karakteristik* (Kbhvn 1957). Observera att Olof-serien kommer så snart efter »Ansikten»-antologien. Kritik av Krilonserien t. ex. hos Brandell, s. 326—329, större uppskattning hos Claudi, s. 90—107. — Ett briljant exempel på 'inre monolog' är Thomas Manns i »Lotte in Weimar» (1946 års uppl., s. 285—300) givna skildring av Goethes inre morgonmonologer. — Bland det nya om *Eyvind Johnson*: Peter Hallberg: *Eyvind Johnson, ordet och verkligheten* (BLM 1958, s. 538—548).

⁵² Ulvenstam, *Harry Martinson, passim*.

av de tyngsta ödena, börjande med utackorderingsbarnets och barnhusbarnets rotlösa förhållanden i hemprovinsen Blekinge, sedan seglar- och eldarlivet på stora utlandsfärder. Men hans böcker ger inte bara skiftande socialmiljöer — också den egentliga mänskoscildringen har psykologiskt vunnit ny terräng, större konkretion och nått djupare in. Frånheten i patos och stil är mindre hos Martinson än hos många av de andra 'autodidakterna'. Det finns ett slags särskild godhet och finess hos honom, det är som vore han i sig själv en så stark konstnärnatur, att själva skapandets och skildrandets strålljus ger en mer harmonisk belysning och läsaren en starkare medglädje. Samtidigt kan Martinson med obevekligt klarsynt ironi kartlägga en så tidstypisk företeelse som den moderna ungdomens beroende av filmens konstlade värld, bio-förljugenhetens ofta starkt ödeläggande romantik, sådan han avslöjat den i »Den förlorade jaguren» (1941). En särartad miljö, vars skildrande är en stor vinst från mänskoscunskapens synpunkt, är berättelsen om luffarlivet i dess nära kontakt med natur och vitt skilda människor, sådant det möter i »Vägen till Klockrike» (1948). Boken är samtidigt en »revolt mot allt själens tvång», den slår vakt om »den individuella egenartens rätt mot yttre mekaniska domar». Den protesterar mot »prestationernas fariseér» och mot »den nya gärningssjukan», den pekar leende på hav och vind, blommor och sommar.⁵³ Det bestående intrycket av Martinsons personskildring är främst hans förmåga att visa, att »nässlorna blomma». Under senare år har hans produktion pekats på ett nytt fält, där gåtorna nalkas oroväckande nära: rymden.

En särskild plats bland 'autodidakterna' intas av vad man kallat »statarskolan». Dit hör Ivar Lo-Johanssons, Jan Fridegårds och Moa Martinsons böcker.

Ivar Lo-Johansson har i dubbla omgångar gett en ingående självbiografisk skildring.⁵⁴ Året efter »Ansikten» utkom en bredare självbiografi med »Godnatt, jord» (1933). Den inleder raden av de verk, som gör 30-talet till arbetarförfattarnas stora självbiografiska decennium. Den var samtidigt den första stora statarskildringen i modern litteratur. Självbiografiskt omfattar den huvudpersonens barndom och ungdom.

Men 1951 började han en vida utförligare »Självbiografisk be-

⁵³ Dens., a. a., s. 209—228.

⁵⁴ Om Lo-Johansson är litteraturen mycket rik. Dansken Hagmund Hansens biografi översattes till svenska 1946 (Ivar Lo-Johansson. Statarnas diktare, 1946) av Ragnar Oldberg, som själv utgav en värdefull sådan 1957 (Ivar Lo-Johansson. En monografi). Denna innehåller mycket detaljerad kommentar.

rättelse», som seriens undertitel lyder, med »Analfabeten». Det är en faderssskildring och miljömässigt ett bidrag till bilden av »egna-hemmarnas» ekonomiskt gungande, osäkra värld, kanske den styvaste av alla hans böcker. Den har fortsatt med den roande »Gårdfari-handlaren» (1953), därpå »Stockholmaren» (1954) med bl. a. den obetalbara skildringen av tullväsendets mystiska värld. Två år senare, 1956, följde »Journalisten», där också kärleken till Sörmland starkt manifesteras. Lo-Johansson har i denna del sitt förflutna så pass på avstånd, att han kan tillåta sig också en viss självironisk belysning. Han upptäckte, att pressen mindre var till för att trycka hans dikter än för reportage och annonser. Och han anför kritik mot sig själv, när han inte visat sig äga tillräcklig kunskap om »blinde excellensen», Gustaf Trolle Bonde på Sävstaholm.

I del 5, »Författaren» (1957), når han det ena av sina stora, egentliga verksamhetsfält. Boken innehåller en uppgörelse med Martinson, som i så oändligt mycket är honom olik. Men samtidigt skriver han om »HM», att »mitt i alltsammans log han. Förhållandet kom mig att tänka på, att leendet i sig självt var kultur». Intressant är en skildring av källaren Freden — under det lätt genomskinliga namnet Pax — där författarna träffades. »Pax var författarskola». Ironiskt konstaterar Lo-Johansson, att de borgerliga tidningarna genom arbetarförfattarna fått intresse också för arbetarna: »proletär-miljöerna började intressera som om de varit exotiska»!

Redan i »Författaren» deklarerar Lo-Johansson emellertid ett visst avståndstagande från det självbiografiska (s. 311): »Alla självbiografierna, både av mig och andra, äcklade mig. Jag strävade efter frigörelse från författarindividualismen, som var mig motbjudande». Det är det nya programmet han vill realisera i del 6, »Socialisten» (1958), där han skildrar en annan sida av sin verksamhet, den politiska. Han vill, heter det där (s. 72), vara en diktens ombudsman för kollektivet. Från rent biografisk synpunkt är det emellertid givetvis individualskildringarna, som mest intresserar. Man tvekar, om det ofta fräna tonläget hålls sådant för att ge ett adekvatare uttryck för vad han *den* tiden kände. Genomskinlig verkar en konfrontation med en skånsk socialist, som är mer skåning än socialist (s. 83 f.). Det kan åtminstone mycket väl ha varit Nils P. Sköld — Per Edvin Skölds far — som själv skrivit mycket läsvärda lantarbetarminnen.⁵⁵

tar och bibliografi i noterna (s. 281—292). Om den stora självbiografiska serien utarbetar lektor Lars Furuland, Uppsala, f. n. en avhandling.

⁵⁵ Nils P. Sköld, *Vi var fattiga. Men . . . Minnen från längesen. Förord, genealogi och redigering av Per Edvin Sköld (1957; omslagstitel: Minnen).*

Mindre lyckad verkar prickningen efter direkt namnlista över en del släkter på »förtryckargods», eftersom intet tyder på, att författaren verkligen känt till någonting alls om dem.⁵⁶ Av Lo-Johanssons serie utkom del 7, »Soldaten», 1959 och skildrar beredskapstiden.^{56a}

På sitt tredje stora arbetsområde, det sociala, nådde väl Lo-Johansson genom en förening av författarskapet med de politiska insatserna längst. Han anses bl. a. ha medverkat till statarsystemets avskrivning i Sverige 1945. Därtill kommer hans mycket betydande insatser för åldringsvården. Genom sitt långa författarskap har han även blivit en omistlig källa för svensk biografi. Blott måste man, såsom visats, komma ihåg, att han, som de andra litterära 'autodidakterna', tagit »fantasin till hjälp för att uttrycka *verklighetens tendens*».⁵⁷

Moa Martinson (eg. Helga Svartz, i sitt första äktenskap Helga Johansson, f. 1890) kan inte på samma sätt räknas till statarförfattarna. Hon är stadsbarn, dotter till en textilarbeterska i Norrköping. Men i bl. a. de självbiografiska Sally-böckerna lyfter hon både industri- och jordproletärernas nöd i ljuset. Hennes debut skedde 1933 med »Kvinnor och äppelträd», som hade nya tonfall och väckte uppmärksamhet. Till detta arbete slöt sig sedan »Sallys söner» 1934.⁵⁸ Hennes insats är, också biografiskt sett, oomtvistlig.

En författare, som utan tvekan hör till 'statarskolan', men som i hög grad har egen profil, är *Jan Fridegård* (f. 1897). Medan Lo-Johans-

Hos N. P. Sköld är tonen vid t. ex. omtalan av Tage Thott (bl. a. s. 260), 262) helt annan, än när Lo-Johansson nämner aristokrater, samtidigt som Sköld inte döljer den tidigare nöden hos lantarbetarna.

⁵⁶ En konstnär som Carl Larsson, som kom från proletärmiljö i stad och haft en ovanligt svår barndom och ungdom, varnar i sin fängslande självbiografi »Jag» (1931; sep. uppl. 1953) arbetarrörelsen för att kasta ut barnet med badvattnet (s. 53). Levande intresse för underhavande kan spåras redan hos en dam som fru Margareta Grip (Gustav Vasas systerdotterdotter) i hennes testamente 1564 (Sv. folket genom tiderna, 3, 1938, s. 155) och i modern tid t. ex. hos en skånsk storgodsägare, som i råd till sin son uttalade sig 1940 om den skånska lantbefolkningens fordran på rättvisa och bl. a. skrev: »Tröttna aldrig på att övervaka och förbättra de underlydandes bostads- och levnadsförhållanden. Giv dem känslan av att din omtanke för deras bästa aldrig lämnar dig» (Vetenskaps-societetens i Lund årsbok 1941, s. 160). Frågan om de stora godsägarläkternas kultur, mänsklighet, glädjeämnen och lidanden är därtill ett problem som i sig har betydande intresse.

^{56a} Om Lo-Johanssons del 7 och om Fridegård's soldatbok, se Lars Furuland, Första soldaten From och sista soldaten Lo (Bonniers Litt. Mag., 1959, nr 9, s. 799—803).

⁵⁷ Oldberg, s. 118—128, 268.

⁵⁸ Den förut anförda essän av Marika Stiernstedt, Om Moa Martinson (1946), innehåller även uttalanden av M. M. själv om den realistiska romanen,

sons förfäder varit statare och farfadern omtalas som båtsman, var Fridegård visserligen, såsom nämnts, statarson — fadern var lagårds-karl nära Enköping — men hans farfar och farfarsfar var soldater.⁵⁹ Det föranledde den unge F., som visste att fadern vantrivts med sitt yrke, att försöka återgång till militäryrket som livdragon. Detta ingav honom emellertid stor olust. En tid sedan han slutat tjänsten dömdes han till »en fängelsevistelse, vars längd inte stod i rimlig proportion» till förseelsen.^{59a}

Upplevandet av livets mörka sidor satte spår redan i titeln på F:s första prosaskrift, »En bonddrängs väg till Långholmen» (1927; följetong i Brand; författarnamnet var då Fride Johansson). När han sedan av ekonomiska skäl hamnat på tvångsarbetsanstalt, raserades benägenheten till försonlighet och F. kom i stridsställning till samhället.

Hans första statarroman var »En natt i juli» (1933), alltså året efter »Ansikten» kommit ut. Men hans egentliga självbiografi blev Lars Hård-serien. Därav utkom del 1, »Jag Lars Hård», 1935, skriven med våldsam realism, utmanande brutalitet och ohöljd sensualism. Den fick hård kritik, orsakade »Fridegårdsfejden». Intressant är, att den som förstod honom just utifrån kristna synpunkter var nuv. kyrkoherden Anders Frostenson, Sven Lidmans svärson. »Den rymmer», skrev Frostenson om boken, »mer av livets sanning och verklighet än hela vagnslaster av den traditionella bekännelselitteratur, som vi haft så mycket av och som i sin fadda idyllskildring och förljugna sentimentalitet är evangeliets värld oändligt mycket mer avlägsen än en bok av denna typ».

I del 2, »Tack för himlastegen» (1936), är tonen mycket försonligare än i »Jag Lars Hård». Stämningen mot F. svänger om och när del 3 kom, »Barmhärtighet», kunde han räkna på en stor läsekrets. Helhetssynen var nu ljus med en tro på framtiden, som egentligen stred mot motivet. Men han hade fått det lättare ekonomiskt och fått socialt anseende.

I senare romaner var han mindre bunden av det självbiografiska, även om det finns med också i »Äran och hjältarna» (1938). Först i »Lars Hård går vidare» (1951), som behandlar Hårds äktenskap, är

⁵⁹ Fridegård inledde hösten 1959 en ny serie, vars första del, Svensk soldat, direkt anger, att den skildrar hans tidiga förfäder. — Av litt om J. F. må nämnas: Artur Lundkvist & Lars Forssell, Jan Fridegård (Förlaget Frilansens skriftserie nr 10, 1949); Erik Gamby, Jan Fridegård. Introduktion till ett författarskap (Verdandis skriftserie, 5, 1956); En bok om Jan Fridegård (1957). Se även anf. litt. i not 56a ovan. ^{59a} Gamby, s. 11.

stoffet åter självbiografiskt men boken är ej så betydande som de tidigare. Till statarmiljön återvände han i »Lyktgubbarna» 1955 med »en statarskildring, som i fråga om bredd och djup mäter sig med det bästa som över huvud taget skrivits om statarna». ⁶⁰ Fridegårds »berättarteknik har avslöjat tillvarons elände på ett naket och skoningslöst språk». ⁶¹ Särskilt karakteristiskt för Fridegård är, att han alltid i det självbiografiska ger sitt eget handlande en självironisk kommentar.

Det är emellertid, vad beträffar arbetarna, inte blott litteraturen, som på ett fritt sätt upptagit frågorna om mänskonaturen och dess friktion mot samhället. Även den *kulturhistoriska* forskningen har, med starka biografiska inslag, berört rader av hithörande problem i t. ex. Nordiska museets värdefulla, av Mats Rehnberg redigerade serie »Svenskt liv och arbete», som utkommer från 1940-talets mitt. Även här möter vi i viss mån arbetarförfattarna. Ivar Lo-Johansson har sålunda skrivit förordet till här ingående »Statarminnen» (1947; ny saml. 1949), liksom Gustav Hedenvind-Eriksson till »Skogsarbetarminnen» (1949). I serien ingår även t. ex.: Sågverksminnen (1948), Uppländskt torparliv (1947), Rallarminnen (1949), Byggnadsarbetarminnen (1950), Godtemplarminnen (1951), Järnvägsminnen (1952), Järnbruksminnen (1952), Typografminnen (1952), Polisminnen (1953), Bokbindarminnen (1954), Verkstadsminnen (1953), Leva i brukssamhälle (1957; av B. Hallerdt om Surahammar 1845—1920), Kommunalarbetarminnen (1959). Innehållet i dessa böcker är givetvis ofta memoarartat, ibland med litterär utformning, och även här skall således vid läsningen historisk kritik användas på sedvanligt sätt.

Vad man saknar är biografiska arbeten rörande särskilt sådana förnämliga hantverksyrken som urmakarnas och guldsmedernas. Jean Jahnssons »En gammal guldsmed berättar» (1941) är nämligen inte riktigt representativ för yrket, ehuru visst inte utan psykologiskt och kulturhistoriskt intresse. E. Sidenbladhs åter om »Urmakare i Sverige under äldre tider» (2:a uppl., 1947) är huvudsakligen ett matrikelarbete.

*

Klimatväxlingen inom biografien, som i så hög grad präglar 'auto-didakterna', är inte lika påfallande, om man går till den politisk-historiska biografien och dess memoarformade självbiografier. Denna litteratur är ofantligt rik men skall här blott flyktigt beröras, just där-

⁶⁰ Gamby, a. a. s. 115. Gamby har rätt utförlig bibliografi s. 127 ff.

⁶¹ Gamby, s. 126.

för att den inte ger så många bidrag till den rena mänskoscildringen; den är mer givande just för den politiska historien.

Att man här ofta inte möter särskilt ingående mänskoscildring kan ha många orsaker. Den moderna tiden ställer just inte *maktmänskorna* — och dit hör de flesta politiker — i något förskönande ljus. Karl Petander har i sitt kapitel om »människo- och karaktärstyper» en oförblommerat kritisk skildring: »Samhällshistorien är i väsentliga drag en historia om maktmänskornas kamp om herraväldet, en kamp, där ofriheten, slaveriet och förmynderskapet, människourartningen och erövringskrigen med deras blodsutgjutelse och förstörelse av människor och kulturvärden bilda mäktiga inslag».⁶² Reflexioner i frågan finns även hos en självbiografisk författare som finlandssvensken — nu bosatt och verksam i Sverige — E. R. Gummerus i hans utomordentligt välskrivna, fängslade, innehålls- och lärrika memoarer: »Mänsklighetens historia är en kedja av ständigt upprepade, vansinniga misstag, som har sin rot i människans ofrånkomliga natur, i hennes drifter och passioner — men genom en högre logik ändå leder till utveckling och sanning».⁶³

De skarpa uttalanden, som anförts, är begripliga reaktioner. Ingen, fackhistoriker eller icke, kan ett ögonblick våga att förneka att mycket betydande partier i världens politiska historia rätteligen bör inrangeras under begreppet kriminalhistoria.

Men därmed är naturligtvis varken problemet löst eller ämnet uttömt. Den mänskliga samlevnaden, med alla dess uppenbara brister, är i alla fall så beskaffad, att det just nu särskilt utpekade och utskämda politikersläktet trots allt — »in a fit of absence of mind», om man vill tillämpa en term om det brittiska imperiet, sådant det en gång var — lyckats att, som Gummerus antyder, bidra till bättre resultat: utveckling, förbättringar, om inte alltid i vare sig logiskt försvarlig form eller ägnade att särskilt imponera på eftervärlden, så dock — låt oss säga — tillfälligtvis acceptabla. Det är från historisk synpunkt självfallet, att forna tiders händelser måste bedömas utifrån tidens egen mentalitet, inte från vår tids. Därtill kommer, att alla generella omdömen blir fel. Det har naturligtvis alltid funnits och finns

⁶² K. Petander, *Historien och personlighetstanken* (1957), s. 128.

⁶³ E. R. Gummerus, *Natten är en näktergal* (Hfors 1954; LT:s förlag), s. 153. G. är son till den finländske arkeologen, frihetskämpen och diplomaten Herman Gummerus. Efter att ha levat i Finland, Rom, Tyskland, Stockholm, Ukraina, åter Finland och nu i Sverige igen (Strängnäs) har han en rik personlig erfarenhet och boken är ett viktigt bidrag till den moderna mänskoscildringen.

politiker, som känt sin uppgift som ett kall. Faran är bara den, som påpekades redan 1886 av fransmannen E.-M. de Vogüé i hans »Le roman russe», att på det politiska arbetsområdet »inträder man med övertygelser och utgår med intressen» ('des intérêts'), alltså bunden av egna fördelar. Politiken är också ett svårt arbete därför, att kompromissen — i och för sig aldrig sakligt tilltalande — är ett nödvändigt arbetsmedel.^{63a}

Att man bör läsa politisk historia och politikernas självbiografier och biografier med särskilt vaken kritik är i varje fall säkert. Man skall tänka både på vad där står och vad där inte står. Det är inte sällan så med politiker som Ivar Anderson säger om Arvid Lindman i sin biografi över denne,⁶⁴ att Lindman tidigt »lärt sig att inte orda om vad som rörde sig i hans inre».⁶⁵ Samtidigt tillhör det ju det politiska spelet att inte »prata bredvid mun». Att politiken även för politikerna inte sällan känns som en påfrestning, är självklart och syns hos så skilda män av yrket som t. ex. Lindman och Erik Palmstierna. »Politiken är ej enbart angenäm», skrev Lindman 1914.⁶⁶ Palmstierna har flera liknande uttalanden. »Det offentliga livet blir lätt förflockande», skriver han.⁶⁷ Och på ett annat ställe: »Vi som startat vårt offentliga arbete på det sociala fältet — von Koch, Axel Hirsch och jag t. ex. — voro aldrig riktigt hemmastadda bland dessa renodlade politiker» — han åsyftar bl. a. Staaff.

Erik Palmstierna hör till dem, som kan göra okonventionella snabb-skisser av människor, både politiker och andra, med såväl yttre karakteristik som en psykologisk sådan. Dylika porträtt förekommer rätt ymnigt i hans böcker, men är naturligtvis av ojämnt värde. Ibland har karakteristikerna blivit motsagda och bestridda av andra, även när det rör anförda fakta, men ibland är de träffande. Carl Laurin, skriver han en gång,⁶⁸ »talade ensam med slängande rörelser på hu-

^{63a} En kraftig salva mot de 'duktiga karlarna' och politikerna finns hos I. Holmgren, *Mitt liv*, 2 (1959), s. 100, 174 (Holmgren har ju varit politiker själv! Han framstår mest som 'vilde' i boken.) Om 'parlamentsleda' i äldre tid se ett uttalande av Erik Hedéns far, anført i Eva Hedén, *Den unge Erik Hedén* (1959), s. 52.

⁶⁴ Ivar Anderson, *Arvid Lindman och hans tid* (1954).

⁶⁵ I. Anderson, a. a., s. 20.

⁶⁶ Anderson, s. 206.

⁶⁷ E. Palmstierna, *Ett brytningsskede* (1951), s. 81. Palmstiernas övriga hit-hörande produktion är: *Åtskilliga egenheter* (1950) samt i själva memoarserien (efter *Ett brytningsskede*) *Orostid*, 1, 1914—1916 (1952), *Orostid*, 2, 1917—1919 (1953) och *Dagjämning*, 1920—1921 (1954).

⁶⁸ Palmstierna, *Ett brytningsskede*, s. 35. Han har även (s. 44 f.) ett intressant uttalande om Natanael Beskow, om vilken se nedan s. 162 f.

vudet och under ständig vandring kring rummen, formande vitsiga satser på tungspetsen. Han gav intryck av att betrakta Europa genom fönstren i en salongsvagn!» Suggestiv är skildringen av Fabian Månsson, »grå som urberget, en rallartyp med starka armar och stark röst, stor näsa, som liksom vädrade, gråblå ögon och ett talesätt späokat av grovkornighet, eruptiv kraft, gott hjärta och malmklang på botten, satt han och berättade ur sitt liv, så att man andlös lyssnade. Han läste egna dikter för oss vid ett flämtande stearinljus».⁶⁹ Även till Hjalmar Brantings biografi ger han initierade bidrag av intresse,⁷⁰ betonar hans från början bristfälliga »insikter om statsförvaltningen», som han var obehövrad i. En lång rad av politiker för han på detta sätt fram i memoarernas TV. Av historiskt värde är skildringen av partiledarna och deras beteende mot varandra: »När Branting lite sent och något omornad gled ned utmed väggen under pressläktaren till sin bänk längst fram, bugade han sig förbindligt, innan han slog sig ned bredvid Lindman. De talade icke ofta med varandra, ehuru Lindman då och då släppte ett skämt. Staaff gick än mer isolerad och för sig själv. Man såg honom sällan i klubbbrummen». Av denna Staaffs isolering, både som ledare och mänska, får man starka intryck i de bevarade breven från andra i Albert Ehrensvärds arkiv.⁷¹

Värdefulla bidrag till hela epoken ger också *Zeth Höglunds* serie »Minnen i fackelsken».⁷² Han har humor i sin syn på människor. Så refererar han t. ex. en konversation mellan två grabbar, då Sven Hedin talat 1914. Den ene sa: »Han är en djävul, den där Hedin», den andre svarade: »Ja, men en fan är han i alla fall».⁷³ Om Palmstierna fritt yttrar sig om partikamrater, så är Höglund inte mindre öppenjärtig och besk i sin kritik av Palmstierna.

⁶⁹ A. a. s. 56.

⁷⁰ A. a., s. 73. Brantinglitteraturen är stor. Den utförligaste biografien är *Zeth Höglund, Hjalmar Branting och hans livsgärning*, 1 (Hövdingen) — 2 (Statsmannen) (1928—29). En av de senaste är Ture Nerman, *Hjalmar Branting, kulturpublicisten* (1958; intressant exempel på oscarianism i Publicistklubben s. 246 f.). Jfr även Z. Höglunds memoarserie nedan.

⁷¹ B. Hildebrand, *Albert Ehrensvärd d. y. Anteckningar kring hans arkiv* (Svensk tidskrift, 35, 1948, s. 622—639), om Staaff s. 630—633. — Om Albert E. jfr F. Lindbergs & B. Hildebrands art. i SBL 12, s. 496—506.

⁷² Z. Höglund, *Minnen i fackelsken*. Del 1: *Härliga tider* (1951); del 2: *Från Branting till Lenin 1912—1916* (1953); del 3: *Revolutionernas år 1917—1921* (1956).

⁷³ Höglund, 2, s. 92.

Karl Kilboms memoarer har första delens titel som serie- och underrubrik i de två senare: »Ur mitt livs äventyr». ⁷⁴ Miljöhistoriskt intressant är skildringen av vallonsmederna vid Österby — en värld som inte heller var främmande för Lindman. ⁷⁵ Kilbom har sen fördjupat detta sitt studium i arbetet »Vallonerna» (1958). Kilboms minnen är ej särskilt givande i fråga om mänskosskildringen. Men en person, som gjort djupt intryck både på honom och Wigforss och som än utförligare skildras av den senare var den fine och utomordentlige litteratur- och idéhistorikern Albert Nilsson, f. d. stenhuggare i Halland och slutligen professor i Lund. ⁷⁶ Det var tuberkulosen, som förde Kilbom och Nilsson samman, medan Wigforss och Nilsson båda var hallänningar och sen lundensare. Kilboms skildring av sanatorietiden är givande. ⁷⁷ Både Wigforss och Kilbom var med i riksdagen om att kraftigt stödja kravet på personlig professur åt Nilsson, som han också fick 1923. Men han avled redan 1936, femtiosju-årig. ⁷⁸

Zeth Höglunds och Kilboms politiska orientering har medfört att persongalleriet i deras minnesböcker, inte minst i Kilboms del 2, har många utlänningar, särskilt ryska kommunistnamn. Man får en livlig föreställning vid läsning av Höglund och Kilbom om Sovjetunionens begynnelsevärigheter. Bådas serier har således värde för historisk orientering såväl på inrikes- som utrikespolitiskt område, men egentlig mänskosskildrare är ingen av dem.

Sistnämnda omdöme torde gälla även två andra memoarserier. *Fredrik Ström* (f. 1880, † 1948) var en överdrifternas man, ⁷⁹ som också hans politiska bana visar, och i hans två memoardelar, »Min

⁷⁴ K. Kilbom, *Ur mitt livs äventyr*, [1] (1953); 2: *I hemligt uppdrag* (1954); 3: *Cirkeln slutet* (1955).

⁷⁵ Kilbom [1], s. 18 ff.

⁷⁶ A. a., [1], s. 176 ff.; E. Wigforss, *Minnen*, 1 (1950), s. 103 ff. och passim (se registret).

⁷⁷ A. a., [1], s. 172—176.

⁷⁸ Art. om Alb. Nilsson i *Sv. män och kvinnor*, [3], 1949, s. 436, gör varken rättvisa åt forskaren eller läraren, än mindre åt mänskan.

⁷⁹ En intressant skildring av Ström och hans utveckling ger Erik Hildebrand, *Stockholms stadsfullmäktige 1911—1920* (1952), s. 81—84. »Hur våldsamma hans uttryck än voro, kunde han ej komma ifrån sina snälla ögon», skriver E. Hildebrand (s. 81). Ström blev ordf. i stadsfullmäktige 1 okt. 1938. Därmed, heter det, »undergick han en förunderlig förvandling. Jag tror icke, att han då skulle vilja vidkännas en del av de uttalanden han tidigare gjort. Jag hade aldrig tänkt, att en människa kunde växa så hastigt med uppgiften, som Ström gjorde» (E. Hildebrand, s. 83).

ungdoms strider» (1940) och »I stormig tid» (1942),⁸⁰ blir skildringen ibland förvanskad av fantasien.⁸¹ Hans många kulturintressen återspeglas men mänskoscildrare är han inte i högre grad. Att han likväl kunde göra trevliga personkaraktistiker visar det festliga kapitlet om »Saxon — en originell tidsgestalt».⁸² Det innehåller psykologiska upplysningar, men mest om Saxon som affärsman. Skildringen är, i all den originalitet som ämnet ger den, väl värd att läsa, men lämnar inga djuplodande karaktistiker.

Det gör inte heller *Ture Nerman* (f. 1886), vars avväpnande titlar på memoarböckerna är »Allt var ungt» (1948) och »Allt var rött» (1950). Bokhandlarsonen från Norrköping, som blev radikal och tidvis kommunist, har visserligen suttit i riksdagen men aldrig varit någon utpräglad partiman. Av porträtten i hans verk fäster man sig bl. a. vid det av Dan Andersson, som han skildrar också genom brevetdrag.⁸³ Tidskriften *Perspektiv* har haft ett givande åsiktsutbyte mellan Nerman och hans son, en träffande bild av två generationer.⁸⁴

Memoarlitteraturen om politiker från bondemiljö är inte stor. Det är här, karaktistiskt nog, huvudsakligen Dalarna som talar. Riksdagsmannen och bondeförbundaren *Jones Erik Andersson* (f. 1881, † 1957) har skrivit »Det var en gång» (1953) och »Än en gång» (1955). Det är inte politiskt-historiskt märkliga böcker, men väl minns man från den första volymen särskilt bilden av hans far, *Ollas Anders Ericsson* (f. 1858, † 1929), som också var riksdagsman.⁸⁵ Till sonen sade denne, då han erbjöd honom att få studera: »Du skall veta, att bondens lott är tung.» Bilden av denne bondehövding är också intressant nyanserad, då förf. berättar om faderns i början bestämda motstånd mot sonens giftermål och det sätt, på vilket giftermålet och försoningen sedan skedde.

Av mindre mänskointresse men däremot av stort politiskt-historiskt värde såsom bl. a. vittnesbörd från andra världskrigets tid är folkpartisten, landshövdingen *Gustaf Anderssons i Rasjön* (f. 1884) memoar-

⁸⁰ Böckerna saknar personregister. Ett sådant, uppgjort av arkivarbetare, är under utarbetande för Personhistoriska institutet.

⁸¹ E. Wigforss, *Minnen*, I, s. 33.

⁸² Ström, *I stormig tid*, s. 168—173.

⁸³ Nerman, *Allt var rött*, s. 246—253.

⁸⁴ *Perspektiv*, 9, 1958, s. 10—14 (T. & B. Nerman, *Bildningsarbetare 08 och 58. Samtal mellan far och son*).

⁸⁵ Om Ollas Anders Ericsson se SBL 14, s. 157—161. — Inte som mänskoscildring men väl politiskt-kulturellt bör observeras Johan Johanssons i *Noraskog Dagboksanteckningar*, utg. av E. Holmkvist, hittills 1—2 för 1869—77 och 1881—89 (1957—58).

volymer »Från bondetåget till samlingsregeringen» (1955). Däremot har här det självbiografiska porträttet föga charm, tonen är aggressiv och synen partibunden och snäv; helhetsbilden lider onekligen härav i den utformning den fått.

Det förnämsta bidrag, som lämnats från högreståndsskiktet, är av gammalliberalen, senare högermannen, landshövdingen greve *Hugo Hamilton* (f. 1849, † 1928). Av hans med stort intresse motsedda Dagböcker kom del 1 (för 1911—16) 1955, del 2 (för 1917—19) 1956, båda utgivna av Gunnar Gerdner. De är mycket upplysande för den politiska historien och ger ett slags sammanfattning av, hur en den äldre tidens man såg på förhållanden och människor. Att Hugo Hamilton var en frisk och i mycket charmerande man vet man ju genom tidigare minnen och av det, som hans dotterson berättat om honom.⁸⁶ Men av dagböckerna får man bl. a. ett tröttsamt intryck av formerna för äldre tiders middagsätande — som ibland märktes på honom som talman — liksom skildringen över huvud visar en nu försvunnen värld. Inte sällan är han ironisk vid sina referat om riksdagen, t. ex. när han nämner en general, som talade i 1 1/2 timme för tomma bänkar eller när han säger om Thyrén, att man hade intrycket, att han »lika väl skulle kunna tala i rakt motsatt riktning. Därför är också verkan av hans fyrverkerier ej så synnerligen stor».⁸⁷ Hamilton, som själv alltid lyckades behålla sin harmoni, var omgiven av nära anförvanter, som var stora psykologiska gåtor. Han gör inget försök att närmare analysera detta, därför att »allt teoretiskt tänkande var honom egentligen främmande och likgiltigt».⁸⁸ Helt i förbigående nämner han på ett hjälplöst sätt »det mjältsjuka Lilljebjörnska blodet» (från mormodern Erik Gustaf Geijers maka), också på tal om systemen Anna Geete, om vilken han säger att hon tidvis ej var normal och »kunde begå de underligaste handlingar».⁸⁹

Bland de intressantaste politisk-historiska självbiografierna — ehuru i doktrinteoretiserande delar mera tungläst — är *Ernst Wigforss'* (f. 1881) *Minnen*.⁹⁰ Han kommer från småborgerlig miljö i Halm-

⁸⁶ H. Hamilton, Hågkomster (1928); O. Lagercrantz, Agnes von Krusenstjerna (1951), s. 34—37.

⁸⁷ H. Hamilton, Dagböcker 1911—1916 (1955), s. 130, 271. — Hamilton anför skarp kritik mot Palmstierna (Dagb. 1917—1919, s. 27), medan denne mer såg H:s charm (Palmstierna, Atskilliga egenheter, 1950, s. 46 f.).

⁸⁸ Lagercrantz, a. a., s. 35. Familjesorger berörs däremot i Dagb. 1917—1919, s. 371 ff.

⁸⁹ Hamilton, Dagböcker 1911—1916, s. 171, 103 (Anna Geete).

⁹⁰ E. Wigforss, *Minnen*, 1: Före 1914 (1950); 2: 1914—1932 (1951); 3: 1932—1949 (1954).

stad och skildrar denna väl, även med försök till psykologisk analys.⁹¹ Akademiker som han blev, är framställningen helt intellektualistisk, ofta med skarpa observationer. Särskilt fäster man sig i del 3 vid kapitlet om »Partiledare i regeringen», där han bl. a. tecknar olikheten mellan Gösta Bagges krav på saklig tyngd och Per Albin Hanssons taktiska metod att räkna efter, vad »som fått största anslutningen». I fråga om den vetenskapliga världen har han ett givande citat från språkmannen Axel Kock: »Vetenskaplig metod sade han mer än en gång, det är förfinat sunt förnuft». Wigforss tillägger: »Vilket ju visserligen inte är lite». Man observerar bland porträtten, utom den redan nämnda fina teckningen av Albert Nilsson,⁹² den ovanligt kritiska bilden av Bengt Lidforss.⁹³ Såsom stark tyskvän och övertygad antisemit kan denne knappast vänta större goodwill hos partivänner i dagens läge, men Wigforss säger rentav: »Aldrig, inte ens vid min första bekantskap med B. L., [har jag] fått det där överväldigande intrycket av något intellektuellt enastående».⁹⁴ Det mest utpräglade porträttet är naturligtvis det som ges av författaren själv. Herbert Tingsten har i en artikel om Wigforss⁹⁵ givit en berömd karakteristik av denne, där Tingsten bl. a. talar om det svala temperamentet, den karakteristiska behovslösheten — varom även W:s självbiografi bär vittne — och bristen på personlig värme och frodig mänsklighet. Kvar står i alla fall, att man i Wigforss' »Minnen» har en ytterst intresseväckande och lärorik läsning, även för principiell bedömning inom biografi, och detta inte blott för dagen och nuet.

Wigforss gör bl. a. en i och för sig nog så banal reflexion, som inte desto mindre berör stora biografiska huvudproblem. I del 2 skriver han: »Skiljer man på åldrarna, kanske man också bör skilja på olika tider av dagen». Per Albin Hansson, fortsätter han, »kunde vara tyst och tvär och sur som ättika på mornarna, när han inte sovit tillräckligt. Men vid gott humör kunde skratten bli högljudda och trivseln i sällskapet uppenbar».⁹⁶

⁹¹ A. a., 1, s. 57 f., 102 f.

⁹² Jfr ovan s. 124.

⁹³ Wigforss, *Minnen*, 1, s. 400—406.

⁹⁴ A. a., 1, s. 404. Bilden av Lidforss växlar starkt hos dem, som känt honom. Jfr t. ex. F. Böök, *Rannsakan* (1953), s. 109—154, och Gustaf Hellström, *Personligt* (1953), s. 55—59. Hellström har behandlat Lidforss även i litterär form i »En mycket ung man» (1923), som ingår i *Petrouserien*. Om Lidforss och religionsdebatterna i Lund jfr H. Isberg, *Ännu en gång skulle jag vilja...* (1957), s. 98—102.

⁹⁵ H. Tingstens art. i *Sv. män o. kvinnor*, [9], 1955, s. 361.

⁹⁶ Wigforss, a. a., 2, s. 254. Den politisk-historiska diskussionen, jämte delar

Det hör till de största svagheterna i äldre tiders biografi och i korta moderna biografier, t. ex. i artikelform, att mänskoscildringen inte nyanseras tillräckligt. Man gör t. ex. en gärningsbiografi, som rycker direkt in på en vuxen persons verksamhet, utan att ägna en tanke åt grundläggande faktorer som *miljö, arv, uppfostran, barndom, ungdom* — allt det, som verkligen varit av för framtiden avgörande betydelse. Man tecknar en mänska som en enhet från vaggan till graven, i stället för att uppmärksamma, att ingen är fullt densamme vid 30 år som vid 20, inte heller lika vid 40, 60 eller 80 — man skiljer alltså, som Wigforss säger, inte på *åldrarna*.⁹⁷ Om en mänska inte hunnit att bli helt petrifierad, bör hon ju ses och skildras som vad hon är — en själ »i rörelse».

Detta gäller, som Wigforss påpekar, också *dygnets* tider. Man kan utvidga problemet och tala om, att en person är olika vid olika årtider, olika en vacker dag och en regnig, före en måltid och efter en måltid, olika på morgonen, middagen och kvällen — för att nu inte tala om natten! En sjuk mänska är inte som en frisk, en trött inte som en utvilad.

Men därtill kommer skillnaden mellan olika människor i *temperament*. Søren Kierkegaard med sin genialitet har sagt en gång, som den mänskokännare han var, de utomordentligt klaggörande orden: »Naar Een er 16 Sommere, en Anden 16 Vintere gammel, ere de saa ikke lige gamle? Ak! nei! Hvoraf kommer det; er da Tiden ikke eens naar den er eens? Ak! nei! Tiden er ikke eens.»⁹⁸

Men till klimatväxlingen i biografien bidrog i alldeles särskild grad

av den biografiska, refereras i utdrag i t. ex. Olle Nyman & Hj. Sellberg, Svenskt 1900-tal i dokumentens belysning (1959).

⁹⁷ Thomas Mann låter i »Bekendtnisse des Hochstaplers Felix Krull» (1954) huvudpersonen säga »ich» om sin ungdom, med tillägget »wenn ich jenes frühe und fremde Wesen als 'ich' bezeichnen darf». En fin och djup, vemodsfylld observation rörande det förgångnas ständigt åstadkomna förändringar i fråga om jaget och dess omgivning har Amiel (H.-F. Amiel, Fragments d'un journal intime, éd. par B. Bouvier, I, 1922, s. IX). En oriktig tendens på sina håll i modern biografi är, att om en person gjort något, som moraliskt ogillas, utsträcka ogillandet till hela hans person och gärning. Jfr det riktiga uttalandet i Klara Johanson, Brev (1953), s. 249: »Love Almqvist må ha varit förfalskare, försnillare, giftmordsattentator och bigamist, men i Törnrosens bok lever han oförgängligt strålande.» Härtill kommer ansvaret inför de döda, jfr Heidenstams uttalande i F. Bök, Verner von Heidenstam (1959), s. 132, och J. Landquist, Som jag minns dem (1949), s. 191.

⁹⁸ S. Kierkegaard, Stadier paa Livets Vei (S. K., Samlede Værker, udg. af A. B. Drachman, J. L. Heiberg og H. O. Lange, 2. Udg., Bind 6, Kbhvn 1924), s. 277.

den psykologiska vinning, som bestod i ökad insikt om själva *jagets skiktning* inte bara från en tid till en annan utan ständigt och konstitutivt på ett sätt, som först skall i korthet nämnas men sen också flerfaldigt exemplifieras och som finns skildrat både inom psykologien, i skönlitteraturen och i biografien.

Ett av de bästa uttrycken för denna mänskösyn finns i en av Olle Hedbergs romaner. Hedberg skildrar där *mänskan som ett kollektiv av olika personligheter, som springer bredvid varandra med olika hastighet och där än den ena, än den andra personen ligger i täten. Men alla har funnits och finns där från början*.⁹⁹ I utländsk litteratur berörs frågan hos t. ex. Herman Hesse i »Steppenwolf», då denne låter sin huvudfigur ironisera över Goetheuttrycket: två själar bo, ack, i mitt bröst — två! nej otaliga, menar Hesse!¹⁰⁰ Problemet är upptaget till vetenskaplig behandling i den finske filosofen Eino Kailas redan nämnda, värdefulla bok »Personlighetens psykologi», där han bl. a. talar om, hur hundarna tjuter i källaren (ett Nietzscheuttryck), medan i kupolen sjunger änglarnas kör.¹⁰¹ Vi skall återkom-

⁹⁹ Olle Hedberg, *Sista sommarlov* (1942), s. 223: »Varje människa består av flera personligheter. På vår vandring genom livet springa de vid vår sida, framför oss, bakom oss, vi äro omgivna av dem. Många av dessa andra jag äro osynliga. De bida sitt ögonblick. Om ögonblicket kommer, bli de synliga, och först då veta vi, att de varit med oss hela tiden, ty dessa våra andra jag ha ofta varit osynliga endast därför, att vi underlåtit att se på dem.»

Pär Lagerkvist, *Dvärgen* (1951 års uppl.), berör jagets skiktning s. 33: »Det finns alltid inom dem någonting annat, som de inte låtsas om, de lever utan att veta det samtidigt många slags liv». Den franske förf. E.-M. de Vogüé uttrycker saken dramatiskt (i »Jean d'Agrève», *Nelsoned.*, s. 22): »Nous avons tous au fond de nous un fou qu'il faut enfermer.»

Skiktningproblemet kan naturligtvis märkas redan i det yttre. Fredrika Runeberg lär en gång ha sagt om sin make att han höll sig med minst ett dussin ansikten (Henry Olsson, *Fröding*. Ett diktarporträtt, 3. uppl., 1951, s. 159).

¹⁰⁰ H. Hesse, *Der Steppenwolf* (Zürich, 1930, Manesse-Verlag), /Tractat/, s. 32. Hesse utvecklar temat ingående s. 28—41. Å s. 28: »Denn kein einziger Mensch, auch nicht der primitive Neger, auch nicht der Idiot, ist so angenehm einfach, dass sein Wesen sich als die Summe von nur zweien oder dreien Hauptelemente erklären liesse». Och s. 40: »Dass ausser dem Wolf, hinter dem Wolf, noch viel andres in ihm lebt, dass nicht alles Wolf ist, was beisst, dass da auch noch Fuchs, Drache, Tiger, Affe und Paradiesvogel wohnen». Boken finns även i sv. översättning (Stäppvargen).

¹⁰¹ Kaila, a. a., s. 31. Han anför också C. F. Meyers ord: »Ich bin kein ausgeklügelt Buch, ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch». — Mauriac har sagt: »De mest motsägande omdömen om en och samma människa kunna alla vara riktiga, det beror på den belysning man ser henne i» (anf. hos Axel Hirsch, *Minnen som dröjt kvar*, 1953, s. 288).

ma till problemet i samband med biografien över Karin Boye och Sven Lidmans böcker.

Vad som gör problemet på en gång så mycket intressantare och svårlosbarare är, att man måste ihågkomma, att enheten, *personlighetshelheten*, i alla fall finns där samtidigt med skiktningen, såsom också framgår både av citatet ovan från Hedberg och hos Kaila, liksom *det kronologiska sambandet* finns där mellan det förflutna och nuet.¹⁰²

Insikten om jagets skiktning såsom något konstitutivt aktualiserar den redan förut omtalade »stora-män»-diskussionen, som möter inte blott hos historiker (ovan s. 108 f.) och politiker, utan också i skönlitteratur och biografi.

Den som intar en utpräglad *anti-heroistisk attityd* är Harry Martinson. Han har den kanske mest nakna karakteristiken av maktmännskor: »Maktmänniskans taktik är att utåt det breda folkets håll demonstrativt dyrka och skydda minnet av bestickande maktheroer eller att återuppliva och ställa som ledfackla avgränsade historiska ögonblick, medan han i själva verket utövar en samvetslös karriärism.»¹⁰³

I den stora Brantingbiografiens andra del (1929) använder Zeth Höglund som naturlig underrubrik: »Statsmannen». Både en självbiografisk författare som Ernst Wigforss och en fin och klarsynt statsvetenskapsman som Ivar Anderson har sett problemet. På tal om Fredrik Thorsson, som väl är en av de tveklöst klokaste, mest balanserade, flärdlösa och opretentiösa gestalter, som den svenska arbetarrörelsen någonsin haft att uppvisa,¹⁰⁴ säger Wigforss, att han var även »blygsam i en annan och mera allmän betydelse. För alla mänskors räkning, därför att han sett så mycket av deras begränsning och

¹⁰² Thomas Mann-uttrycket i not 97 ovan betonar, fast med tvekan, avståndet från ungdomens »jag». Sigfrid Siwertz i sin stilla, vemodiga ungdomsuppgörelse »Att vara ung. Minnen» (1949) tar upp problemet, om ens tidigare liv kan preskriberas eller ej, med tonvikt snarast på en aldrig helt upphörd diskussion (s. 207—210). Detsamma gäller Lydia Wahlström, se hennes »Trotsig och försagd» (1949), s. 304.

¹⁰³ Martinson, Svärmare och harkrank (1937), s. 39. Diskussion om heroismen också s. 30—38, där han bl. a. (s. 35) talar om »det hela historien genomgående heroistiska hyckleriet». Man kan givetvis diskutera saken på samma sätt i fråga om biografien. — Frågan om »stora män», om heroistiska inslag i hävdteckningen, fanns redan i antiken, jfr Dag Norbergs referat av Catos skrifter i Bonniers allmänna litteraturhistoria, [1] (1959), s. 268.

¹⁰⁴ Wigforss, a. a., s. 2, s. 226. Om Thorsson se utförlig litt. i Sv. män, 7, s. 526.

svaghet. *Han tyckte alltså inte om hövdingekult* [kurs. här] och den smått bysantinska vördnad, som ibland och på slutet kom Branting till del. Det var en enda gång jag märkte denna irritation hos Thorsson, det var väl våren 1924, då i något sammanhang Branting blivit framställd som upphovsman till ungefär allt vad partiet utträttat här i landet. 'Jag vet ju, hur det mesta har gått till', var hans torra kommentar.»

Ivar Anderson har i Lindmanbiografien ett kapitel, som visserligen heter »Statsmannen och människan»,¹⁰⁵ men han övergår genast i början till diskussion: »Ja, vem är statsman bland våra dagars politiker, och vem är det inte? En jämförelse mellan Branting, Lindman och Staaff blir haltande, därför att de personligen voro så olika; det är svårt att finna något gemensamt drag i deras psyke».¹⁰⁶ Onekligen kan termen statsman i en sådan tid som efterkrigsperioden synas ha en tvivelaktig heroistisk biklang.¹⁰⁷

*

Efter dessa korta exempel ur den kritiska borgerliga romanen och litteraturhistorikernas produktion samt översikten av 'autodidakternas' insatser, av den historiskt-politiska självbiografien och biografien samt av själva problemet om mänskokunskap och den moderna mänskouppfattningen skall en ytterligare exemplifiering ges, som på intet sätt avser att vara fullständig utan fortfarande har marginalanteckningens karaktär och mest tar sikte på mänskoscildringen.

En sådan exemplifiering kan grupperas på många sätt, alla mer eller mindre berättigade. Det är emellertid oförnekligt, att verkligt modern svensk biografi är som bäst, när den skrivits om litterata personer av biografiförfattare, som själva tillhör ett litterat eller religiöst skikt eller bådadera. Därför skall undersökningen löpa ut i en studie av dithörande levnadsskildringar, medan enstaka andra först nämnas.

Att bioografera *furstliga* personer hör till de svåraste uppgifter, som någon kan företa sig. Detta redan därför att i detta skikt etikettspräglad sedvana och förtegenhet är regel och väl också nödvändiga

¹⁰⁵ Anderson, a. a., s. 362—381.

¹⁰⁶ A. a., s. 362. Anderson har en intressant karakteristik av alla tre herrarna sedan (s. 362—365). — Beträffande termen 'statsman' synes den i ett verk som Sv. män o. kvinnor regelbundet vara ersatt av 'politiker'.

¹⁰⁷ Till belysning av andra världskrigstidens och efterkrigstidens mänskör bidrar den litteratur av besinning och nyansering i mänskouppfattningen, som finns t. ex. på engelskt håll i Charles Morgans skådespel »The river line» (London 1952; spelat i Stockholm) och på tyskt i Hans Habe, »Off. limits, Roman der Besatzung Deutschlands» (Wien-München-Basel 1955).

skyddsåtgärder. Någon gång händer det i alla fall, att man kan få fram nyanserade bilder. Hur ensidig t. ex. en encyklopedisk artikel kan bli ser man, då man jämför en dylik¹⁰⁸ om drottning Victoria († 1930) med det fina porträtt hennes andre son, prins Wilhelm, tecknat av henne.¹⁰⁹ Där finns med hos henne också det preussiska, som på olika håll vållat kritik. Men hos prins Wilhelm finns därjämte en med ömhet utförd, förstående, psykologiskt intressant skildring av hennes i verkligheten rika och skiftande personlighet. Hon värderades av så olika personer som Lindman och Branting. Den senare uppskattade särskilt hennes konversationstalang och anges ha 'suckat' efter en middag hos henne senhösten 1917: »En sådan middag till och jag är förlorad».¹¹⁰

Ett annat fall är prins Eugen, vars konstnärskap gör hans brevsamlingar¹¹¹ till mänskliga dokument av verkligt intresse. Hur det kungliga och mänskliga bröts inom honom ser man emellertid av en öppenhjärtig skildring som den i Karl Gerhards memoarer.¹¹²

Det nyaste svenska fursteporträttet är Birger Steckzéns (Svenskt och brittiskt, 1959, s. 276—317) av kronprins Gustaf, sedermera *Gustaf V*, skildrad i samband med hans utlandsresa 1878—79. Framställningen är grundad bl. a. på drottning Sophies förut outnyttjade arkiv och ger en välskriven, intressant presentation av den unge kronprinsen, vars reaktioner man kan utläsa i de anförda brevutdragen från honom, samtidigt som han belyses i brev från uppvaktningen till föräldrarna.

Ett område, där det heller inte är lätt att finna verkligt ingående mänskioskildringar, är det *militära*. Yrkets kärva disciplinering är ingen grogrund varken för mer ingående självbiografi eller för biografiering, men naturligtvis kan man få upplysande porträtt även i denna litteratur.

Bland mer uppmärksammade militära självbiografier är generallöjt-

¹⁰⁸ I Sv. män o. kvinnor, bd 9, s. 337 f.

¹⁰⁹ Prins Wilhelm, Blick tillbaka (1952), vari äldre avsnitt ur olika böcker sammanförts och »hyfsats». Boken är mindre känd men mycket värdefull och belysande. Om drottning Victoria särskilt s. 15, 30—33.

¹¹⁰ Om Lindman och Branting se I. Anderson, a. a., s. 370 f.

¹¹¹ Prins Eugen, Breven berättar (1942); dens., Vidare berättar breven (1945, 2:a uppl. 1946). Om prins E. jfr SBL 14, s. 639—662 och litt. där.

¹¹² Karl Gerhard, Om jag inte minns fel (1952), bl. a. s. 218—277. Prins E., säger förf. (s. 225), »var i hög grad en furste att förlita sig på. Men han glömde aldrig att han var en kunglig person. Ovanför en viss gräns fick intimiteten inte gå, kronan åkte på med en väldig fart, när den kungliga värdigheten var i fara».

nanten greve Archibald Douglas' arbete »Jag blev officer» (1950). Det ger därtill socialhistoriska upplysningar både om författarens egen aristokratiska släktkrets, med dess talrika utlandsförbindelser, och om t. ex. svärfadern medicine professor S. E. Henschens intellektualistiska familj (s. 93—95).

Vad man saknar, med tanke på utvecklingen och nutiden, är en ingående skildring av förgrundsfigurerna i den grupp kring Ny militär tidskrift från 1927, som gjorde en så stor insats för effektivisering av det militära arbetet i landet. Vill man f. ö. jämföra olika slag av militärbiografering kan man läsa Marika Stiernstedts essä om överste Axel Gyllenkrok parallellt med minnestelet över honom i Krigsvetenskapsakademien.¹¹³

Nordens förnämsta moderna militärbiografi är general Erik Heinrichs' »Mannerheim-gestalten», 1—2 (1957—1959). Friherre *Gustaf Mannerheim*, marskalk av Finland, är ett centralt namn för hela Nordeuropa, således också för Sverige. Heinrichs' levnads- och personteckning är en utomordentlig prestation och av lika stort intresse för den politiska historien, krigshistorien och biografien. Mannerheims bild står livs levande för en. Heinrichs' framställning koncentrerar sig helt naturligt kring det militära, men ägnar samtidigt stort utrymme åt de politiska frågorna och nyanserar fint Mannerheims syn undan för undan, under påpekande av hans vid många tillfällen kritiska hållning mot Finlands regering. Bilden av marskalkens stronga krigargestalt ges med varm beundran men utesluter inte, att Heinrichs också påpekar diskuterbara frågor av både politisk och militär art och samtidigt ger aspekter, som levandegör mänskan.

Intressant är Mannerheims syn på kriget i ord från 1918: »Icke så som skulle soldatens yrke, med dess möjligheter till vinnande av krigisk ära, utgöra en lockelse för den som sett krigets fador gå fram över många länder och till sist även sitt eget, utan emedan försvaret av den egna torvan är den högsta plikt och den största ära, som kan falla på en människas lott» (del 2, s. 70).

¹¹³ De militära biografierna i Krigsvetenskapsakademiens handlingar och Tidskrift i sjöväsendet har naturligtvis stort värde för gärningsbiografien, mindre för psykologisk analys. Om A. Gyllenkrok se Marika Stiernstedt, *Mest sanning* (1948), s. 349—363, och minnestelet i Krigsvetenskapsakademiens handl. 1946, s. 171—176. Gyllenkrok är berörd också i Ulf Wittrocks biogr. över Marika Stiernstedt (1959). Var och en, som kände honom, vet emellertid, att han saknade allt intresse för ideologier. Därför var han aldrig vare sig nazist eller kommunist — han var *militär* och det, som intresserade honom, var i dylika frågeställningar enbart, vilken stat som fick mest effektivt försvar.

Förf. kommer också in på stora män-problemet (2, s. 458): »Den nya tidens hjälte skall vara utgången ur de ringas krets. Han bör känna det hårda arbetets folk från sin egen hårda barndom, vara en fiende till allt som glänser som äventyr, måttfull i sin ärelystnad, sparsam med sina slantar. Gustaf Mannerheim var son till en greve, som varit kejsarlig kammarjunkare, och sonson till en landshövding och hovrättspresident. Han var icke förtrogen med det hårda arbetets folk. Han var uppvuxen i ett hem, som var inrymt i ett slott — ja, i ett litet slott. Han lärde sig aldrig att vara sparsam, han lockades av mycket, som skimrade som bragd. Han hade för sin gärning ställt sig mål, högt över vardagens. Han hade tillbragt sina bästa år utom landet, i den ryska kejsarens tjänst. När hans bana på främmande jord stängdes, återvände han till hemlandet. — Han blev en av dess största söner».^{113b} Till belysning av Mannerheim som mänska kan nämnas något, som ej finns i litteraturen. Vid ett besök hos brodern Johan Mannerheim på Grensholm i Östergötland märkte marskalken en entusiastisk uppskattning hos de unga och sade då: »Mina kära unga vänner, ni tycks inte förstå, att jag är misslyckad i det som är viktigast i livet: som make och som far.» Så djupt blödde sår under den kalla, behärskade ytan.

Två yrkesgrenar, där utövarna få mycken konfrontation med mänskligt lidande, är *juristernas* och läkarnas. Också finns på dessa områden mycket att hämta. Vad miljön angår har man en nästan unik skildring av två justitieråds-generationer, följda av andra-råd, varav också två jurister, i Alice Quensels »Äldsta dotter» (1958).¹¹⁴ Hon betonar där, att »kultur måste hårt erövrats av varje generation och varje individ» och citerar Harry Martinsons ord »Till kultur föds ingen».¹¹⁵ I boken märks starkt den juristsyn, som omutligt vördar rättssamhället.¹¹⁶ Mer svårighet har författarinnan att förstå, vad hon kallar de missanpassade undantag, som varit begåvade nog att avreagera sig litterärt!¹¹⁷ Att t. ex. 'autodidakternas' skrifter också kan betyda en historisk och biografisk klar-

^{113b} Mannerheims person, liv och gärning belyses också i hans självbiografi, »Marskalkens minnen», 1—2 (1954), i »President J. K. Paasikivis minnen», 1—2 (1958—1959), och i G. A. Gripenberg, »En beskickningschefs minnen». Jfr E. Anners, »Marskalken av Finland» (Sv. tidskr., 1960, s. 65—68).

¹¹⁴ Fulla titeln är »Äldsta dotter. Minnen av Stockholm och ämbetsmannafamilj».

¹¹⁵ Alice Quensel, a. a., s. 164.

¹¹⁶ A. a., s. 12, 66—72.

¹¹⁷ A. a., s. 67.

syn och *allmänt* belysa mänsklig mentalitet, så att man får en biografisk vinst därav, har här getts exempel på och än fler skall nämnas. I Alice Quensels värdiga försvar för »det historiskt vuxna ståndssamhället» och dess utlöpare, som numera gärna angrips, säger hon om hithörande mänkor, att »marken man går på sviktar inte och man får längre perspektiv än stundens». ¹¹⁸ Hon konstaterar de nya beteendemönstrens signatur: rotlöshet, och hon betonar det nya samhällets brist på både materiell och mental trygghet. ¹¹⁹ Besk är hennes kritik av »klätterdriften» med »armbågsteknik och nedtramp av andra». Hon har i denna diskussion slutordet: »Den kultiverade räknar hänsyn för andra som en styrka», medan »den okultiverade räknar sådan hänsyn som svaghet». ¹²⁰ Intressant kritik har hon av domarjuristernas numera undanskjutna roll inom den allmänna förvaltningen och betonar det samfällda ansvarets betydelse. ¹²¹ Som den historiker och f. d. arkivtjänsteman hon också är, har hon även den levande uppfattningen av det historisk-biografiska stoffet. ¹²²

En charmerande bild av en juridikens verksamme 'ombudsman' inom biografien ger Nils Alexanderson i essän om Birger Wedberg. ¹²³ Förf. anför som kritik mot Wedbergs första del om Högsta domstolen att han kanske allt för mycket ville »tyda allt till det bästa» (s. 159). I andra delen (»Konungens Högsta domstol 1809—1844», 1940) ¹²⁴ kan Wedberg emellertid ibland teckna en mänska på mycket avslöjande sätt, men onekligen gällde det, i fall som här avses, den både som justitieråd och president misslyckade Jonas Evelius.

Ett intresse av annat slag erbjuder Ragnar Hyltén-Cavallius' självbiografi, »Teaterbiten» (1958), därför att han med sin läggning inte trivdes med juristyrket och därför att, som titeln anger, hågen drog honom till ett annat. ¹²⁵ Ett intressant socialhistoriskt faktum är det lidande han fick gå igenom, därför att teateryrket i hans militära hem inte ansågs ståndsmässigt.

Slutligen skall nämnas den spirituella biografi, som den också his-

¹¹⁸ A. a., s. 69.

¹¹⁹ A. a., s. 69 f.

¹²⁰ A. a., s. 72.

¹²¹ A. a., s. 15. Motsatta synpunkter på domarjurister hos E. Modig, Diplomattjänst med mellanspel (1954), s. 71, 96, 99.

¹²² A. a., s. 183.

¹²³ Nils Alexanderson, Juristprofiler och ett par andra (1948), s. 155—165.

¹²⁴ Personregister till båda Wedbergs monografier över Högsta domstolen ha utarbetats inom Personhistoriska institutet och finns där.

¹²⁵ Likväl intressanta juridiska interiörer hos Hyltén-Cavallius.

toriskt utbildade juristen och ambassadören Sture Petrén med sin eleganta penna skrivit om hovrättsrådet Gustav Olin.¹²⁶ Den ger på ett ingående och sällsynt sätt också en miljöbild av den gamla atmosfären i Svea hovrätt. »Rytmen i denna hovrättstillvaro var alltså den att man läste och skrev hemma och umgicks i hovrätten».¹²⁷ Hovrätten var då »en stor juridisk — men icke enbart juridisk — konversationsalong». På mycket intresseväckande sätt jämför Petrén de forna och nuvarande arbetsformerna med varandra.

Studien skildrar också Olin som bokägare och bokälskare. »Framför att frekventera sin svenska samtid, vilken i mycket utvecklades i en för honom allt svårförståeligare riktning», säger Petrén, »föredrog hovrättsrådet Olin att hemma hos sig umgås med excellensen von Goethe.»¹²⁸ Obetalbart är Olins uttalande om en populär film-skådespelares för honom obegripligt höga inkomster jämförda med dem för »högt betrodda domare i Svea hovrätt», ty skådespelaren X hade, om Olin »förstått rätt, enbart på grund av sitt av naturen enfaldiga ansikte» förtjänat 80 000.

Mest ingående tecknas Olins betydelsefulla juristgärning och hans historiska och rättshistoriska intressen, som gjorde honom också till stor donator. Petrén anför på tal om Olins iver för rättshistorien Karl-Gustaf Hildebrands ord om våra arkivarier som »gränsridare mot glömskans land».¹²⁹ Själv ger Petrén sin fascinerande biografi motiveringen, att »de döda rida hastigt och särskilt fort förefaller deras bild att utsuddas i våra dagar».¹³⁰

Läkarna har sin personhistoria kanske bättre utredd än någon annan kategori utanför adel och präster. Deras plikt att stå vid medmänskors bäddar, när sjukdom och lidande kommer, gör dem lyhörda för mänskliga stämmor och ger dem ovärderlig mänskokunskap. De karakteristiker, som, vanligen efter facktidskrifternas nekrologer, anförts i Sveriges läkarehistoria, fjärde följden (1930—35), synes inte sällan ge personbelysning av värde. Dessvärre synes en femte följd inte f. n. vara att vänta. Däremot har 1948 utkommit »Svenska läkare i ord och bild» och 1959 »Svenska läkare» (presensmatriklar med korta biographica).

¹²⁶ S. Petrén, Gustav Olin in memoriam (särtr. ur Rättshistoriska studier, 2, 1957). Petrén skrev tidigare en kort nekrolog över O. i Sv. juristtidning (1955, s. 141 ff.).

¹²⁷ Petrén, a. a., (1957), s. XXXVI f.

¹²⁸ A. a., (1957), s. XL.

¹²⁹ A. a., s. XLI.

¹³⁰ A. a., s. XLIV.

Flera läkarmemoarer av värde finns. Kanske är av en större läsekrets Einar Wallquists, med sina bilder från Lappland, de mest kända. Bland nyare utkomna är två särskilt uppmärksammade.

Folke Henschen har haft förmånen att vara uppvuxen i en läkarfamilj. Hans bok »Min långa väg till Salamanca. En läkares liv» (1957) är också en utmärkt introduktion till läkarvärlden. Den ger många personminiatyrer.¹³¹ Beträffande den på en gång framstående och omstridde, till sin natur starkt oppositionelle fadern S. E. Henschen ordas mest om gärningen, men den ger, kort och koncist, också en bild av människan med både beröm och kritik. Till en av Folke H:s skildringar skall vi återkomma, den som rör familjen Löwenhjelms. Beträffande S. E. Henschens hem är dess atmosfär skickligt tecknad av svärsonen A. Douglas (se ovan s. 133).

Israel Holmgrens »Mitt liv», 1 (1959), är en bok, skriven vid vördnadsvärd ålder men ändå frisk och fångslande. Läkarson, liksom F. Henschen, och därtill ättling till arkiatern Nils Rosén von Rosenstein — arvet på släktgården Hessle gav upphov till rik tradition — tillhör han en familj, som är ovanligt ingående känd från den biografiska och självbiografiska litteraturen.¹³² På ett helt annat sätt rättfram än den trots sin politiska radikalism i så mycket oscariska modern ger Israel H. emellertid viktiga kompletterande bidrag till kännedom om hemmiljön och familjekretsen och är själv ägare av grandonkeln titulerlandshövdingen Nils von Rosensteins fina bibliotek.¹³³ Israel Holmgrens ofta rätt spydiga personkaraktistiker är roande. De brev till sin mor, som förf. avtrycker, skildrar hans läkarverksamhet och är välgörande öppenhjärtiga.

Holmgrens del 2 (1959) är just utkommen och består av dels långa

¹³¹ Ett viktigt bidrag ger Folke H. till Lenins historia.

¹³² Om fadern, Frithiof Holmgren, se Ragnar Granits allsidiga skildring (Sv. Dagbl. 2 okt. 1942; understreckare). Modern, Ann Margret Holmgren, f. Tersmeden, har skildrat sin ursprungsmiljö både i memoar- och litterär form och hennes Minnen och tidsbilder (1—2, 1926) ha högt kulturhistoriskt värde. Däremot är hon som mänska mest 'oscarisk'. Dottern Greta Holmgren har även i en mycket läsvärd volym tecknat »Hemmet med de öppna dörrarna» (1939). Om Ann Margret H:s norska förbindelser se Norske brev — særlig fra 1905 — til Ann Margret Holmgren, utgitt av Halvdan Koht (m. inledn.; Oslo 1955).

¹³³ I. Holmgren, Mitt liv, 1 (1959), s. 272. Förordet, »Varning», har uttalandet: »Jag har inte ansett särskilt viktigt att alla uppgifter är fullkomligt korrekta». Utan att jag, som läkarson, skulle våga hävda, att personhistoriens fakta har samma *praktiska* betydelse som medicinens, är det på sin plats att påpeka, att uttalandet från programmatisk synpunkt är fel.

dagboksutdrag, dels sammanbindande kommentarer. Det är ett livfullt och lättläst arbete, där författarens ogenerade originalitet framträder helt ohöljd, med charmerande inkonsekvenser i tänkesätt och reflexioner och just därför så mänskligt. Personporträtten är ibland ovanligt roande genom bristen på reverens, ibland rörande genom utförlig självprovning (t. ex. s. 57 f.).

Karl Petander har en ganska kritisk skildring av »den ekonomiska människan»¹³⁴ i det moderna samhället. Biografiskt intressanta är i varje fall de stora *finans- och industrisläkterna*. Det biografiska ligger emellertid här ofta instrött i de allt talrikare ekonomisk-historiska företagsmonografierna. Där har man också att söka följa många, som gjort stora ekonomiska insatser utan att ha tillhört en affärsdynasti.

Den rikast belysta affärsmannafamiljen — redan därför att den är en av landets äldsta, som idkat handel och ännu gör det — är Göteborgssläkten Ekman, men delarna om de moderna generationerna i deras familjehistorik har ännu ej kommit.¹³⁵ En numera huvudsakligen rent historisk köpmansläkt, som verkligt ingående och skickligt behandlats, är släkten Arfwedson, tillhörande Skeppsbroadeln.¹³⁶ Sökarljuset har även mer och mer inriktats på Göteborgsfamiljen Hall, med dess dramatiska förfall och slut.¹³⁷ Om en på sin tid så dominerande dynasti som släkten Dickson har man lektor Wilhelm Carlgrens färgrika artiklar i Svenskt biografiskt lexikon, bd 11 (h. 52, tr. 1942).

Vad släkten Wallenberg angår, finns ju en del gjort,¹³⁸ men också

¹³⁴ Karl Petander, *Historien och personlighetstanken*, s. 131—134.

¹³⁵ Om släktens äldre generationer se Arne Munthes förträffliga monografi »Släkten Ekman. Handelshuset Ekman & Co:s föregångare. En ekonomisk verksamhet i fem generationer» (1958). Om släkten och äldre litt. se art. Ekman i SBL 13, s. 55—139. Sedan dess har även utkommit J. M. Fahlström, *The history of a Gothenburg house of merchants* (1952), som emellertid blott lämnar en summarisk redogörelse, mest avsedd för utlandet. Se även A. Attman, *D. Carnegie & Co 1809—1953* (1953).

¹³⁶ Holger Rosman & Arne Munthe, *Släkten Arfwedson. Bilder ur Stockholms handelshistoria under tre århundraden* (1945) — ett ytterst värdefullt arbete, som kanske ej är så känt, som det förtjänar, då det aldrig varit salufört i bokhandeln. Släktens höga merkantila, sociala och kulturella ställning ger åt framställningen ett särskilt intresse, som förhöjes av författarnas eminenta kunskaper och stilistiska förmåga.

¹³⁷ Artur Attman, John Hall och Co:s konkurs (PHT 1955, s. 34—45); Arvid Bäckström, John Hall — den infantile (PHT 1956, s. 1—46).

¹³⁸ Om släkten Wallenberg se bl. a. H. Key, *A. O. Wallenberg* (1916); Marcus Wallenberg 1864 5/3 1939 (festskr., tr. i 150 ex., 1939); P. E. Lindorm,

på oväntade ställen träffar man bidrag. Karl Kilbom citerar sålunda, hur han före ett möte med högtställd person i Stockholms enskilda bank fick varningen: »Jag har aldrig träffat en man, som, när han vill, kan utveckla en sådan charm som Marcus Wallenberg. Han kan vara farlig. Var bara på din vakt». ¹³⁹ Synd bara, att Kilbom sin långa och fängslande redogörelse hela tiden anför samtalet i direkt anföring. Var och en kan ju pröva metodens tillförlitlighet genom att försöka direkt nedskriva ett längre samtal, som han haft för en vecka sen! Men huvudpunkterna i en konversation kan man naturligtvis komma ihåg. Därför är Kilboms referat av Marcus Wallenbergs kritik av statliga metoder och uttalandet av formeln »ge dem en vinstchans» en framställning, som har avgjort biografiskt intresse, också psykologiskt sett.

Ett annat exempel återfinns i Andreas Lindbloms andra memoardel (eller tredje, om man medräknar den första i lätt litterär förklädning), »Utsikt från Skansen» (1954). ¹⁴⁰ Den ger en briljant snabbskiss av Knut Wallenberg. ¹⁴¹ Repliken »Jag ger er ingenting — i varje fall inte nu», följdes av Wallenbergs slutord: »Lycka till i ert arbete.» Man skulle alldeles missförstå både mannen och situationen, om man trodde, att det senare var en fras. Efter ett annat besök fick Lindblom 310 000 till den »matnyttiga» rulltrappan upp till Solliden. Längre fram fick Nordiska museet från Knut och Alice Wallenbergs storslagna stiftelse 45 000 kr. till lappavdelningens ordnande och 200 000 kr. till restaureringen av det underbara Svindersvik.

Finansdynastien Bonnier är i litteraturen inte behandlad som sådan men väl på ett enastående sätt skildrad från andra synpunkter i Karl Otto Bonniers storverk om släkten som bokhandlare och förläggare. ¹⁴²

Storborgare figurerar givetvis ymnigt även i den rika stadshistoriska litteraturen.

Stockholms enskilda bank 1856—1956. En bokfilm (1956); O. Gasslander, Bank och industriellt genombrott. Stockholms enskilda bank kring sekelskiftet 1900, 1 (s. å.).

¹³⁹ K. Kilbom, I hemligt uppdrag (Ur mitt livs äventyr, 2, 1954), s. 347—352. Citat från s. 348.

¹⁴⁰ Serien är: A. Lindblom, Lille Jonathan (1948); dens., De gyllene åren (1952); dens., Utsikt från Skansen (1954).

¹⁴¹ Lindblom, Utsikt etc., s. 82 f.

¹⁴² K. O. Bonnier, Bonniers, en bokhandlarefamilj. Anteckningar ur gamla papper och ur minnet, 1—5 (1930—31, del 5 1956). Därtill kommer bl. a. Bonniers, en bokhandlarfamilj 1804—1954. En utställning av böcker och manuskript i Kungl. Biblioteket november—december 1954 (1954).

I fråga om *aristokratien* ger just Amelie Posse, som nämndes i denna studies början, en betydligt mer öppenhjärtig framställning än tidigare, t. ex. i den på en gång kritik och beundran, som hon visar inför farfadern greve Arvid Posse. Det är ont om böcker, som mer ingående belyser svensk högaristokrati, men ett briljant undantag är Adam Lewenhaupts produktion.¹⁴⁴ Hans tre volymer av memoarer har anspråk på det största intresse och utmordentligt kulturhistoriskt värde, även om hans ståndskänsla ibland leder till nonchalanta uttryck. Å andra sidan är just författarens ofta raljerande syn och omdömen och hans kvicka stil mycket underhållande. Men aristokrat som han var gläntar han aldrig för egen del på dörren, analys och ironi går i stället uppåt och nedåt. Det finns också lantadelsmonografier.¹⁴⁵ Till den 'beridna lågadeln' hörde, enligt hennes eget skämtsamma uttryck, författarinnan Harriet Löwenhjem,¹⁴⁶ om vilken mera längre fram.

Kretsar, som heller inte är belysta tillräckligt är de gamla *lärdomssläkterna*. Finland har här mer att framvisa.¹⁴⁷ Likaså har man en magnifik grundmålning av hela det wilhelmiska Tysklands lärda värld i Agnes von Zahn-Harnack, Adolf von Harnack (Berlin 1936).

För Sveriges del är ju t. ex. släkterna Benzelius(-Benzelstierna), Celsius, Retzius och Stobæus utdöda, medan släkten (Rudbeckius-) Rudbeck lever och bevarat kontakt med forskningen.¹⁴⁸ De olika Nordenskiöldska grenarna är inte heller längre representerade med vetenskapliga namn. Av släkter med bemärkta brödragrunder eller två generationer finns det naturligtvis flera. Men går man till dem, som verkat i åtminstone 3—4 generationer är det inte många.¹⁴⁹ Ingen

¹⁴⁴ Adam Lewenhaupt, Svenskt sjuttioal (1937); dens., En färd till minnas värld. Hågkomster 1861—1870 (1936; gemensamt reg. till båda i denna del); dens., Det var en gång. Spridda minnen från hov och resor 1895—1910 (1942), som även har intressanta notiser om svecana i tyska arkiv.

¹⁴⁵ W. Gordon Stiernstedt, Lantjunkare (1939); B. Hildebrand, Den gamla Obysläktkretsen (Värendsbygder 1941).

¹⁴⁶ Nedan s. 149 f.

¹⁴⁷ Hugo Lagus, En gammal akademisk släkt enligt familjebrev tecknad (1936); Carl von Bonsdorff, Tre lärde män. Per Adolf och Johan Gabriel von Bonsdorff, Evert Julius von Bonsdorff. Levnadsskildringar (1944).

¹⁴⁸ Om släkterna Benzelius och Celsius se art. i SBL och där angiven litt. För släkten Retzius se t. ex.: C. M. Fürst, Anders Jahan Retzius (1907); dens., Minnestal öfver Anders Retzius (1910); dens., Magnus Gustaf Retzius (KVA:s årsbok, 1921). Om släkten (Rudbeckius-)Rudbeck se bl. a. Sv. män och kvinnor, 6.

¹⁴⁹ Ex. Almquist, Boëthius, Fries, Hildebrand (Hildebrandsson), Holmgren, Knös, Schück, Weibull, Ångström, m. fl. Rörande släkten Boëthius se Bertil

dylik släkt har fått en släktmonografi med ingående biografier. Däremot finns det för flera av dem separata bidrag.¹⁵⁰ Beträffande studier över enskilda vetenskapsmän skall de strax beröras i samband med akademisk biografi. Vad man alltid måste hålla i minnet är den svaghet, som den erfarne universitetskanslern Pehr Ehrenheim påtalade, då han sade, att han på intet samhällsområde sett en sådan hybris som på det akademiska (SBL, 12, s. 279).

Dessförinnan må blott sägas, att en miljö, som ej är så vanlig i biografiska sammanhang är den *småborgerliga*. Medan den litterärt tecknats av många — t. ex. Gustaf Hellström och Birger Sjöberg (se nedan) — är hithörande biografier få. Däremot kan man finna värdefulla bidrag inströdda på andra håll. Prosten Hagbard Isberg har i »Syner, drömmar, verklighet. Minnen från 1880- och 90-talen» (1955) i kap. »Hemma» en livfull skildring av sina föräldrar och deras hem; fadern var järnvägsbokhållare i Malmö. Särskilt fint utformad är hans bild av modern. Mer kulturhistoriskt betonade är sådana bidrag, som man hittar i t. ex. Simrishamns-boken »Kring en småstad» (utg. av Th. Tufvesson och G. Ehrnberg, 1929), om garvare, och i Salaminnen (1954; Nord. museet, Sv. liv och arbete n:r 20, red. av E.-F. Lindberg) om bagare. Liknande saker möter givetvis i andra stads- eller hantverks- och affärsmonografier.

Underhållande bidrag till småborgarskildring kom år 1952 med Karl Gerhards minnen, »Om jag inte minns fel». Kapitlet där om fanjunkare och fru Carlssons extra inkomstkällor och fest för sina vänner ger ett mycket levande och karakteristiskt bidrag till senoscarianismens historia.¹⁵¹ Hela boken är f.ö. läsvärd och mycket omväxlande — med bidrag till bl. a. Bertil Malmbergs biografi¹⁵² — och flera kapitel om författarens tidigare bohemiska tillvaro vid ekonomiskt mindre solida kringresande teatertrupper. Också rörande Gösta

Boëthius, Släkten Boëthius i Västmanlands-Dala nation (Västmanlands-Dala nations festskrift 1639—1939, s. 103—126); dens., Ur släktkrönikan. Två föredrag [omslagstitel] (1942). Beträffande nämnda lärdomssläkter finns ingen arkivredogörelse rörande någon utom släkten Hildebrand-Hildebrandsson, se Ebba Grenholm, Din tillgivna Ebba (1955), s. 319 f.

¹⁵⁰ Om släkten Almquist: Utom den enorma litt. om Love Almquist finns t. ex. separata minnesord om Joh. Ax. Almquist (i PHT, 53, 1955, s. 1—14, och av B. Boëthius i Vitt. Hist. o. Antikv. akad:s årsbok 1951, tr. 1952, s. 46—52) samt om Helge Almquist (i PHT, 43, 1944—45, s. 1—20, och i Karol. förb:s årsb., 1944, s. 7—13). Bibliogr. för såväl H. A. som J. A. A. i anf. PHT.

¹⁵¹ Karl Gerhard, i texten a. a., s. 24—31.

¹⁵² A. a., s. 85—93.

Ekman¹⁵³ ger Karl Gerhard värdefulla biografiska bidrag. Stilen är till läsarens glädje i hög grad frisk och omedelbar.

Av skildringar från *bondemiljö* har förut nämnts sådana, från vilka utgått politiker. Men det finns också andra. En unik och ingående beskrivning är sålunda den, som Nils Ahnlund ger i den ofullbordade biografien över historikern Jonas Hallenberg (1957; Sv. akademiens minnesteckningar) av den småländska allmogesöcknen Hallaryd vid Skånegränsen. Från denna bondetrakt kom nämligen Hallenberg, vars korrespondens kastar ljus över hela hans släktkrets där. Hallenbergs alltid bibehållna ståndsmedvetenhet från denna »trakt av sturska småbönder» präglade honom själv både som mänska och forskare, ibland på ett stolt, ibland på ett stötande sätt.¹⁵⁴ Inom litteraturen har man en imponerande krönika om det småländska småbondeskiktet i Vilhelm Mobergs nyss fullbordade emigrantserie (jfr ovan s. 114 f.) med dess breda realism, där mötet med helt ny miljö, U. S. A., ingående belyser också hemtrakten och dess människor. Moderna bondebiografier finns ofta, men vanligen rätt korta, i den långa raden av hembygdspublikationer.

Ett kapitel för sig är de *akademiska minnestalen* och minnesteckningarna, varom blott några antydningar må ges.

Det kan nog inte sägas, att *Svenska akademiens* långa serie av *Handlingar* är någon mera populär läsning hos svenska folket. Varpå beror det? Som jag i en tidigare studie haft anledning visa, har enstaka biografier i denna serie i själva verket spelat en stor roll, särskilt för romantikens levnadsteckningar och biografiska syn.¹⁵⁵ Men själva genren med *minnestalen* är givetvis i sig själv starkt föråldrad, även om de inramas av en ovanlig högtidlighet och blir intressanta genom talare och ämne. De kvarstår emellertid från en tid, då dessa tal var »Äreminnen», heroistiska vältalighetsstycken. I de rätt få fall, då en recipient får tala om något kongenialt eller för honom biografiskt välkänt kan de ibland bli bra, i annat fall kan resultatet bli mindre lyckat. Albert Engström, högt framstående konstnär och för-

¹⁵³A. a., bl. a. s. 54—58, 190—204.

¹⁵⁴Ahnlunds biografi är, som nämnts, ofullbordad. Det har påståtts, att den ändå ger en fullt tillräcklig bild av Hallenberg, vilket emellertid är alldeles oriktigt. Först bilden av Hallenbergs oböjliga envishet vid försvaret för hans orimliga arkeologiska idéer, visar hans uppenbara brister; jfr B. Hildebrand, C. J. Thomsen etc. (1937—38).

¹⁵⁵B. Hildebrand i PHT 1939—40, s. 162 f. — Atterbom är »i viss mån den förste, som i vår kritik introducerar det psykologiska porträttet» (Elisabeth Tykesson, Atterbom, 1954, s. 266).

fattare, fick en för honom svår uppgift, då han 1922 skulle teckna Oscar Montelius. Också ger talet föga av värde vare sig rörande arkeologen eller människan Montelius och i vissa fall är felperspektivet påfallande just rörande vetenskapliga spörsmål. I ett fall, som är unikt — då en son efterträtt sin far, alltså Dag Hammarskjöld efter Hjalmar Hammarskjöld¹⁵⁶ — har naturligtvis talet högt vittnesvärde och har också något storstilat över sig. Intressant är ett hans uttalande om fadern: »Han skulle få erfara, att stundens domar ägde livskraft ännu årtionden därefter — förvånad endast över den brist på politisk och diplomatisk skolning varom han fann att behandlingen av det historiska materialet stundom vittnade». Ibland har minnestalen just som reaktion mot äldre tiders äreminnen slagit för mycket över i kritik. Det är emellertid svårt att av så korta nekrologer göra något nyanserat biografiskt av förblivande värde. Minnestalen blir snarare en erinran om, hur en person — den nyinvalde — just vid aktuell tidpunkt uppfattar sin företrädare.¹⁵⁷

Bättre är naturligtvis vanligen de fria *minnesteckningar*, som borde röra ämnen, som verkligen intresserade vederbörande akademist eller som han vore kompetent att behandla. Men inte heller detta är alltid fallet. Gustaf Hellströms teckning av Adolf Hedin (sep.-uppl. 1948) kritiserades av Edvard Thormøenius i en mycket upplysande och lärorik recension.¹⁵⁸ Bristen på modern teknik är även i minnesteckningarna uppenbar. Ibland är de bra, som då en orientalist skrivit om en orientalist — här avses H. S. Nybergs intressanta biografi över Tingstadius,¹⁵⁹ där förf. för ovanlighetens skull tillfogat en »Efterskrift» med både tryckta och otryckta källor. Härtill kommer, att Nyberg ger en verkligt värdefull kritik (s. 378 ff.) av Tingstadius' hela generation. Ibland tar en författare emellertid miste i fråga om sättet att framställa själva mänskoteckningen, t. ex. i Bertil Malmbergs bok om »Lyrikern Edvard Bäckström», som har många läsvärda partier

¹⁵⁶ Sep. uppl. 1954 (ser. Sv. akademien, inträdestal).

¹⁵⁷ Karakteristiskt är, då talen trycks, bristen på all modern biografisk teknik. En sådan krävs ej alltid vid minnestal men med tanke på Sv. akademiens betydelse och uppgifter vore det inte ur vägen att förebringa några käll- och litteraturförteckningar, något som vittnade om källkontrollerade fakta samt förteckningar över huvudsakliga skrifter. Jfr nedan s. 146.

¹⁵⁸ Statsvet. tidskr. 1949, s. 173—198. Hellström sade själv, när han vändades över sina svårigheter: »Vad det hade varit lätt, om man fått skriva en roman om Hedin!» — Om Hellströms Hedinbok se även B. G. Cederström i PHT, 47, 1949, s. 151—157, som är mindre kritisk än Thormøenius.

¹⁵⁹ H. S. Nyberg, Johan Adam Tingstadius, orientalist och biskop (sep. uppl. 1953).

men där Malmberg utan tvivel ställvis använder romanens teknik.¹⁶⁰ Skriver man en levnadsteckning får man inte använda Maurois' teknik i en serie, som verkligen ger sig ut för att vara biografi. Ahnlunds Hallenbergsbiografi är redan nämnd; om Bööks »Victoria Benediction» se längre fram (s. 148 f.).

Man frågar sig f. ö. beträffande hela serien: Om akademien vill slå en medalj, måste det då nödvändigt vara en akademist som skriver 'medaljbiografien'? Både serien och biografien skulle vinna i värde, om det främst vore en fackman, när det gäller äldre tid. Man kunde ju också tänka sig, att ledamöterna fick bidra med andra saker än biografier, vilket säkert skulle göra Handlingarna mer populära.

Bäst är tekniken i Svenska akademiens omsorgsfulla *breveditioner*, där t. o. m. personregister — som annars alltid saknas — och full notapparater finns med.¹⁶¹

Som helhet måste *Vetenskapsakademiens* långa svit av äminnestal — såsom termen länge löd — anses vara den värdefullaste och innehållsrikaste av de svenska akademiska biografiserierna. Detta gäller även med klart erkännande av akademiens allmänna nedgångsperiod under 1800-talets början.

Vetenskapsakademiens levnadsteckningar över avlidna ledamöter¹⁶² är ibland alldeles förträffliga, nämligen då det sker efter receptet fackman om fackman eller då författaren väl känt den bortgångne. Man kan nämna två så utmärkta biografier som C. W. Oseens över en naturvetenskapsman och läkare som Allvar Gullstrand,¹⁶³ där skildringen inte minst diskuterar hans förhållande till optikens subtila problem, och E. Löfstedts över språkmannen, etruskologen O. A. Da-

¹⁶⁰ Malmbergs egna intressanta memoarböcker är »Ett stycke väg» (1950) och »Ett författarliv» (1952).

¹⁶¹ Serietiteln är Ur Svenska akademiens arkiv. Där har bl. a. utkommit brevväxlingar mellan P. D. A. Atterbom och B. von Beskow, Hans Järta och Beskow samt Beskows brev till Tegnér, alla utg. av Carl Santesson. Senare har utgivits Atterboms brev till J. E. Rydqvist, brev till Beskow från J. M. Stjernstolpe och J. D. Valerius, Beskows och Rydqvists brevväxling, samt (påbörjad) Beskows och Anders Fryxells brevväxling, alla utg. av Torgny Höjer.

¹⁶² Serietiteln var först Lefnadsteckningar öfver Kongl. Svenska Vetenskaps-Akademiens efter år 1854 aflidna ledamöter (tr. från 1869). Den ändrades å h. 2 av bd 5 (1915—20) till Levnadsteckningar över Kongl. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter, som innehåller både minnestal och medaljbiografier. Numera tryckas dessa vanligen först i akademiens Årsbok.

¹⁶³ Omtr. i Levnadsteckningar över KVA:s svenska ledamöter, bd 6: 2 (1933—38), nr 107.

nielsson¹⁶⁴ — den senare är en njutning att läsa. Ibland ges också skriftförteckningar, antingen med blott viktigare skrifter eller mera fullständigt. I fråga om minnesteckningar över äldre tiders ledamöter är tekniken ofta lika otillfredsställande som i Svenska akademien, alltså utan källor och noter, och personregister finns vanligen ej ens i de samlade serier av »Levnadsteckningar», som akademien utger och där de vore i hög grad av nöden. Någon gång utvidgas emellertid en medaljbiografi till en verkligt utförlig levnadsteckning med angivande av både otryckta och tryckta källor, litteraturförteckning, noter och personregister, t. ex. Carl Skottsbergs över naturvetenskapsmannen Pehr Kalm (1951; Levnadsteckningar över K. Sv. Vet.-akademiens ledamöter, 139).

Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien hade under den Hildebrandska perioden mycket få tryckta minnesteckningar.¹⁶⁵ Under Sigurd Curmans sekretariat hölls korta minnestal, som dock ej trycktes. När akademien 1949 åter började utge sin Årsbok¹⁶⁶ införde man emellertid från 1950 »Minnesord över avlidna ledamöter», som rubriken numera lyder. Den första biografien (1950), Anders Grapes över Isak Collijn, är naturligtvis en utomordentlig gärningsbiografi. Eljest blott antyder Grape Collijns »rätt särpräglade och icke så litet sammansatta personlighet». En förträfflig gärningsbiografi, också med en viss men rätt begränsad karakteristik, är B. Boëthius' över Joh. Ax. Almquist (1951). I senare årgångar har nekrologernas karaktär växlat. Man kan emellertid finna sådana, som verkligen är välskrivna och inte så litet utmejslade, som H. Tingstens över Axel Brusewitz och Dag Strömbäcks över filologen Lars Levander.¹⁶⁷ Löfstedts över romanisten Emanuel Walberg (årsb. 1952) präglas av den elegans, som Löfstedt alltid förstod att ge åt vad han skrev,¹⁶⁸ och ger med några ord också en inblick i Walbergs väsen. Men det finns också i årsboken nekrologer, som är 'snömos'. Därtill är det av värde att för all biografiering tillämpa en regel, som väl egentligen borde ge sig själv, näm-

¹⁶⁴ KVA:s årsbok 1935, s. 287—299.

¹⁶⁵ Se förteckningen i akademiens Handlingar, bd 20 (1852), s. 18—20; det är endast de fr. o. m. bd 15 (1839), som är från B. E. Hildebrands sekretariat. Hans Hildebrand skrev nekrolog över fadern i akademiens Månadsblad 1884, s. 97 ff., om G. A. Sparre 1886 och biografiskt bidrag om J. C. Hedlinger 1887. I Fornvännen förekommer nekrologer, men rätt sparsamt.

¹⁶⁶ VHAA:s årsbok utgavs 1926—38 och sedan från 1949.

¹⁶⁷ Om Brusewitz: Årsb. 1951, s. 67 ff.; om Levander ib., s. 74 ff.

¹⁶⁸ Beträffande Löfstedt och hans krets är det belysande för 'klimatväxlingen' att se generationsproblem så klart speglade som i dottern Ingrid Arvidssons uppsats Muren kring Lundagård (Besök i barndomen 1956, s. 46—54).

ligen att vid utformande av karakteristiker se till att inte ta med något, som varje initierad mänska vet är fel.

I de tre större akademierna vore det värdefullt, om det till minnesteckningarna kunde fogas korta källkontrollerade viktigare matrikeldata, framställda med konsekvent, övervakad teknik (jfr s. 143).

Här skall inte gås igenom alla dylika lärda samfund, som har biografier — sådana finns både i Uppsala och Lund.¹⁶⁹ Däremot skall en sak betonas, nämligen att Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-samhälle i f. d. förste bibliotekarien *J. Viktor Johansson* har en av Sveriges skickligaste akademiska levnads- och personskildrare.¹⁷⁰

Kanske ser man Viktor Johanssons utmärkta talang inte minst, då han får skildra en person, som gått för honom mer främmande vägar, t. ex. Ernst Trygger.¹⁷¹ Frånsett att Johansson där haft angiven hjälp med det juridiska är själva personteckningen ett mönster av objektivitet utan att därför alls förfalla till det banala. Tvärtom är karakteristiken elegant personligt utformad och visst inte utan värme. I fråga om den klassiske filologen Ernst Nachmanson,¹⁷² som Johansson naturligtvis som göteborgare väl kände, är analysen förebildlig och saknar inte vare sig uppskattning eller fin ironi. Uttrycket i partiet om Ludvig Stavenow:¹⁷³ »Utan tvivel var han behäftad med starka hämningar. Men det var nog folk i allmänhet på den tiden, den victorianska och oscariska» samt därtill fogade ytterligare reflexioner över den allmänna utvecklingen visar hur ingående orienterad och hur mognad och genomtänkt Johanssons biografiska helhetssyn är. En festlig bild ger Johansson av t. ex. juristen, nationalekonomen och Handelskammarsekreteraren Janne Lembke. Ett särskilt värde har Johanssons skiftningsrika porträtt av Otto Sylwan,¹⁷⁴

¹⁶⁹ T. ex. i K. Vetenskaps-societeten (Upps.) och i Vetenskaps-societeten i Lund. Över Nils Ahnlund finns ännu ingen biografi, där människan ingående tecknas i all den skiftande och på motsatser rika form, som den mötte just hos honom. Av hittills föreliggande nekrologer förefaller Ingvar Anderssons (i K. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942—1957, tr. 1958, s. 17—23) finast nyanserad.

¹⁷⁰ Johansson har författat 46 minnesteckningar i de av honom redigerade samlingarna Minnestal hållna i Göteborgs K. Vetenskaps- och vitterhets-samhälle 1938—1942 (1942), 1943—1947 (1948), 1948—1952 (1953) och 1953—1957 (1957).

¹⁷¹ Minnestal... 1943—1947, s. 36—44.

¹⁷² *Ibid.*, s. 44—50.

¹⁷³ Minnestal... 1948—1952, s. 115—126.

¹⁷⁴ Om Lembke se Minnestal... 1938—1942, s. 113—116. Om Sylwan (även sep. 1956) se Minnestal... 1953—1957, s. 65—90.

där stilen som alltid är frisk och medryckande och där både tillgångar och brister väl observeras men aldrig på ett överdrivet sätt. Som biografisk författare förverkligar Viktor Johansson som få andra det goda programmet att se klart och skarpt och bedöma — inte döma — fint och milt.

Innan vi lämnar den vetenskapliga världen må påpekas en så klart och högtintelligent skriven nekrolog som Gunnar Myrdals över *nationalekonomen Gustav Cassel* 1945.¹⁷⁵ Den ger, trots den lätt suffisanta tonen, både i sin höga uppskattning och i sin mänskligt och intressant nyanserade kritik ett samtidsintryck av bestående biografiskt värde. Läsvärd är även den monografi, som Torsten Gårdlund 1956 ägnat åt Cassels motståndare *Knut Wicksell*, ehuru den på sina håll kritiserats. Förf. gör värdefulla reflexioner om t. ex. hur svårt det är att veta, »hur en uppväxtmiljö påverkar en människas ärvda karaktärsdrag, hur den stärker somliga anlag och håller tillbaka andra».¹⁷⁶ Om Wicksell har även Erik Lindahl en givande minnesartikel i *Ekonomisk tidskrift* 1951.

Det är givetvis icke möjligt att här genomgå alla slag av biografiskt material. *Diplomaternas* egna minnen är ofta till stora delar politisk-historiska studier, blandade med mer memoarartade partier. Märkliga, delvis självbiografiska anteckningar trycktes under titeln »Diplomaten Carl Fleetwood och hans dagbok» av Einar Hedin (1—4, i PHT 1956—59; Hedin avled 1959) och avsikten är att småningom söka publicera mera av dagboken (förf. var frih. Carl F., † 1892), då den intelligente och observante F. ej sällan ger mycket värdefulla, öpenhjärtiga omdömen om samtida och samtidsförhållanden.

För *konstnärerna* har man ju bl. a. den viktiga sviten av Svenska konstföreningens publikationer och just rörande detta släkte finns rikliga bidrag av föga oscarisk karaktär. Även den övriga konstnärsbiografiska litteraturen är rik. Av *konsthistorikerminnen* må nämnas Karl Asplunds båda memoarböcker, »Livets smultronställen» (1945) och den nyss komna med titeln »De ljusa timmarna» (1959). Den se-

¹⁷⁵ Myrdals nekr. »Gustav Cassel in memoriam», är tr. i *Ekonomisk revy*, 2, 1945, s. 3—13. Förste antikvarien N. L. Rasmusson har fäst min uppmärksamhet på den.

¹⁷⁶ Gårdlund, a. a., s. 25. — Vid berättelsen om den skandal Wicksell gjorde vid 1905 års Tegnérfest i Lund nämner förf. ej det belysande faktum, att V. von Heidenstam — mot vars uttalanden Wicksells kritik riktade sig — samtidigt som han gick fram och sade några förebrående ord, tryckte Wicksells hand. Se Fr. Böök, Verner von Heidenstam, 2 (1946), s. 276; jfr dens. i sin nya uppl. av biografien (1959), s. 320.

nare ger direkta exempel på, hur senoscarisk syn kan försvåra biografarbetet (s. 22). Samtidigt lämnar den en ingående teckning av Gunnar M. Silfverstolpe, skriven med särskild inlevelse och uppskattning, och ger av Carl G. Laurin ett livfullt, nyanserat porträtt.

En viktig kategori är *teknikerna*. En artikel beställdes en gång till Sv. biografiskt lexikon om en väg- och vattenbyggare och inkom också men i form, som mest påminde om ett officiellt sakutlåtande i ett av statens ämbetsverk. Just *därför*, att teknikerna utgör en sådan betydelsefull del i det moderna samhället, måste särskild omsorg nedläggas på, att rörande dem inte bara presteras gärningsbiografier utan också söka en belysning av det mänskliga. Litteraturen om tekniker är oändligt stor: de finns i Vetenskapsakademiens serie, i årsböcker som »Dædalus» och »Med hammare och fackla» och på många andra ställen.

*

Det har tidigare betonats den skillnad, som består mellan det alltid starkt begränsade och till sin natur till mycket stor del föga personliga material, som det rent historiska stoffet är, och det material av helt annan natur, annan bredd och annat djup, som det levande livet består, och som skönlitteraturen har mera möjlighet att ösa ur och skildra.

Någon enstaka gång händer det likväl, att även personhistoriskt i möjligaste mån exakt material finns, som kan ge upphov till en ytterligt ingående biografisk skildring. Så är fallet med den dagbok, som *Victoria Benedictsson* — alltså författarsignaturen Ernst Ahlgren — förde 1886—88 om sitt förhållande till Georg Brandes. Dagbokstexten är i utdrag utgiven och kommenterad av Fredrik Böök dels i boken »Viktoria Benedictsson och Georg Brandes» (1949), dels i Bööks biografi över henne (1950).¹⁷⁷

Victoria Benedictssons dagbok är ett hart när unikt dokument, en mänskass fortlöpande protokoll över sin egen undergång. Man kan kritiskt säga, att hon tränger sig på Brandes och hans familj, att hon med sin egendomliga blandning av sensualism och frigiditet måste varit ovanligt påfrestande. Kvar står i alla händelser en skakande intensiv personschildring av två människor, av vilka den ena *vill* ge en hel känsla, medan hon upptäcker att den andre, Brandes, blott kunde utlämna »hundrededelen av ett hjärta att hyra på en månad».¹⁷⁸

¹⁷⁷ Fr. Böök, *Victoria Benedictsson. Minnesteckning* (Sv. akad:s minnesteckningar, 1950). Om dagboken s. 319, om hennes olika naturer s. 216.

¹⁷⁸ *Victoria Benedictsson och Georg Brandes*, s. 214.

»Det har varit mig en blodig själstortyr», skrev hon, »att av allt det kraftigaste och bästa i min varelse tvingas bort från honom».¹⁷⁹ Det slutade med hennes självmord på hotellrummet i Köpenhamn. Hon hade bestämt, att hennes skildring skulle offentliggöras i sinom tid, hon förstod fullt ut dess värde som bidrag till människans historia.

Hos Victoria Benedictsson har vi alla förutsättningar för verklig själsskildring: intelligens, skarpsynt introspektion, glöddgad vid lidandets hård, fint nyanserad förmåga att i alla skiftande detaljer återge verklighetsintrycken. Detta är en fingervisning. Det är inte den politiska historien, som bäst kan visa människan — det är självbiografien och biografien. Victoria Benedictsson är en enstaka fågel från förr. Men om moderna författare och författarinnor kom i Sverige från 1940-talets mitt en ström av både självbiografiska dokument och biografier. Man hade lärt hos den kritiska borgerliga romanen, av litteraturhistorikerna, av 'autodidakterna' och av den moderna psykologien att se skarpt, tala fritt och skildra intensivt och därför sannare än förut. När spegeln nu hölls fram för människor, som kom från kulturella skikt, blev nyanseringen inte mindre rik.

Till ett något tidigare skede än det, som eljest här behandlas, hör en gestalt, som står mest för sig själv men som inte får saknas här. Det är *Harriet Löwenhjelm*, som vid endast 31 års ålder slutade sin levnad på Romanäs' sanatorium 1918, nu vida känd både som konstnär, lyriker och författarinna i dagbokens form eller som epistolär stilist. Fadern var dragonöverste och fädernekretsen på alla håll kavalieristisk. Modern var dotter av filantropen doktor Charles Dickson och själv en lång, fin, religiös lady av göteborgsk-skotskt snitt, Folke Henschen har berört miljön.¹⁸⁰ Än närmare kommer vi huvudpersonen, Harriet, i litteraturen, inte bara i hennes egenhändigt illustrerade dikter — hos henne är, som hos Carl August Ehrensvärd, bild och ord sammanvävda. Redan 1927 kom Olle Holmberg med en fin essä om henne.¹⁸¹ År 1947 utgav Elsa Björkman-Goldschmidt biografien *Harriet Löwenhjelm*, kompletterad 1952 med utgåvan av H. L:s »Brev och dikter med teckningar av författarinnan». Hon kan inte betecknas som oscarisk. Samtidigt har hon säkert behållit för sig själv väsentliga drag, som ingen kommer att få vetskap om.

Harriets oändligt fängslande ungflicksgestalt har den egenartat

¹⁷⁹ A. a., s. 272.

¹⁸⁰ F. Henschen, *Min långa väg till Salamanca*, s. 144 ff.

¹⁸¹ O. Holmberg, *Madonnan och järnjungfrun* (2:a uppl., 1927), s. 243—283.

grästrände sammansättningen av gäckeri och toseri, utsökt artisteri, aristokratisk ståndskänsla och bohemisk nonchalans, religiös innerlighet, kvick ironi och mänskligt, oändligt mänskligt lidande. Inte minst får man i aforismernas tillgängliga form ett mångfasetterat intryck av Harriets person. Hon konstaterar från Hasselbacken:¹⁸² »De kungliga såg dödliga ut» och från Dalarna: »I den allmogefryntliga matsalen befann sig ett dussin gråhårsdamer». Eller hon kommenterar: »De talade om jungfrur och hushåll och för några ögonblick anade jag vidden av min okunnighet».¹⁸³ När hon läst Tusen och en natt, lämnat den men återtagit den, skrev hon: »Ett tag blev det mig för mycket med erotik och lyckans gunstlingar vadan jag stack emellan med isländska sagor där det mer går ut på att man skall vara av god familj och slå ihjäl varann.»¹⁸⁴ Och så dagboksnotisen: »Jag sade många dumheter men det var ju på engelska, så det gjorde inte så mycket.»

Slutvinjetten i Harriet Löwenhjelmns liv blir ju alltid de gripande, oförglömliga sjukdoms- och dödsdikterna »Är jag intill döden trött» och »Tag mig. Håll mig. Smek mig sakt. Famna mig varligt en liten stund. Gråt ett grand — för så trista fakta. Se mig med ömhet sova en stund.» När hennes bror Carl, läkaren, var nere hos henne en vecka innan hon dog, berättar han i brev för Folke Henschen: »Samtalet flöt oss emellan lika naturligt mellan allvar och lek, som alltid förut och då hon sträckte armarna emot mig och vi sade varandra 'Auf Wiedersehen', då var hon så strålande rar och lycklig. Hon var mig lik en septembermorgon, med underlig klarhet och skärpa i luften och sol på daggiga spindelväven, en sådan dag, då det åt förgängelse dömda är så skönt, att man oemotståndligt måste tro på det oförgängliga, sköna».¹⁸⁵

Det finns en författarinna på biografiens fält, som här inte heller skall glömmas; fast hon råkade komma med bra saker redan före 'klimatväxlingen' och det är *Hedvig af Petersens*. Hennes »Ett barns litterära memoarer» utgavs 1917. Det är en liten bok, den kostade två kronor, upplagan blev aldrig slutsåld, den är inte oscarisk i uppfattningen och den är en av den svenska memoarlitteraturens pärlor, unik

¹⁸² Elsa Björkman-Goldschmidt, H. L., s. 185. — Ett mera 'vanligt' flicköde, men som har sitt intresse just såsom 'vanligt', möter i Elsa Knibergs dagbok, utg. av K. G. Moselius (1953).

¹⁸³ Björkman-Goldschmidt, a. a., s. 186.

¹⁸⁴ A. a., s. 288.

¹⁸⁵ F. Henschen, *Min långa väg etc.*, s. 146.

i sitt slag. Den skall inte refereras, därför att den skall läsas, och den, som inte gjort det, skall göra det ju förr dess hellre.

Men här skall också nämnas en av Hedvig af Petersens' senaste skrifter, »Om *Birger Sjöberg*» (1956). Den är också liten, den är också bra och den skildrar först en svensk tidningsredaktion vid seklets början, Stockholms Dagblads, med intresset koncentrerat kring »Päta», d. v. s. Sjöberg. Päta var tidningsman, han behövde något att leva av, men hans tidningsbana blev aldrig fylld av lycka. Författarinnan följer honom som publicist till Hälsingborg och sen under författarskapet, delat på kapitlen Före berömmelsen, Efter berömmelsen och Eftermäle. Sjöberg hade genomlidit 4 klasser i skolan, varit en i huvudsak djupt ointresserad skolgosse och hans bildning hade väldiga lakuner. Men han var ett geni och genierna behöver inte så många klasser, därom kan man vara enig med 'autodidakterna'. Sjöberg liknar eljest inte dem, varken i sin prosa eller i sin lyrik, han liknar mest sig själv. Vi har redan nämnt hans namn på tal om småborgarskildringar — med tanke på »Kvartetten som sprängdes». Där är mycket, som går igen från Vänersborg, den stad där Sjöberg föddes och »vid hans vagga stod Sorgen och Glädjen fadder förutom urmakaren E. Erikson». Hedvig af Petersens har mera om hans lyrik. Vad som är bäst i denna Hedvig af Petersens' läsvärda bok är att den fina och känsliga mänskan Birger Sjöberg står levande för oss genom det verkligt mänskliga greppet på detta biografiska ämne.

Ett klassiskt arbete inom modern svensk biografi, inledande just 'klimatväxlingen', är *Fredrik Bööks* stora monografi om *Verner von Heidenstam* (1—2, 1945—46; ny uppl. i en del, 1959). Den är helt annorlunda skriven än den oscariska tidens levnadsteckningar. Böök kände Heidenstam sedan långt tillbaka och mycket väl samt har dessutom samarbetat med Kate Bang, som spelade så stor roll i den åldrade Heidenstams Övralidshem. I Bööks framställning ser man, att även en sådan person som Verner von H. kunde gå ut i livet med en ringa bärlast av studier. Heidenstam var nämligen ingen mångläsare, han tog in världen mycket mer genom sitt öga och geni än genom boklärdom. Hans ungdoms orientresor har därvid betytt mycket. Det är givetvis icke möjligt att närmare referera framställningen, men man kan t. ex. se, att Heidenstams historiska stoff till stor del hämtades ur populärframställningar av för utlandets del Held & Corvins världshistoria, för Sveriges del hos Fryxell. Inte minst intresserar i skildringen av Heidenstams utveckling det klart belysta förhållandet till Strindberg. Både Heidenstams levnad, person och ställning inom litteratur

och till politik blir levandegjorda. Den nya upplagan 1959 är än mer rent biografiskt koncentrerad.

Över huvud har Heidenstam lockat fram många avhandlingar och talrika studier. Utom Kate Bangs böcker och en avhandling av H. Kamras har man, jämte en rad smärre studier, bl. a. Staffan Björcks ingående undersökning av »Heidenstam och sekelskiftets Sverige» (1946) samt G. Axbergers nyutkomna »Diktaren och elden» (1959), som belyser viktiga psykologiska särdrag hos Heidenstam.¹⁸⁶

Åren 1949—51 kom vad man skulle vilja kalla en trilogi, fast de olika böckerna inte i och för sig hör samman. Här avses Gunnar Tidedströms monografi över Edith Södergran (1949), Margit Abenius' över Karin Boye (1950) och Olof Lagercrantz' över Agnes von Krusenstjerna (1951). De är högst betydande var på sitt sätt genom de intensiva försöken till inlevelse och starkt nyanserad karaktärs- och persontekning.¹⁸⁷

Edith Södergrans (f. 1892, † 1923) gripande öde som svensk lyrisk nydanerska i östra finska Karelen — nu ett för Norden förlorat land — är av fascinerande art. Hennes kamp under allt svårare förhållanden var heroisk och hon hann aldrig uppleva sin seger. Källmaterialet har varit bristfälligt och svårbehandlat — detta framgår också av Hagar Olssons mot Tidedström något polemiska brevedition.¹⁸⁸ Själv såg Edith Södergran i biografiförfattarna »likmaskar» och Hagar Olsson kallar biografierna »bara spekulationer», medan hon anser att diktarnas eget gods ger »den okända människan».¹⁸⁹ Men Hagar Olssons framställning är inte konsekvent — hon påpekar själv brevens värde som »oersättligt material» och erkänner därmed det berättigade i biografiförfattarnas syn. Man måste även påpeka, att Tidedström gått till väga med yttersta skicklighet, takt och finess och sökt låta just Edith Södergran själv tala. Samtidigt döljer han inte den slutliga patologiska process hos henne, som ytterligare höjer tra-

¹⁸⁶ En utförlig, fin essä över V. v. H. finns av J. V. Johansson i Minnestal hållna i Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle... 1938—1942 (tr. 1942), s. 69—103.

¹⁸⁷ Biografierna i fråga refereras här för sina mänskoscildringar. Detaljkritiska synpunkter anläggs alltså inte, ehuru sådana finns i litt., se t. ex. Gunnar Brandell om Lagercrantz' avh. i Samlaren 1951, s. 152 ff.

¹⁸⁸ Hagar Olsson, Ediths brev. Brev från Edith Södergran till Hagar Olsson med kommentar av Hagar Olsson (Sthlm 1955).

¹⁸⁹ Olsson, s. 10 f. — En liknande syn som Hagar Olssons på produktionen som uttryck för människan har Gunnel Vallquist, Proust och moralisterna (Sv. Dagbl. 11 mars 1957, understreckare); jfr nedan, s. 164 f.

giken. Ordet patologisk är här givetvis använt blott som medicinsk diagnosterm.

Liknande processer kommer även till synes hos den högt begåvade, ytterligt sensibla Karin Boye och hos den periodvis fullt sinnessjuka Agnes von Krusenstjerna.

Margit Abenius högintressanta biografi¹⁹⁰ över *Karin Boye* innebar, liksom Tideströms om Edith Södergran, något verkligt nytt i svensk biografisk litteratur och något så väsensskilt från den oscariska periodens mänskobilder som möjligt. Den hade varit otänkbar 20 år tidigare. Men andra världskrigets ytterligare uppluckring av gamla sedvanebegrepp, 'autodidakternas' och andras biografiskildringar och den psykologiska forskningen hade här banat väg.

Svårigheterna i Karin Boyes person och öde — och därmed för skildraren — var många. Där var överkänsligheten, där var homosexualiteten eller rättare bisexualiteten. Där var hennes intensiva upplevande av allt hon mötte och hennes starka reaktioner, också en viss brist på humor. Margit Abenius betonar det faktum, att varje mänskas biografi börjar i det förflutna och att vi ännu vet mycket litet om andliga inflytanden och deras vägar.¹⁹¹ Självis visar Karin Boye¹⁹² i en novell, hur mänskotolkningen ofta blir felaktig genom subjektivism, intolkning av författarjaget i studieobjektet. Ett nyckelord är Karin Boyes eget uttryck, att i brännpunkten för forskarintresset står mänskan,¹⁹³ »djupt olik den förnuftiga och blida gudom, som var upplysningsfilosofiens hopp — i stället gåtfull, tusenformad, skiftande, ett halvt okänt väsen med mycket dimmiga gränslinjer». När hennes mor sade till henne:¹⁹⁴ »Det är som om du vore två människor», svarade Karin tungt och liksom frånvarande: »Två? Många, många fler» — det är således tankegångar, som vi redan mött hos andra.

Margit Abenius betonar, att Karin Boyes mänskoscildring har en inriktning på det själsliga, som är enastående i svensk litteratur. Hon kunde även ge besk kritik som i termen 'källarsjälars'.¹⁹⁵ Det är hon

¹⁹⁰ Abenius, Drabbad av renhet. En bok om Karin Boyes liv och diktning (1950, 2:a uppl. 1951). Se även Karin Boye, Minnen och studier utg. av Margit Abenius o. Olof Lagercrantz (1942). — Ett intressant bidrag till Karin Boyes biografi ger hennes lärarinna Lydia Wahlström i sina minnen, »Trotsig och försagd» (1949), s. 285 ff.

¹⁹¹ Abenius, s. 23.

¹⁹² A. a., s. 123.

¹⁹³ A. a., s. 185.

¹⁹⁴ A. a., s. 339.

¹⁹⁵ A. a., s. 254.

själv som präglat uttrycket »drabbad av renhet», som föranlett Boye-biografiens namn.¹⁹⁶ Dödslängtan, döds känslan blev hos henne allt starkare, och i en dikt om döden sade hon: »Det vackra gör du bärande stort, det fula gör du smått». I radio annonserades hon som försvunnen i Alingsås i april 1941 och återfanns död. Hjalmar Gullberg har erinrat om situationen i sin underbara minnesdikt:

Ej har Nike med segerkransen
krönt vid flöjtspel och harposlag
perserkonungen, jordens gissel.
Glömd förvittrar hans sarkofag.
Hyllningskören skall evigt handla
om Leonidas' nederlag.

Margit Abenius avslutar sin djupt fångslande biografi med bl. a. orden, att det avgörande är personlighetens utstrålning och det ljus, som kastas på tingen i diktarens verk. På Karin Boye, sådan hon skildras i denna biografi, kan man tillämpa ett ord av essäisten Klara Johanson, viktigt för all biografisk bedömning: »Orden hämtar vi ur den allmänna skattkammaren och lyckas i bästa fall knåda dem så, att fasonen ser ny ut. Än sämre har vi det med tankarna: få har vi att tillgå och det är knappast möjligt att förläna dem ett ögonblicks sken av färskhet — genier försöker det inte ens. Men vad är det då, som befogar att tänka och skriva? Rösten har jag ju alltid sagt, rösten.»¹⁹⁸

Med Olof Lagercrantz' biografi 1951 över sin mors kusin *Agnes von Krusenstjerna* kommer vi in i en helt annan, direkt skrämmande, samtidigt sugande intressant värld: den, där en ärvd själssjukdom sätter sin starkt speciella prägel på allt. I själva verket gäller det två sinnessjuka: både Agnes och maken, David Sprengel. Lagercrantz' utomordentligt skickliga teckning av denne är en studie i mänsklig demonism utan motstycke i svensk litteratur, men som alltid i hans bok med försök också till förståelse, rättvisa och, där det går, uppskattning.

Den kommentar Lagercrantz ger till Agnes von Krusenstjernas egen historia och hennes starkt självbiografiska romaner är verkligen nödvändig. Ty just genom sjukdomen skrev hon aldrig objektivt, alltid med skärvan i ögat. Hennes starka och fruktansvärda subjektivitet leder den hatade egna familjen till domarbordet, mestadels un-

¹⁹⁶ A. a., s. 269 f.

¹⁹⁷ Klara Johanson, Brev (1953), utg. av N. Afzelius, s. 229.

¹⁹⁸ Klara Johanson, Det speglade livet, s. 277.

der utdömande av stränga straff. Därtill var hon sent utvecklad och bevarade infantila drag.¹⁹⁹ Lagercrantz betonar det moderna biografiproblemets beroende av diktarna — han nämner Proust, Eliot, Gide, Joyce och Hesse.²⁰⁰ Undersökningen gällde de underjordiska djup, där mänskan varken är generaldirektör eller kroppsarbetare. Lagercrantz framhäver, att Agnes von K., den erotiskt besatta psykopaten, av sig själv just som sjuk givit ett av de nakna porträtt, som vår litteratur äger — det är i Pahlenserien.²⁰¹ Förf. gör den allmänbiografiska reflexionen, vad det skulle betyda för var och en att vara utlämnad »utan överjagets hela bevakningsapparat . . . i de stunder, då solen inte lyser, då kärleken slocknat och mänskan endast vill sig själv.»²⁰²

Samtidigt känner man genom hela boken intrycket av Agnes von Krusenstjernas klara stilkonst, psykologiska insikt och konstnärliga intensitet.

I bilden av Sprengel — som för en enda mänska, sin maka, blir starkt självupppoffrande, medan han är satanisk mot andra — ger Lagercrantz också en fin teckning av den moderne kritikern och hans betydelse och gör en skickligt klarsynt analys av, vad det betydde på gott och ont, att Sprengel så att säga trängde sig in i Agnes' produktion och tog en till slut avgörande del däri. Som skildring av motsatserna mellan gammaloscarsk 'fattigadels' liv och moderna mänskors sprängstoffsämen är monografien överlägsen.

Till biografierna över författarinnor hör också Ulf Wittrocks utförliga bok om *Marika Stiernstedt* (1959). Beträffande henne själv konstaterar man emellertid åter, att hennes politiska uppfattning var rätt naiv och inkonsekvent. Av hennes två misslyckade äktenskap är naturligtvis det med L. Nordström mera intressant. Även här uppträder mellanaktspersoner: Albert Engström samt David Sprengel igen. Författarinnan samarbetade strax före sin död med Wittrock och har sagt om Sprengel-episoden: »Den visar M. S. intill ett lågvattenmärke, man bör ju stå också för det, inte sant?» Hon kallar Sprengel »psykiskt defekt» och skildrar hans försök att bli hennes hjälpare och medskribent, precis som han sen blev för Agnes von Krusenstjerna, blott med otäckare drag, därför att han förkastades. Påfallande är,

¹⁹⁹ Lagercrantz, Agnes von Krusenstjerna, s. 29.

²⁰⁰ A. a., s. 248.

²⁰¹ A. a., s. 252.

²⁰² A. a., s. 255. — Beträffande själva konstnärsödet, att en mänska förbränns och därvid ändå kan skapa, har man en egenartad parallell i målaren Toulouse-Lautrec; se L. & E. Hanson, Toulouse-Lautrec (1958).

att hos Marika Stiernstedt — som Wittrock med rätta framställer som främmande, icke-svensk — dock se, att vid den slutliga brytningen med Nordström är det generalsdottern och katoliken, som bryter igenom i iskallt klara ord med fordran på disciplin och ordning.

Ändå får man nästan bättre grepp om en väsentlig sida hos Marika Stiernstedt i *Mia Leche Löfgrens* »Upplevt» (1959, bl. a. s. 277), därför att hon kände Marika så väl. Denna bok ger i övrigt en levande bild av liberal miljö och samtidigt ett intressant porträtt av särskilt Eliel Löfgren, advokat, utrikesminister och neurasteniker, bohème och charmör.

Hur förhållandevis litet det skrivande Sverige är ser man, då man påträffar Löfgren också i skådespelaren *Ernst Eklunds* »Mina år i Klostret» (1959), som med sin intensivt skildrade uppländska bonde-miljö har mycket att ge. Gården »Klostret» var Eklunds modernehem, där han kom att uppfostras. En bild av ett möte i Frälsningsarmén med vittnesmål är mycket suggestiv.

Ingående bidrag till modern mänskoscildring ger en självbiografisk författare som *Sven Lidman*, ett visserligen extremt fall. Självbiografierna här har nämligen två sidor. De är ej blott en författares syn på sig själv, de innebär också en psykologisk fördjupning under religiöst inflytande: *bekännarens attityd*.

Lidman, som ju är en utomordentlig mänskoscildrare, har sedan länge sin rent litterära produktion på avstånd, först den lyriska, sedan den samhälls- och miljökildrande prosan. Men även hans skönlitterära böcker får särskild belysning genom självbiografien fr. o. m. 1952.

Lidman har ju utgått från ett fäderne med dels lärde, dels officerare, därtill ett högaristokratiskt och högborgerligt inslag genom farmodern, född Annerstedt, blandat med ett rent borgerligt, moderns. Redan i skönlitteraturen gav han skildringar från officers- och godsägarkretsar, liksom från den judiska storfinans, till vilken hans första gifte förde honom och som han kommit tillbaka till också i senaste memoardelen. Den bästa av hans romaner, redan fullt klassisk, är den utomordentligt fina skildringen av »Huset med de gamla fröknarna», som utkom 1918 och direkt visar bilder från hans barn-doms miljö i Stockholm. Den ger, som ingen annan svensk bok, en delvis och mest heroisk, i något fall också ironisk skildring av den oscariska tidens pauvres honteux — ekonomiskt deklasserade men socialt rakryggade gamla damer. Boken betecknar samtidigt direkt övergången till Lidmans religiösa period, som förde honom — som alltid sökt en »stark vind» — till pingströrelsen.

Det synes egendomligt nog på sina håll vara bortglömt, att Lid-

man redan 1937 sökte fixera sina biografiska utgångspunkter i boken »Blodsarv», med undertiteln »Försök till ett människoödes förhistoria». Lidmans genealogiska intresse, manifesterat redan i Silfverstååhl-serien, sväller här till biografisk skildring. Sven Lidmans hjältefarbror, »Kaptenen med träbenet» i Västerås Sam Lidman, tecknas här, liksom det själssjuka arvet i den Cederström-Annerstedtska kretsen och hos dess ättlingar. Redan här ger Lidman också bilden av sin fattiga, tappra mor, med all hennes uthållighet och humor som pensionatsvärdinna. När hushållskassan var 75 öre köpte fru Lidman en biljett till Operans tredje rad med den oklanderliga motiveringen: »Det kan vara gott att höra lite musik ibland och för 75 öre får man i alla fall inte någon kalvstek.» I själva verket är »Blodsarv» ett utmärkt koncentrat av Lidmans familjekänsla och kunskaper om familjehistorien.

Men hans religiositet med dess självprövning har tvungit honom in på en bredare självbiografisk redogörelse, varav åren 1952—57 utkommit fyra delar: »Gossen i grottan» om tidigaste ungdomen, fortsatt i »Lågan och lindansaren» om hela den oscariska släktmiljön, delvis med mycket upprepningar från »Blodsarv». Del 3: »Mandoms möda», behandlar juris studeranden och officersvolontären samt början till författarskapet. I fjärde delen, »Vällust och vedergällning», möter den sensualistiske poeten och reservunderlöjtnanten, som slutar med att gifta sig rikt 1908 med bankiren, konstsammlaren och Nietzscheöversättaren Ernest Thiels dotter.

Lidmans böcker är naturligtvis aldrig skrivna med den vetenskapligt skolade forskarens kyliga objektivitet och arbete för att få kontroll av så många fakta som möjligt. Därtill är han alltför subjektivt engagerad, och många saker kunde säkert av andra få en annan belysning och har delvis också fått det.²⁰³ Detta hindrar emellertid inte, att just subjektiviteten, bekännarens attityd, har sitt särskilda biografiska värde. Det är roande att se Lidmans spydiga syn på matrikellitteratur. Han citerar²⁰⁴ en matrikelnotis om en lärare och präst: »Sades hava en väl stark böjelse för plommonlikör, men denna egenkap hindrade honom ej att plikttroget fullgöra sina åligganden.» Lidman kommenterar: »Hinner de flesta historiker någonsin längre i sina

²⁰³ Bristande detaljkontroll hör till själva denna författartyp — man ser det t. ex. i Rousseaus Bekännelser i den upplaga, där D. Sprengel kritiskt och ingående kommenterat text och uppgifter. Om Rousseau se S. Cederblad, Något om Rousseau-forskningens historia och nuvarande ståndpunkt (Samlaren, 1951, s. 29—68).

²⁰⁴ Lidman, Mandoms möda, s. 317.

karaktistiker och klargöranden av en gång levande människovarel-sers dolda bevekelsegrunder och hemlighetsfulla handlingsscheman?»

Det är emellertid lätt att kritisera Lidmans egen memoarserie. Han är ju nu åldrad, serien är ordrik, ofta onödigt bred och 'snakkesa-lig'. Bekännelsedriften leder honom till uppenbar överdimensionering av de erotiska momenten, han kan bli både smaklös och onödigt indiskret mot andra. Men kvar står likväl, att Sven Lidman alltid är Sven Lidman: en levande mänska, en stor konstnär, en av de stora bekännarna. »Varje mänskias historia är historien om ett skepps-brott», skriver han på ett ställe.²⁰⁵ Och han belägger denna tes för sin del rikligt. Också han ser skiktningen i personligheten: »Jag far ju samtidigt på tre tåg — min andes tåg — min själs tåg — min kropps tåg. Tre tåg med alldeles olika avgångs- och ankomsttider och hastighet!»²⁰⁶ Han skildrar åter sin mor och finner nu hennes osynliga valspråk: »Never surrender»! På egendomligt sätt möter vid Lidmans sida, som vid Agnes von Krusenstjernas och Marika Stiernstedts, David Sprengel, också här ett demoniskt inslag.

Starkast är Lidmans fjärde del, »Vällust och vedergällning», med dess skakande bekännelser, där ansvaret tas också för det, som varit. Samtidigt vore inte Lidman den raffinerade konstnär och skarpsynte observatör han är, om inte ironien också finge spela in, både mot honom själv och andra. Som väl är ger han dock taktfullt tacknamn åt de kvinnogestalter det därvid är fråga om.

Men Lidmans skildring ger också historikern en direkt varning för godtrogen, banal karakteristik i levnadsteckningen. Slår man upp Svenskt biografiskt lexikon, bd 2,²⁰⁷ och ser på den officiöst hållna, av juristen E. Marks von Würtemberg och Gustaf Jacobson författa-de artikeln om Lidmans onkel, justitieministern Ludvig Annerstedt († 1904) och jämför den med Lidmans bidrag till dennes biografi i L:s del 3 och 4, så får man en tankeställare om svårigheterna att nå en sann *levnads-* och *personskildring*. Lexikonets ord: »på egen bekvämlighet tänkte han aldrig», får nämligen en rik ironisk belysning i Lidmans skildring. Vi har här den oscariska periodens typiskt dubbelbottnade gestalter och liv, om vilka Heidenstam kvickt sade, att lättsinnet från Karl XV:s tid »hade surnat».²⁰⁸ Trots starka brister också i t. ex. dispositionen ger Lidmans memoarserie likväl som var-

²⁰⁵ Gossen i grottan, s. 209.

²⁰⁶ Lågan och lindansaren, s. 15.

²⁰⁷ SBL 2, s. 37—47.

²⁰⁸ Heidenstam, Tankar och utkast (1941), s. 119. Även i fortsättningen ger Heidenstam en utmärkt karakteristik av oscarismen. Jfr även Hj. Gull-

aktigt huvudintryck känslan av biografisk berikning genom den belysning han ger åt det förflutna.

Trilogin Södergran—Boye—Krusenstjerna och Lidmans svit kan givetvis inte uppställas som modell för biografi i allmänhet — denna produktion behandlar särfall. Men de kan lika litet förbigås. Först i skildringar av denna art får man fullt upp ögonen för, vad ingående mänskoscildring i vår tid verkligen betyder och i vilken riktning den utvecklats, i hur hög grad den vållat en *klimatväxling*. Denna insyn är av omistlig vikt för all biografi, också för den som behandlar äldre tiders människor. Den skärper blicken och låter den ta in helt nya detaljer och fält också för äldre tid.

Det nämndes tidigare, att den nya mänskoscildringen gör ett rika-re urval, också långt utanför stora-män-kretsen. Man kan ta som exempel Olle Holmbergs synnerligen läsvärda studie över *Sigfrid Lindström*.²⁰⁹ Holmberg säger själv, att studien gällt poeten, sagoberättaren, brevskrivaren »och — inte minst — människan Sigfrid Lindström, kallad Tristan». Under den långa sjukdomstiden klarnade Lindströms inre och hans blick på människor mildrades.²¹⁰ Hans allt starkare trötthet kom honom att med »en blandning av beundran och liknöjdhet lämna över allt viljandets stadsbudsgöra åt dem som var ägnade för det. Vad som intresserade honom själv var de stora huvudproblem, som han visste inte kunde förklaras». ²¹¹ Man förstår, att han kände sig själsligt befryddad med Amiel och att han genom att ögna igenom Douglas Fairbanks' »Lev livet leende» försattes »i ett tillstånd av djupaste förtvivlan». ²¹²

Karakteristiskt och intressant är Lindströms brev i aug. 1949: »Påståendet att diktare diktar bra *därför* att de är dåliga människor, detta påstående är inte bara felaktigt och enfaldigt, det är direkt meningslöst. Saken är mycket enkel: Diktarna kan skriva sköna verk *därför* att det hos dem, bland all slagg och smuts och djävulskap som finns i varje mänskoscjäl, *ändå* finns någonting gott, ädelt och rent — om inte annat, så dock den ondes, oädles, orenes längtan efter godhet,

bergs roande ironidikt »Den gyllene åldern» (i hans »Att övervinna världen», 1937, s. 107 f.).

²⁰⁹ O. Holmberg, Sigfrid Lindström (1951).

²¹⁰ Holmberg, s. 45, 136.

²¹¹ A. a., s. 50.

²¹² A. a., s. 179. — Lindströms av sjukdomen beroende attityd är något helt annat än det slag av indolens och passivitet — 'oblomoveri' — som Henry Olsson så skickligt skildrat i Frödings släktkrets (Olsson, Fröding, 1953, s. 46 f.).

ädelhet, renhet — och denna längtan är, hur föga den än blir realiserad, *i sig själv* ett gott». ²¹³

Det är möjligt, att den axplockning, som här skett, kan ge intrycket, att den moderna biografiska analysen fordrar stor vidlyftighet för att visa upp materialet sållat och sovrat. Men just de vunna insikterna kan ibland mycket väl uttryckas helt kort, t. o. m. i encyklopedisk form. Det, enligt förf:s mening, bästa mänskoopporträtt, som tecknats i Sv. biografiskt lexikons nyare serie, är Elly Reimers' skildring av rektorn och donatorn Alma Detthow (f., utom äktenskapet, 1855, † 1937). Där står: »Trots att Alma D. utträttade så mycket gott, möttes hon sällan av djupare förståelse och verklig tillgivenhet. Orsaken låg i hennes väsens oro och splittring, trots all tillkämpad själv-tukt och strängt disciplinerad koncentration. Svåra barndomserfarenheter hade alstrat komplex, som ej kunde övervinnas. Den viljegoda var stundom hjärtehärd, den i stort frikostigt välgörande kunde i smått vara obarmhärtig. Religiös åskådning präglade ända från ungdomen hennes trosinställning och gjorde henne säreget ödmjuk i all sin våldsamma självhävdelse samt gav hennes strävsamma tillvaro dess bästa värden och hennes oroliga sinne dess enda djupare tillfredsställelse». ²¹⁴

Karakteristik av denna art är en stor vinst. Oscarismen sökte energiskt att genom undertryckande av sanningar, som den ofta mycket väl kände till, få till stånd en harmoniserande mänskoteckning. Den hade därvid inte sinne för, att man begick en meningslös förfalskning, som skadade också minnet av den mänska, som man ville skildra. De klart insedda motsatta sidorna hos en mänska visar dels vad hon haft att kämpa mot, dels vad hon åstadkommit oaktat mot-satserna. ²¹⁵

Att den sammansatta mänskan verkligen är och utträttar något, som känns som en stor vinning, är ett mirakel redan med tanke på arv. Heidenstam har klart sagt det: »Tusentals människors kroppar och viljor äro rottrådarna till mitt väsen, . . . det är deras drifter, laster, dygder, viljor som bryta sig inom mig och ett under är, att jag undermitt livs strid med alla dessa motsättningar från olika varelser, olika folk, olika tider, kan så pass, fast under ständig vacklan, hålla ihop ett sådant ormbö utan att bli vansinnig.» ²¹⁶

²¹³ A. a., s. 203.

²¹⁴ SBL 11, s. 163—166.

²¹⁵ Axel Fersen d. y. som universitetskansler är i SBL 15, s. 727 f., skildrad just på det sättet, att motsatta synpunkter medvetet citerats utan att försök till utslätande harmoni gjorts.

²¹⁶ Heidenstam, Tankar och utkast, s. 126.

På kristet håll, både katolskt och protestantiskt, har insikten om människans verkliga natur ofta varit klarare insedd än eljest. Man erinrar sig metodisten John Wesleys ord vid åsynen av en brottsling: »Detta är jag — utan Guds nåd». ²¹⁷ Över huvud är just den prästerliga biografien, när den är som bäst, av särskilt intresse och värde. Det märks inte blott i vissa av de nyare herdaminnena, när dessa verkligen upptagit uppgiften att söka ge nyanserade bilder. Det märks kanske ännu mer i minnestalen å prästmötena över de bortgångna, om man fått en minnestalare, som behärskar sin svåra konst. En sådan var skåningen Albert Lysander. Kanske syns det bäst, när det gällde en så heterogen mänska som Sam Stadener († 1937), sist biskop i Växjö. Lysander har tagit fram alla sidorna, både den myndige och omstridde prelaten, isolerad som mänska, och det djupa fromhetsbehovet samt en förmåga av uppoffring, som kunde bli oförglömlig. Stadeners bild är tecknad med både sanningskärlek och förståelse. Teologporträtt finnas t. ex. i H. Isberg, »Ännu en gång skulle jag vilja . . .» (1957). Prosten Isbergs mest betydande bok är tredje delen av hans minnen med titeln »Så var det . . .» (1959). Till indignationslitteraturen mot den oscariska periodens samhällseliga missgrepp och felsyn ger boken, med kristligt-socialt patos, ett mycket betydande bidrag. Det rör sig hos Isberg framför allt om frågorna om ogifta mödrars ställning och utomäktenskapliga barns rätt. Till stor del genom Isbergs eget långvariga och intensiva arbete, stött av bl. a. Seved och Maria Ribbing i Lund, har svårigheterna — med undantag för en seglivad och missriktad opinion — nu övervunnits eller förhållandena i varje fall betydligt förbättrats. Isbergs († 1960) framställning är också biografiskt av största intresse.

Fina psykologiska skildringar av mycket högt värde har vi också i två böcker, där motsatta miljöer och människor möts och irriterar varandra men fördragsamhet och fin insikt om värdena på båda hållen förvandlar en konflikt till förening och samverkan.

Den ena är Emilia Fogelklous bok »Arnold», som utkom 1945. ²¹⁸ Det är en av våra allra förnämligaste biografier. Den skildrar författarinnan Emilia F:s bortgångne make, den skånske prästsonen, geo-

²¹⁷ Anförts i T. Bohlins biografi över biskop Eric Abraham Almquist. En tidsbild och en karaktärsteckning (1945), en bok som klart visar oss, vad man eljest sällan får se i litteraturen: en biskops religiösa själsstrider. — Om religiös syn jfr omdömet om Fridegårds arbete i rec. ovan s. 119.

²¹⁸ Emilia Fogelklous har även skrivit egna självbiografiska böcker av intresse och värde: Barhuvad (1951) och Resfärdig (1954). Även dessa ger mycket för att belysa »klimatväxlingen».

grafen, Dantekännaren och författaren *Arnold Norlind* (f. 1883, † 1929), bror till konstnären och författaren Ernst Norlind. Emilia Fogelklous utgångsläge i hennes utpräglat religiösa läggning — hon tillhör kväkarna — har åt denna levnads- och äktenskapsskildring givit en prägel av äkthet, höggradig ärlighet och intensitet nästan utan motstycke i modern svensk biografi. Boken skildrar en dialog, där den obrutna gemenskapen och uppskattningen inte förbiser olikheter och konflikter. Hon kan sammanfatta Arnold Norlinds problem i orden:²¹⁹ »Den mekanistiska världsförklaringens livsrum saknade fönstergluggar åt den innerlighet och det känsloliv Arnold var ur stånd att uttrycka i något av de tungomål, som kämpade i tidens debatter vare sig från teologiens eller naturvetenskapens håll». Hon säger om Arnold, att »i fråga om andliga ting var han fiende till alla tvärsäkra avgränsningar».²²⁰ Arnold Norlind var om någon en ovärldslig mänska — det han såg och ville se var väsentligheter. »Jag tror på de vinkar vårt inre ger oss», är ett för honom karakteristiskt uttryck. Och när han själv låg i sin sista sjukdom och en bonde sa till honom:²²¹ »Tja, när man är död, så är man död», viskade Arnold Norlind, en modern Sokrates, blott: »Männe det?» och detta med ett skälmskt uttryck.

En annan, år 1958 utkommen biografi av likaledes utomordentligt intresse, därför att den också är skriven med sådan psykologisk finess och inlevelse och ändå med förebildlig objektivitet, är Stina Hammars om *Elsa Beskow*.²²² Namnet Elsa Beskow framkallar i första hand för ögat serien av alla de idylliska barnböckerna, som betytt så mycket för generationer av det uppväxande släktet och därmed även för föräldrarna! Men Elsa B:s liv hade vid ett tidigt, avgörande tillfälle mycket litet av idyll.

Det skickliga och värdefulla i Stina Hammars bok är inte minst teckningen av Elsa Maartmans och Natanael Beskows alldeles olika utgångsmiljöer och av den konflikt som uppstod, då dessa stötte samman.

Beskows far hade börjat som artilleriofficer, omvänt genom den rosenianska väckelsen och slutligen hamnat som prost i Skärstad vid Vättern. Hans mor var officersdotter med adligt moderne. Hemmet gav en bild av soliditet, trygghet, renhet och ro och prostinnan, den

²¹⁹ E. Fogelklou, *Arnold*, 5:e uppl., s. 98. Om Arnolds radikalism i yngre år se Wigforss, *Minnen*, 1, s. 297 f.

²²⁰ Fogelklou, *Arnold*, s. 91.

²²¹ A. a., s. 284.

²²² Stina Hammar, *Elsa Beskow. En biografi* (1958).

ledande där och en myndig sådan, utstakade också planer för sonen Natanaels framtid. Denne var elev vid Konstakademien och målare, samtidigt teologiskt intresserad. Som målare observerade han Elsa Maartman som lämplig modell för ett psykehuvud. Ett år senare friade han till henne.²²³ Meddelandet slog ned som en bomb i prästgården i Skärstad, ty Elsa Maartmans miljö var i hög grad olika den Beskowska.

Det är här inte så mycket fråga om fadern, den redan 1889 avlidne norskfödde affärsmannen Bernt Maartman, som misslyckats. Hemmet och kretsen var i stället modernets, familjen Fahlstedt, där moderns syskon var författarinnan Amalia och skriftställaren Eugène. Men ursprunget hade ömtåliga punkter. Gamle morfar Fahlstedt var en selfmade man, viktualiehandlare på Söder i Stockholm, som fick många barn med sin tjänsteflicka, en skomakardotter. När barnen var sex, blev det vigsel. De stora påfrestningar detta betydde för bl. a. Elsas mormor, bar hon emellertid som en stark mänska.²²⁴ Men familjen blev radikal, både Eugène och Amalia var nära vänner till Strindberg, Amalia också till Ellen Key, Elsa själv var varken döpt eller konfirmerad. Det blev ingen öppen famn i prostgården i Skärstad. Och Natanael, för vilken hans hems soliditet var en självklar tillgång, tvang Elsa Maartman att låta konfirmera sig, utan förståelse för att hon kände detta som en kränkning av sin personliga integritet. Hon var inte likgiltig för religion, men väl för sin del för rent teologiska problemstrider.

Hur kan det då vara, att det inte blev brytning? Det gick tvärtom bra: prostgården fick ett vänligt ansikte och den Fahlstedtska kretsen kom att uppskatta Natanael. Det berodde givetvis på, att här var två i grunden sunda, goda, äkta människor, som intet hellre ville än övervinna svårigheterna och som när detta skett svetsade bådas rikt utrustade och värdefulla personligheter samman. Det är vid skildringen av så skilda miljöer, som man fullt inser behovet av ekumenik, tillmötesgående utan utplånande av egenart, samverkan över onödigt skiljande gårdsgårdar.

Men själva utvecklingsskildringen är ytterst intressant. På Natanaels akvarellporträtt av den unga Elsa observerar man särskilt ögonen. Det är inga idyllögon, snarast svårmodiga, sökande, innan personligheten fått fäste och harmoni.²²⁵ »När Na och jag blir gifta, så skall jag bli så förständig och sparsam och huslig», sa Elsa i prost-

²²³ A. a., s. 51.

²²⁴ A. a., s. 13 ff.

²²⁵ A. a., s. 77.

gården och gjorde en bekräftande gest, som svepte alla ärterna ur fatet ut på gången, där kalkonerna glatt rusade till.²²⁶ Natanael predikade ordning, ordning: lägg alltid handskarna på samma plats.²²⁷ Men Elsa med sin humor skojade med Natanaels perfektet. Hatt-sändningen skriver hon, »väckte stor beundran, ty den var så utomordentligt väl inslagen».²²⁸ Sen växte småningom barnböckernas värld fram, men den behöver inte presenteras här.

I all korthet är redan nämnd en annan författar- och konstnär-sbiografi än den över Elsa Beskow, nämligen Helmer Långs »Den unge *Albert Engström*» (1959). Det har påpekats, att förf. rikligt avslöjar brister i Engströms egna skrifter i fråga om meddelade biografiska fakta. Boken har kritiserats som väl utförlig. Å andra sidan har det verkligen sitt intresse att få en ingående miljö- och personteckning, inte bara av »autodidakt»-författarna, utan också av en konstnär och författare, som tillhör borgerligt-prästerliga skikt som Engström. Lektor Lång har givit en ofta verkligt läsvärd dokumentering och Engströms porträtt framträder här med nyanserad karakteristik. Kanske följer förf. väl mycket *en* av de psykologiska skolornas terminologi (Kretschmers). Frågan om, hur ingående en biografi skall vara, blir naturligtvis också alltid ett diskussionsämne. Till den oscariska tekniken önskar man ingen återgång. Naturligtvis behöver man därför inte alltid presentera närfoton av just det slag, som tagits av Södergran, Boye och Agnès v. Krusenstjerna. Där var de befogade med tanke på deras verk. Gunnel Vallquist har diskuterat principfrågan; mera om hennes synpunkter nedan. En fara i modern biografi är att ta med för mycket nedvärderande material. Enda korrektiv är därvid författarens kultur, omdöme, takt och medkänsla. I Engströmboken har det meddelade materialet sitt givna intresse. Det rör också den berg- och dalbana, som kärleken mellan Albert Engström och Marika Stiernstedt var.

I fråga om mänskobedömning skall också anföras några synpunkter av allmänt, principellt intresse, framförda av litteraturkritikern och författarinnan Gunnel Vallquist i en essä över Marcel Proust 1957.²²⁹ Beträffande Proust tog hon visserligen där den positionen, att Proust finns själv helt i sitt verk och att vad vi eljest vet om ho-

²²⁶ A. a., s. 83.

²²⁷ A. a., s. 86.

²²⁸ A. a., s. 103.

²²⁹ Gunnel Vallquist, ovan i not 189 anf. artikel. Biografiskt värde har även hennes essäer, »Något att leva för» (1956), ej minst kap. Om uppriktighet i litteraturen och i livet (s. 66—80).

nom mest hjälper oss att läsa bättre inntill — en synpunkt liknande den, som Hagar Olsson anlade vid bedömning av Edith Södergran och biografisk behandling av henne.²³⁰ Vid analysen av Prousts värld, där mer satir än ömhet möter — ehuru båda finns — får hon en att tänka också på bl. a. Sven Lidman. Men det viktigaste är som hon framhåller på tal om Proust, att man allmänt måste beträffande en mänskas värld skilja mellan klarsyn och viljekraft, mellan insikt och förmåga. En sak är att se sina fel och brister — de flesta gör ju inte ens det — en annan sak är att vilja bota dem, en tredje, den svåraste, att kunna det. Många kämpar hela sitt liv och kan det ändå inte. Men härvid, säger hon med rätta, tillkommer ännu en komplikation: de oförvållade psykiska defekter, som varje mänska i större eller mindre utsträckning dras med. Hon tillägger de betydelsefulla orden: Ingen är psykiskt frisk eller oskadad; alla har vi okontrollerbara mekanismer, som drar oss dit vi inte vill. Hon pekar på nödvändigheten att ha en grundförutsättning för mänskoscildring, nämligen medlidande och alldeles särskilt med neurotikerna. Hon visar upp, vad besvikelsen betyder som nyckel till en mänskas livsyn, särskilt för den som likt Proust gått ut som en »det absoluta pilgrim». Hon talar också om mänskotypen sökare, sådan som vi bl. a. mött den hos Arnold Norlind.²³¹

*

Ovanstående anteckningar har, då det talas om modern biografi, tagit uttrycket i dubbel mening. De exempel, som anförts visar nämligen, att det här inte blott varit fråga om en icke-oscarisk, modern mänskoupfattning och mänskoscildring, utan också att det som undersökts icke varit äldre tiders människor, utan förhållandevis moderna, därför att dylik skildring givetvis kan bli som mest inträngande endast när det gäller personer, som författaren känt till eller rörande vilka han kunnat använda vittnesbörd av moderna människor, grundade på dylik kunskap. I fråga om självbiografier avses det här också endast en nyare tids människor. Givetvis gäller om alla dylika vittnesbörd, egna eller andras, att de har drag av subjektivitet. Men redan intrycket på samtiden, en personlighetsåterspeglning hos andra,

²³⁰ Ovan s. 152.

²³¹ Ovan s. 162. — Frågan om 'normala' människor diskuterar Charles Morgan i »Sparkenbroke» (London, uppl. 1950, s. 62): »You are a normal human being», she said. Svaret: »Is there such a thing?» — En åskådlig framställning av neurotikernas svårigheter finns i Johannes Salminen, Jarl Hemmer (1955), bl. a. s. 120.

har stort biografiskt intresse och värde, både när omdömena stämmer och när de går isär.²³²

När det är fråga om människor från äldre tid, har det redan framhållits, att ungefär 1700-talet bildar en bestämd gränslinje, därför att då börjar i viss mån vad man kallar den moderna människan.²³³ 1800-talets återfall i ohistorisk konventionalism gör emellertid, att det först är från seklets slut samt fr. o. m. 1900-talet som vi räknar med egentligt moderna människor.

Det historiska materialet rörande äldre tid ger i verkligheten sällan möjlighet till alltför inträngande, psykologiskt fördjupad analys. Man bör därför beträffande dessa perioder, då vi biografiskt sett uteslutande har att arbeta med indirekt metod — bedömning av efterlämnat källstoff — komma ihåg att iaktta största försiktighet. Eljest läser man in i objektet för mycket av sitt eget och av vår tids syn, använder för mycket av den analys, som blott kan någorlunda lyckas med modernt stoff.

Detta om farorna. Å andra sidan kan vi ju över huvud ej bedöma en äldre tids människor, om inte vi tror, att de liknat vår tids i väsentliga drag. Därför kan modern biografisk behandling av äldre stoff också sprida mer ljus över gångna tiders människor genom att man förutsätter vanliga mänskliga drag hos dem.²³⁴ I den stora diskussion om drottning Christina, som pågått och pågår,²³⁵ tycks läget nu vara, att man givetvis är enig om källtäckning, men diskuterar kronologi och interpretation. Och man får en vinst i ny belysning av en personlighet, om man inte betraktar henne som mumie. Hon var en verklig mänska med, såsom alltid, konstitutivt motsatta drag av ena eller andra slaget; det gäller att söka framleta dessa. Detsamma gäller t. ex. drottning Sophia Magdalena.²³⁶ Kuriösa biografiska urvalsprinciper har tidigare genom bristande önskan att ens söka ge konturerna av en mänska, som dock *personligt* stod i centrumkretsen, försummat också väsentliga drag för bedömning av hennes make, Gustav III. Även om diskussionen fortsätter — som all historisk-biografisk diskussion gör

²³² Om intryck på samtiden och deras biografiska värde jfr t. ex. ett uttalande i T. Andræ, Nathan Söderblom (4:e uppl., 1931), s. 11.

²³³ Ovan s. 101.

²³⁴ Om Birgitta i modern belysning se t. ex. Birgitta Trotzig, »Den korsfäste, honom som jag såg». Den heliga Birgittas uppenbarelser (Bonniers litterära magasin, 28, nr 4, april 1959, s. 303—314).

²³⁵ Se ovan s. 100 f.

²³⁶ Gerd Ribbing, Gustav III:s hustru Sofia Magdalena (1958); dens., Ensam drottning. Sofia Magdalena 1783—1813 (1959).

— så *lever* dock nu denna döda drottning genom Gerd Ribbings skildringar av hennes person och liv.

Biografien har i själva verket ett omåttligt stort fält kvar att söka genomarbета just genom att visa upp andrarangsfigurers strålverkan på personer i vad som politiskt-historiskt kallas första planet. Men försiktighet är alltid av nöden, inte minst därför att språk-, ord- och uttryckstolkning är så svår, då mer djuplodande synpunkter anläggas.

*

Vi sammanfattar. Vad man i Amerika kallat »Den stora förändringen»,²³⁷ är en mondial företeelse. Problemet bör kontrasteras mot t. ex. typiska snitt ur det förgångna, vilka blixtnabbt anger motsättning och utveckling.

Orsakerna till »den stora förändringen» måste analyseras. Det vanliga är att detta sker genom utredningar av politisk-historisk, ekonomisk-historisk eller social-historisk art. Men det räcker inte. Vilka dimridåer som än används, skingras småningom dimman och verkligheten träder oss närmast i de figuranter, genom vilka all politisk, ekonomisk eller social förändring sker och utan vilka den inte kunnat ske.

Förgäves skall man här söka tala om, vad som är primärt eller vad som är sekundärt, därför att händelseförloppens alla delar ständigt blandas om varandra och varje försök till fullständig, så att säga genomförd matematisk analys, är dömt att misslyckas.

Mänskan och människans värld är konstitutivt aldrig fullt logisk, kan därför aldrig heller fullt fattas med enbart logiska medel, med snusförnuftsteknik. Utveckling är aldrig enbart förbättring, den är alltid på gott och ont, balansförsöken korsar och belyser varandra.

Kristider nedbryter auktoritet.²³⁸ Därigenom skapas rum för nytt. Hurdant det nya sen blir, är en annan sak. Men när politiska, ekonomiska och sociala kristider medför så våldsamma förändringar på en, historiskt sett, mycket kort tid som t. ex. 1900-talets förra hälft, då är det direkt nyttigt och nödvändigt, att göra halt en stund och söka överblicka situationen.

Vill man därvid verkligen få ett rikt stoff för möjlighet till diagnos, så är mänskoupfattningen och mänskoscildringen ett av de omistligaste hjälpmidlen. På detta fält möts alla de förut nämnda huvudlinjerna.

²³⁷ Frederick Lewis Allen, *Den stora förändringen* (1955). Det intressanta arbetet behandlar den amerikanska utvecklingen 1900—1950. Om milliardärerna under början av denna period se särskilt s. 23—31.

²³⁸ Om betydelsen därav för biografien jfr Romein, *Die Biographie*, s. 61.

Levnadsskildringen är en historisk disciplin, tekniken i första hand rent historisk. Men objektet, människan, och mänskotolkningen är av den art, att denna teknik ej räcker. Redan urvalsprincipens breddning är något av det mest väsentliga, inte minst om verklig demokrati avses. Men den heroistiska dominansen har därtill svårt att släppa greppet, maktmänskorna påfordrar inte blott att få ge utslaget i dagens strider, utan därtill att kanoniseras i ett framtidens pantheon! Vilka maktmänkor? Sådana finns inom alla slag av människor, inom allt slags arbete, de finns som s. k. ledare eller de finns i åsiktsgrupper, s. k. partier. Biografien är den vetenskap, som här minst imponeras och som förbehåller samtid och framtid fullständig frihet i omdömet.

Varifrån kommer denna självkänsla? Den kommer från biografins dagsläge, från dess rika men mångstämmiga diskussion. Frihet i omdömet betyder just kontinuerlig diskussion.

'Den stora förändringen' innebär, att nya folkskikt får stämmor som hörs, hörs på ett helt annat sätt än förr och på långt håll. Dessa folkskikt, t. ex. kroppsarbetarna — intellektuellt 'autodidakterna' — har, när de väl lärt sig skriva, en skarpare blick än andra för mycket både hos samhälle och människor. Deras tradition är ofta ringa — men, när den finns, tillvaratas den väl. Vad de ser och förstår bäst är det närmast liggande: uppväxtmiljön, barndomens och ungdomens livsavgörande erfarenheter — de ger ofta gripande bilder därav. Samtidigt har de känt nödvändigheten att *slå* sig fram. För dem själva sker 'den stora förändringen' på ett personligt sätt. Därav tillbakablicken och behovet att redovisa vägen, med andra ord nödvändigheten av biografi. Vad som mindre bekymrar dem, vad de ännu inte fått upp ögonen för är andra omätliga värden: kontinuitet och samband, lång tradition, stabilitet. Därtill måste komma en nu obefintlig insikt om, att lidande finns över allt, att medkänsla och medlidande skall riktas mot alla, oberoende av politiska, ekonomiska eller sociala synpunkter och grupper.

'Autodidakterna' har tveklöst blottat sig själva, illusionslöst har de visat: sådana är vi. Detta blir den största biografiska vinsten av deras författarskap, ty därigenom ger de samtidigt ett omistligt bidrag till allmän mänskoscildring — alla har lärt av dem häri. Men när de skall teckna andra människor, ur de grupper som burit upp det äldre samhället, så ser de ofta blott motsatserna och misslyckas därför. Det tidigare ståndssamhället var ju en arbetsorganisation. Systemets olägenheter var ett arv från årtusenden, som den senaste generationen inte ensam kan lastas för. Det förefaller, som gick inga vägar för dem att lära känna dessa människor — det är naturligtvis båda gruppernas

fel. Även i antiheroismen går de för långt, därför att de saknar historiskt perspektiv och sinne för historisk relativitet.

Verklighetens oändliga skiftningar är ett faktum, som inte kan förnekas, inte heller utrotas ens med atombomb. Oaktat 'den stora förändringens' ibland förvirrande uppenbarande av motsatser och förhållanden, medan sikten ännu skymms av det damm, som virvlat upp, har också andra grupper och yrken visat, att de har något att säga. Först då blir det en verklig diskussion, ett tankeutbyte — inte bara en monolog. Denna diskussion blir givande och rik, därför att verkligheten är det.

Politikerna angräps, stora-män-begreppet reduceras och omvandlas i mänskligare, psykologiskt riktigare, böjlig form. Det kan ju aldrig förnekas, att bräckliga människor också kan visa sig som överlägsna och beundransvärda. Men inte bara 'stora män' utan t. o. m. kategorierna 'de stilla i landet' och 'vanligt hyggligt folk' kan någon gång behöva overseende, därför att mänskolivet inte har någon verklig fulländning. Men den nietzscheanska övermänskan måste helt förvisas. Gränsen går inte mellan mänska och mänska, den går tvärs igenom varje mänska.²³⁹ Militärerna delar i viss mån politikernas lott, medan diskussionen böljar mellan synpunkter om effektivitet och fruktan för förintelse. Juristerna indras i en allmän undersökning av rättsbegrepp och rättsnormer. Läkarna pressas mellan naturvetenskaplig specialiserings nödvändighet och behovet av den allmänna människokontakt, som de delar med t. ex. jurister, kyrko- och frikyrkomän. Affärsvärlden internationaliseras snabbt och obönhörligt, parallellt med kommunikationsmöjligheternas forcering. I diskussionens heta ugn inkastas allt också om andra grupper: bönder och aristokrati, storborgare och småborgare, vetenskapliga forskare, konstnärer, skådespelare, författare och pressmän, olika slag av akademister.

I denna diskussion blottas inte endast mänskornas yttersidor. Det väsentliga kommer först, när man ser en bild av mänskans inre växa fram, med alla dess verkliga eller skenbara motsättningar: kritisk skepticism och religiös tro eller orientering, sexualitet och värme- och eldslängtan, det oavslutliga verksamhets- och arbetsbegäret och det stilla lyssnandet, därtill längst in, ofta nästan fördolt, ett stycke osjälvisk hängivenhet, ett stycke tacksamhet, ett stycke harmoni mitt i tidens uppenbara ångest. Att mänskoskildringen i fråga om alla dessa sammansatta, splittrade själar kan ge något övertygande riktigt, det

²³⁹ »Evil isn't an army that besieges a city from outside the walls. It is a native of the city. It's mutiny in the garrison, the poison in the water». (Ch. Morgan, *The judge's story*, 1947, s. 216).

beror emellertid inte minst på biografiskrivaren och hans mänskosyn. Bland det bästa, som sagts i Sverige i ett dylikt fall är generalamiralen greve Carl August Ehrensvärds bedömning av kusinen ministern och generallöjtnanten friherre Carl August E., då den förre 1799 skrev: »Jag tror hans snille mera utspätt med själva konsten att leva, det vill säga leva med svage, älskansvärde, i stället att förut i Sverget han alltid krigade med svagheten i dålighetsdräkten och drog fullkomlighetssvärdet i stället för nu jämnings och billighets måttstocken.»²⁴⁰ Ett annat, verkligt modernt uttalande gör C. A. E., d. v. s. generalamiralen, i brev till Sergel med orden: »De svagas historia är alltid den intressanta, efter den är naturlig; dygdens och hjältarnes äro merendels fabler.»²⁴¹

Biografien begär kunskap och ger kunskap — detta är dess vetenskapliga uppgift. Kan klimatförändringen inom biografien därutöver bidra till förståelse och överbryggande av motsatser, så är detta en väsentlig insats. Det kan ske därför, att detta fält är mötesplats för tidens alla större frågor — politiska, ekonomiska, sociala, vetenskapliga, litterära, andliga och praktiska, alla personligt speglade på ett ovanligt konkret sätt — och genom att redan diskussion är en form för samarbete. Problemdiskussionen, stämmornas mångfald, verkar kanske först förvirrande, så som när man blott hör, hur stråkarna stäms, innan någon melodi väller fram. Men då orkestern spelar upp för fullt, bjuds på detta område för den, som vill lyssna, en musik utan like.

Det är samtidigt en uppfordran till musik. Edith Södergran har ett uttryck därför, som kan anföras om man tar bort en nietscheansk detalj:²⁴² »Den inre elden är det viktigaste människan äger. Jordklotet tillhör dem, som inom sig bära den högsta musiken». Hon vänder sig till dem »och uppmanar dem att höja sin inre musik, detsamma som att bygga på framtiden».

²⁴⁰ C. A. Ehrensvärds brev, utg. av Gunhild Bergh, 2 (1917), s. 312 f.

²⁴¹ A. a., 2, s. 158.

²⁴² Hagar Olssons utgåva av »Ediths brev» (1955), s. 16. I originalet talas om hänvändelse till »de sällsynta individerna».

PER MÅNSSON UTTERS SIGILL

AV GUSTAF BRYNNEL

Per Månsson Utter (1566—1623) hade två sigill. Med det första beseglar han, »Rogöösund» den 6/5 1588, ett brev till hertig Karl av Södermanland (RA). Sigillet visar inom sköld en växt med tre vegetativa blad, varav ett nedåtvänt, stängel och blommor samt över skölden initialerna P M U. Sigillformen är oval.

Det andra sigillet, som är åttahörnigt, återfinnes som väl bevarade beseglingar å ett flertal brev till Axel Oxenstierna (RA), omspännande tiden 1608—1623, samt till handelsmannen i Norrköping, Johan Uthoff (tiden 1613—1617, KA). Detta senare sigill visar en oval, kartuschinramad sköld, delad med i övre fältet en gående utter, hållande en fisk i munnen, och i nedre fältet ett uppväxande klöverblad, från vars stängel nedtill utgår två bladskidor. Detta sigill kan antagas vara anbragt å den signetring Utter bär på det kända, i riksarkivariens ämbetsrum förvarade porträttet. Plattans åttkantiga form är av målaren (kopisten?) mycket tydligt återgiven.

Per Månsson Utters söner Anders (1592—1640) och Johan (1605—1654) adlades 1632 resp. 1636. Johan förde före adlandet i sitt vapen endast uttern (i ett övre fält; det nedre synes vara tomt), såsom framgår av det sigill, varmed han 1632 och 1633 beseglar brev till Axel Oxenstierna (RA). Huruvida den äldre brodern förde något vapen som ofrälse, har jag icke lyckats utröna. Om han har haft något, kan man anta, att även växten i någon form har ingått däri. I varje fall återkommer den som »trij gröne siöbladh» i hans adliga vapen, vilket även blev broderns (koncept till sköldebrev, RR 3/9 1636).

Per Månsson Utter upptog som bekant släktnamnet efter den ålandssläkt Utter, från vilken han härstammade på modernet och som vars äldste kände stamfader han i *Genealogica collectanea* (RA) uppför sin mormorsmorfarsfarfar Olof Utter i Bastö. Att den talande djurbilden icke förekommer i det första vapensigillet (av 1588), bör väl tolkas så, att den unge genealogen och heraldikern — han skriver sig redan då Utter — blott ännu icke har hunnit ändra det sigill han före upptagandet av släktnamnet brukade.

Huruvida den växt, som sigillet av 1588 visar, har någon tidigare historia som släktsymbol eller ej, torde vara omöjligt att utröna. Om

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 15: — pr år + 70 öre för porto och uttages som postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, krigsarkivarien BERTIL BROOMÉ, Krigsarkivet, Stockholm 80. Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 18: —